LUCIAN CROITORU

Scrisoare către Augustin

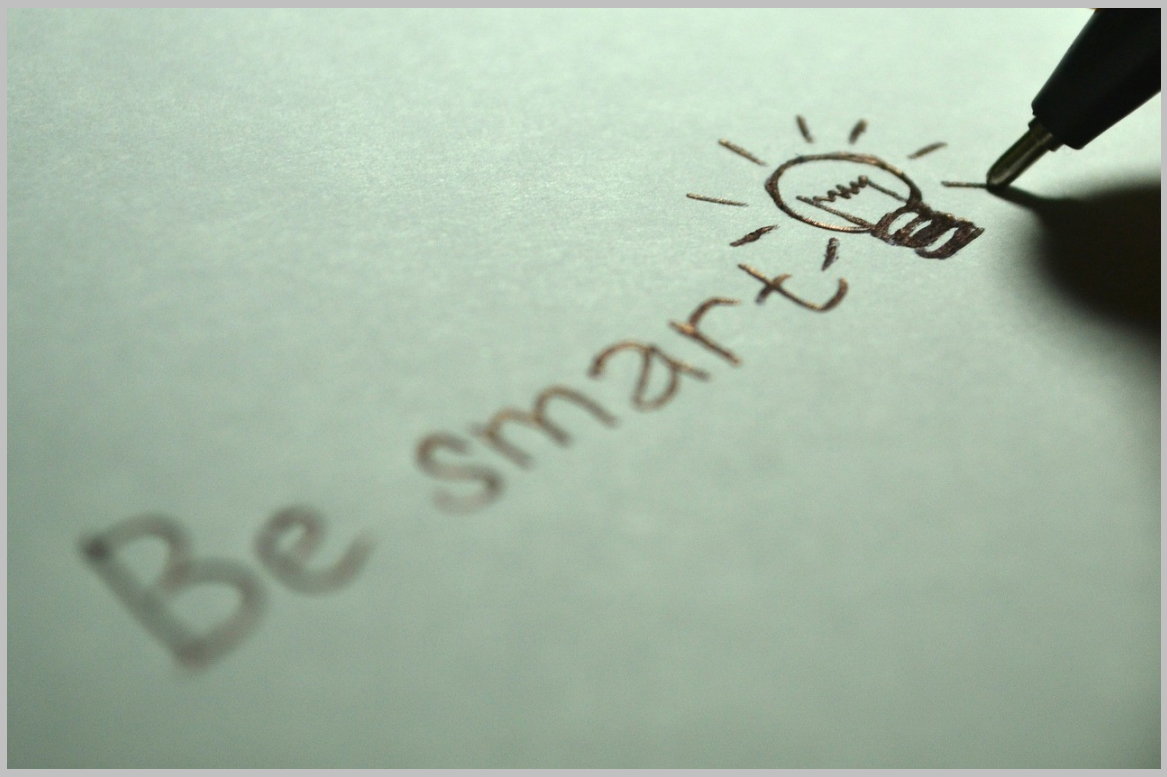

Terra Libertas

LUCIAN CROITORU

Scrisoare către Augustin

Ordinea spontană:
intervenţionismul îi poate reduce eficienţa
dar nu și ponderea în Occident

2024

Terra Libertas

Conținut

Cap. I.....2
Cap. II.....16
Cap. III.....28
Cap. IV.....40
Cap. V.....52
Cap. VI.....59
Cap. VII.....75
Cap. VIII.....91
Bibliografie şi note.....107

Motto:

„Îi aud deja pe intelectualii noștri moderni aruncând împotriva unui asemenea accent pe tradiție eticheta lor mortală de „gândire conservatoare”. Dar pentru mine nu poate exista îndoială că tradițiile morale favorabile care au făcut anumite grupuri puternice, mai degrabă decât designul intelectual, sunt cele care au făcut posibil progresul în trecut și o vor face și în viitor." Friedrich Hayek

Cap. I

Dragă Augustin, trăiești într-o lume în care intervențiile statului în economie s-au înmulțit în societatea occidentală, în special după criza din 2008, chiar și în forme pe care le consideram uitate. Schimbările sunt de așa natură încât *The Economist*[1] a scris că „ordinea internațională liberală se destramă încet...dezintegrarea vechii ordini este vizibilă peste tot...Este la modă să critici globalizarea fără limite drept cauză a inegalității, a crizei globale financiare și neglijare a climei. Dar realizările anilor 1990 și 2000 – punctul culminant al capitalismului liberal – sunt fără pereche în istorie”.

Crescute ca număr și diversificate ca forme, intervențiile sunt făcute cu scopul, uneori explicit, alteori implicit, de a elimina sau ameliora aspectele *nesatisfăcătoare* ale ordinii pieței. Am subliniat acest cuvânt pentru că, așa cum voi arăta imediat, prin modul în care este înțeles, el joacă un rol important în explicarea extinderii intervențiilor. Principial, nu e nimic nou în această abordare: filozofia care a ghidat întotdeauna intervențiile guvernamentale a fost aceea că aspectele nesatisfăcătoare din economie sunt un rezultat nedorit, dar remediabil, al *ordinii spontane* a pieței. În timp ce această constatare poate fi, în anumite condiții, corectă, raționamentul care o generează și o prezintă ca fiind necondiționat corectă a rămas întotdeauna incomplet: nu s-a înțeles că ordinea pieței este singurul mecanism pe care omul l-a descoperit pentru

a trata ignoranța noastră „necesară și iremediabilă”[2] referitoare atât la circumstanțele care ne acompaniază deciziile, cât și la consecințe.

Astfel, pe de o parte, nu s-a înțeles că deși economia de piață în esența ei este dată de acțiunile noastre libere în care ne utilizăm cunoașterea individuală pentru atingerea de scopuri personale, piața „liberă” nu înseamnă o piață fără reguli și, de aceea, o economie aflată în nevoia de a primi ghidaj de la reguli proiectate; în realitate, acțiunile noastre sunt ghidate de o tradiție de reguli generale (fără un scop anume) învățate. Libertatea nu este„ nedisciplinată”, ci este una „disciplinată” de acea tradiție sau, altfel spus, piața este reglementată de acele reguli generale învățate. Putem spune, în consecință, că aspectele nesatisfăcătoare sunt consecințe necesare la un moment dat, deși ameliorabile, pentru ca piața să producă bunăstarea de care ne bucurăm și că le putem ameliora prin acțiuni cu totul diferite de cele reprezentate de politicile practicate în general de guverne.

Ceea ce fac guvernele când intervin pentru a ameliora aspecte nesatisfăcătoare este să transpună în politici credința lor că pot utiliza reguli mai bune decât cele ce alcătuiesc tradiția de reguli generale învățate (descoperite) și să altereze procesul liber de organizare a intereselor prin sprijinirea intereselor unor grupuri în dauna interesului individual. Elementele individuale (indivizi sau firme individuale) pot dezvolta acțiuni egoiste sau nu, dar care în mod cert, ca orice grup sau guvern, sunt ignorante referitor la cele mai multe circumstanțe și consecințe ale deciziilor lor. Acțiunile dezvoltate de grupuri închise pot fi însă mai egoiste decât cele dezvoltate de fiecare element individual[3], deși sunt la fel de ignorante. În timp ce acțiunea individuală liberă duce mereu la formarea ordinii spontane, acțiunile grupurilor vizează crearea de ordine proiectată. De exemplu, este la modă în Europa să se conceapă politici care să stimuleze dezvoltarea întreprinderilor mici și mijlocii. Dar aceste politici nu sunt benefice dacă, în loc să se concentreze pe eliminarea barierelor la intrarea pe piață și pe stimularea concurenței, sunt dedicate organizării (servirii) unor interese care tind să facă din întreprinderile mici și mijlocii un grup închis și necompetitiv.

Chiar concentrarea atenției pe noțiunea de aspecte „nesatisfăcătoare” generate de ordinea spontană a pieței ne sugerează de ce vor exista oricând grupuri care vor solicita sprijinul guvernelor împotriva unor relații de piață. „Nesatisfăcător” nu înseamnă atât de mult „negativ”, cât înseamnă „sub așteptări”. De exemplu, unii oameni se așteaptă, pentru că au convingerea că munca lor este foarte importantă și competența și meritele lor foarte înalte, să aibă venituri relativ înalte, deși piața, care ține cont de toate circumstanțele, nu numai de merit și competență, le oferă venituri relativ mici. Inegalitatea obiectivă a veniturilor este un

rezultat sub așteptări, dacă în societate operează idealul egalității. Vor exista grupuri care vor dori ca veniturile lor relativ mai mici să fie egale cu veniturile mai mari ale altor grupuri. De asemenea, pierderile neplanificate ale unor firme sunt rezultate sub așteptări. Vor exista întotdeauna entități (persoane sau firme individuale) care pornind de la aspectele nesatisfăcătoare „ale pieței” vor solicita sprijin de la guvern pentru ei ca grup, dacă sunt subiectul acelor aspecte.

Când *acționăm* individual pentru a ne atinge scopuri personale suntem obligați, așa cum voi detalia în ultima secțiune a acestui eseu, să urmăm o rațiune a sistemului pieței. În virtutea acestei rațiuni, fiecare are importanța și veniturile care rezultă din contribuția marginală pe care o aduce celorlalți membri ai societății. În acest proces impersonal, în care toți urmăm cu necesitate rațiunea sistemului, apar unele aspecte nesatisfăcătoare. În acest sens, ele sunt necesare. Din păcate, atunci când vrem să *concepem* politici prin care să restrângem aceste aspecte nu există nicio necesitate care să ne oblige să înțelegem rațiunea sistemului, adică să înțelegem că astfel de aspecte nesatisfăcătoare sunt necesare și că limitarea lor sustenabilă este posibilă doar dacă înțelegem rațiunea ordinii spontane. Fără înțelegerea ordinii spontane, *acțiunea* individuală liberă și *conceperea* de politici intră în contradicție exact prin intermediul grupurilor atunci când acestea reușesc să impună, de obicei cu acordul guvernelor, avantaje pentru ele.

În consecință, persoanele care sunt subiect al aspectelor nefavorabile vor identifica un avantaj (interes) comun în a forma un grup care să exercite presiuni pentru ca guvernul să-i ajute să nu mai fie subiect al aspectelor negative. Cu alte cuvinte, să-i ajute să aibă o importanță și venituri în concordanță nu cu contribuția lor marginală pentru ceilalți membri ai societății, ci cu o importanță pe care publicul o acordă unui serviciu în societate. În mod practic, atât grupurile derivate din aspectele nefavorabile, cât și grupurile care au acaparat o mare putere în piață cer, direct sau indirect, să beneficieze de resurse ale altor oameni. De exemplu, un monopol poate percepe prețuri mai mari (extrăgând astfel resurse de la clienți) comparativ cu situația în care același produs ar fi furnizat în mod concurențial.

Organizarea intereselor pe grupuri are însă un mare dezavantaj: dacă sunt multe grupuri în societate, atunci achiziționarea unui avantaj pentru un grup înseamnă pierderea multor alte avantaje, care vor fi transferate cel puțin parțial către celelalte n-1 grupuri[4]. De aici rezultă că reglementările care au ca scop sprijinirea de grupuri, sau altfel spus, sprijină organizarea intereselor prin intermediul grupurilor rezultă în nenumărate aspecte nesatisfăcătoare. Astfel, devine clar că numai în condițiile, devenite în prezent foarte improbabile, în care guvernele nu

intervin în ordinea pieței, putem spune că aspectele nesatisfăcătoare sunt un rezultat exclusiv, necesar și ameliorabil al ordinii pieței. Altfel, parte din aspectele nesatisfăcătoare nu sunt nici rezultat al ordinii spontane, nici necesare, și nici ameliorabile, deoarece sunt motiv peren pentru intervenții.

Pe de altă parte, acceptarea ideii că aspectele nesatisfăcătoare din economie sunt rezultatul exclusiv al ordinii spontane a dus, explicit sau implicit, la ideea că ordinea spontană poate fi limitată prin extinderea ordinii proiectate într-o măsură tot mai mare. De exemplu, Keynes, este ghidat de această concepție când vorbește de „socializarea investițiilor". Atât economiștii, cât și politicienii care cred că pot diminua ordinea spontană a pieței oricât de mult doresc prin introducerea unei ordini proiectate pentru a restrânge aspectele nesatisfăcătoare ale ordinii pieței s-au plasat pe o pantă în care, așa cum voi arăta în acest eseu, duce exact în direcția opusă; nu au reușit să schimbe, așa cum și-au propus, raportul dintre ordinea proiectată și cea spontană, iar multe dintre aspectele nesatisfăcătoare au început să fie consecințe neintenționate ale ordinii proiectate cu scopul de a limita aspectele nesatisfăcătoare „ale pieței".

În final, viziunea economiștilor și politicienilor care s-au angajat cu mult timp în urmă pe această pantă a „corectării" ordinii pieței a ajuns să domine teoria și practica. Ideile și practicile lor nu au reușit să ducă la ameliorarea aspectelor economice nesatisfăcătoare în societatea occidentală, dar au reușit, în schimb, să adauge acestora problemele complicate ale deficitelor bugetare mari și ale datoriilor publice excesive. Este uimitor cum în societățile occidentale se discută mult mai mult și detaliat despre efecte – deficite bugetare, datorii publice și altele de acest gen – dar se discută atât de puțin despre mecanismele care duc la politicile ce produc aceste rezultate. Exact acest tip de discurs există și în România. Despre problemele menționate se discută ca si când au apărut în mod natural, în loc să vedem că noi le-am creat și că singurul mod de a scăpa de ele nu este să aducem din când în când deficitele bugetare la niveluri sustenabile, prin măsuri brutale împotriva sectorului privat, ci să renunțăm la concepțiile care ne-au forțat să le creăm.

În planul gândirii economice, teoriile care au alimentat practica de a opune unei părți a ordinii pieței segmente de ordine proiectată au creat o buclă închisă și ineficientă, deoarece la fiecare criză economică au propus noi soluții de proiectare a ordinii (intervenții). Cel puțin în domeniul politicilor economice, atenția a fost concentrată pe soluții țintind la extinderea ordinii proiectate; a fost neglijată aproape complet ideea de a reveni la cercetarea ordinii complexe a pieței pentru a vedea cum pot fi ameliorate aspectele nesatisfăcătoare fără a produce alte probleme. Asupra acestei idei voi reveni în ultima secțiune. Aici vreau să subliniez

doar că după criza din 2008, ideea de a examina în ce măsură intervențiile în economie conduseseră la acel dezastru a fost respinsă *de plano.* Ideea că dezastrul a fost produs de prea marea libertate a piețelor a fost imediat lansată și, foarte rapid, atenția publicului s-a mutat tot mai mult spre cercetători, reglementatori și politicieni adepți ai ordinii proiectate. Ei au acționat pentru a justifica și genera un rol mai mare pentru stat în aproape toate domeniile.

Este implicit în această idee a unui rol mai mare pentru stat că rolul rămas pentru ordinea spontană scade. Așa cum voi arăta în acest eseu, această ipoteză nu este adevărată; voi arăta că un rol mai mare pentru stat, adică pentru ordinea proiectată, înseamnă o libertate individuală de acțiune mai mică în anumite zone ale ordinii pieței, cel puțin până când se identifică soluțiile de ocolire a restricțiilor, dar nu și o restrângere a ordinii spontane. Aceasta înseamnă că, dacă anumite condiții extreme, pe care le voi arăta în această secțiune, nu se întrunesc, ordinea spontană se extinde cel puțin la fel de mult cât se extinde ordinea proiectată, astfel că aceasta din urmă nu poate depăși o anumită limită, relativ joasă. În consecință, chiar și libertatea care este restrânsă la un moment dat prin ordinea proiectată în anumite zone ale ordinii sociale se va extinde ulterior în alte zone ale ordinii sociale. Pieţele paralele sau *shadow markets* sunt cele mai la îndemână pentru a sugera cum se extinde ordinea socială prin extinderea ordinii spontane ca răspuns la extinderea ordinii proiectate. Dar, așa cum va deveni clar în acest eseu, ordinea socială se extinde sub influența unei multitudini de factori, între care extinderea ordinii proiectate nu este cel mai important.

În mod particular, după criza din 2008 au fost extinse și înăsprite reglementările financiare; fluxurile de capital au început să se fragmenteze; pe pieţele muncii s-au înmulțit reglementările ce afectează performanța firmelor; a crescut protecționismul; a apărut Green Deal; au apărut unele politici agricole care impun o rotație a culturilor ce amintește mai degrabă de epoca *openfield* din Anglia și a asolamentelor trienale din Evul Mediu; s-au extins unele afaceri sub controlul guvernelor etc. Pe scurt, barierele ridicate de guverne în calea libertății economice au crescut. The Economist spune că „declinul sistemului amenință să încetinească progresul sau chiar să-l inverseze. Odată stricat, este improbabil să fie înlocuit de noi reguli. În schimb, afacerile lumii vor coborî în starea lor naturală de anarhie care favorizează banditismul și violența”.

Cu toate acestea, îndrăznesc să afirm – iar aceasta este ideea centrală a acestui eseu – că *economia occidentală este, în caracter, mai mult decât oricând o economie de piață*. Și așa a fost aproape mereu, inclusiv în ultimele decenii, când o parte mare din valoarea adăugată în economie

într-un an, în unele cazuri jumătate, a fost preluată de stat prin impozite. În lumina acestei afirmații, titlul acestui eseu ar putea fi foarte bine formulat ca întrebare, dacă, astfel, nu ar fi prea lung: „Dacă ordinea socială a occidentului este covârșitor preponderent spontană, adică ponderea sa nu scade sub un anumit prag relativ înalt, de ce am vrea să-i reducem eficiența prin intervenții?”. Iar răspunsul la o astfel de întrebare nu poate ocoli explicarea motivelor pentru care, în ciuda unei ponderi covârșitoare a ordinii spontane în ordinea socială, în loc să ne concentrăm pe a o înțelege și a produce politici consonante cu ea, noi procedăm exact invers: încercăm să extindem ponderea ordinii proiectate dincolo de un anumit prag ce rămâne, indiferent de politicile noastre, relativ jos și de nedepășit.

Dacă chiar și după extinderea intervențiilor, economia este mai mult decât oricând o ordine spontană, aceasta înseamnă că numărul tot mai mare de decizii care se iau în economie și ordinea unui număr tot mai mare de acțiuni necesare pentru cooperarea dintre oameni *continuă să fie ghidate de o tradiție de reguli bune de comportament individual care au fost achiziționate în îndelungatul nostru proces de evoluție culturală*. Ghidați de regulile generale de comportament individual învățate am reușit și continuăm să reușim tot mai bine să producem o rețea de relații abstracte în creștere care ne ajută să ne atingem scopurile individuale și, astfel, să producem niveluri de solidaritate[5] și bunăstare tot mai mari.

Din păcate, și reciproca acestei afirmații este adevărată: dacă intervențiile în economie vor avea vreodată ca scop să înlocuiască această tradiție de reguli învățate cu reguli proiectate de noi și vom reuși în această inginerie socială, atunci solidaritatea și bunăstarea vor fi date la o parte de un „fals individualism”, mai precis, cel propus de filosofia hobbesiană, și de mizerie. Doar în această situație, afacerile lumii ar putea coborî la o stare de anarhie, cum corect spune The Economist, revista calificând însă în mod greșit anarhia ca stare „naturală” a afacerilor. Anarhia nu este deloc starea „naturală” a afacerilor, ci starea în care le pot aduce ingineriile sociale extreme. Dovada irefutabilă a acestui adevăr vine de la faptul că acea tradiție de reguli învățate care continuă să fie principalul nostru ghid este expresia unor principii obiective care există și operează independent de voința noastră (principiul ignoranței, raritatea, cererea și oferta etc.), în timp ce regulile inventate de noi ar trebui să fie împotriva acelor principii, din moment ce se dorește neglijarea lor sau măcar a unora dintre ele. Însă, fără ghidajul principiilor ce există independent de voința noastră am fi mereu în derivă, până când am ajunge la o situație de dezordine pe care nimeni nu ar dori-o.

Trebuie să adaug imediat, pentru a nu se înțelege că justific conviețuirea tradiției de reguli învățate cu intervenții ce ar putea avea orice scop, cu excepția scopului de a înlătura în întregime tradiția, că succesul imens al ordinii pieței, în pofida faptului că o mare parte a valorii nou create este preluată și administrată de guverne, nu înseamnă că noi (oamenii) am găsit, prin intervenții în ordinea pieței, cel mai bun mod de a rezolva aspectele nesatisfăcătoare din societate.

Dimpotrivă, succesul imens al ordinii pieței a mascat și continuă să mascheze faptul că diverse reglementări și preluarea de către guverne a unei părți mari sau tot mai mari din veniturile factorilor de producție reduc libertatea de acțiune a acestora, ceea ce face ca rezultatele remarcabile ale pieței să fie, totuși, sub potențial. Imensa capacitate a pieței de a produce solidaritate în sensul adoptat în acest eseu și bunăstare nu numai că a slăbit interesul pentru a înțelege câtă bunăstare s-a pierdut sau se pierde din cauza intervențiilor, dar a permis celor ce susțin, din convingere sau fariseism, un rol mai mare pentru stat în economie să prezinte intervențiile ca pe un contributor la bunăstare și solidaritate.

Totuși, faptul că de decenii la rând guvernele din economiile occidentale iau prin impozite 35-50 la sută din valoarea nou creată și, *nota bene*, utilizează o mare parte din aceste resurse pentru a atinge obiective care în principiu nu pot fi atinse, cum ar fi justiția socială, sugerează că bunăstarea și solidaritatea noastră ar fi putut fi în prezent cu mult mai mari. Aceasta înseamnă, în același timp, că aspectele nesatisfăcătoare din economie ar fi fost mult mai restrânse dacă guvernele ar fi ales să-și ghideze politicile utilizând acele teorii economice care arată că ordinea abstractă a pieței este produsă într-o măsură copleșitoare sub ghidajul unui anumit tip de reguli învățate, adică neproiectate, și pe care oamenii le urmează pentru a-și ordona acțiunile. În acest sens, ordinea pieței este o ordine a acțiunilor umane care rezultă din urmarea acelor reguli, fără a fi rodul unui proiect uman. Regulile produc ordinea socială. Nu societatea, de obicei greșit înțeleasă ca o entitate cu conștiință, este cea care impune regulile. Lucrurile stau exact invers: regulile pe care le urmăm „construiesc” întregul pe care îl numim societate, adică întreaga societate este rod al acțiunii umane ghidate de aceste reguli, dar nu al proiectării umane. Dacă ar fi fost utilizată, această concepție ar fi permis înțelegerea naturii aspectelor nefavorabile ale acelei ordini, și a tipului de măsuri care ar fi putut fi folosite eficient pentru soluționarea lor.

Din păcate, după Primul Război Mondial, și mult mai accentuat după cel de-Al Doilea Război Mondial, concepția care a predominat și continuă să predomine a fost cea scientistă, în care unii gânditori cred că putem proiecta reguli cărora să le dăm scopuri referitoare la reducerea sau

eliminarea aspectelor nefavorabile; adică putem proiecta reguli care derivă din modelul de societate pe care l-am dori. Astfel, guvernele au ales să se ghideze după acele teorii economice care pornesc de la ipoteza că societatea este atât un produs al acțiunii umane, cât și al proiectării umane. În această concepție păguboasă, toate rezultatele din societate, oricât de mult am extinde analiza către timpurile mai vechi, sunt văzute ca fiind rodul unor presupuse planuri elaborate de autorități[6].

În această viziune, societatea nu rezultă din urmarea de către noi, atunci când acționăm, a unor reguli învățate ce reflectă operarea unor principii obiective sau a unor credințe, ci regulile trebuie proiectate pentru a produce trăsăturile imaginate pe care ar trebui să le aibă o societate bună. De exemplu, în abordarea istoricistă, structura societății este determinată de acțiunea unor forțe implacabile, pe care omul poate să le înțeleagă și să le folosească pentru a previziona în ce sens se va modifica structura socială și cum poate proiecta reguli care să faciliteze mersul spre destinațiile previzionate; cu alte cuvinte, regulile proiectate derivă dintr-un *proiect de ansamblu al societății*, dedus pe baza unor legi naturale care împing societatea spre o destinație inevitabilă, legi cărora nu ne putem opune; dar proiectul respectiv nu poate fi decât o superstiție, din moment ce astfel de legi nu există, iar structura societății este proiectată împotriva unor principii (ca cel al ignoranței, al cererii și ofertei, al rarității etc) ce există și acționează independent de voința proiectantului[7].

Din păcate, concluzia pe care foarte mulți au acceptat-o este aceea că dacă proiectăm o societate mai bună, atunci vom avea reguli mai bune, care ne vor ghida astfel încât aspectele nesatisfăcătoare se vor diminua sau vor dispărea. Iar eroarea cheie pe care o fac acești proiectanți de ordine socială este să imagineze o societate care produce prosperitate și, în același timp, se comportă moral în același sens în care i se cere unei persoane să fie morală. Astfel, eroarea de abordare este dublă: scientismul se împletește cu antropomorfismul[8]. Voi reveni în secțiunea a III-a asupra ideii des întâlnite și eronate că atingerea unui anumit nivel de civilizație este asociată cu degradarea moralei în societate. Această viziune scientistă și antropomorfistă ne-a adus cele mai mari pagube economice, pentru că a făcut un decupaj între ce e bun și ce e rău în economie și a mutat atenția cercetătorilor asupra tratării aspectelor nefavorabile, adică asupra efectelor, în dauna înțelegerii relațiilor cauzale complexe în urma cărora acestea apar[9]. Astfel, aspectele nefavorabile sunt fie produse ale ordinii pieței, care trebuie corectate de om prin proiectarea de soluții care să ducă la structura socială mai bună pe care proiectanții de ordine o au în vedere, fie produse ale unor proiecte umane mai vechi, care trebuie înlocuite cu proiecte umane mai bune.

Viziunea scientistă și antropomorfistă a împiedicat guvernele să vadă două lucruri: primul, pe care l-am menționat în trecere încă de la început, că aspectele nefavorabile pe care încearcă să le trateze sunt, la bază, produsul unui tradiții sau sistem de reguli învățate și de credințe morale. Aceste reguli servesc ordinea pieței ținând cont de necesitățile ce se nasc din faptul că în societate operează principii obiective, care ar putea zădărnici cerințele noastre ca societatea să se comporte de parcă ar urma reguli bune de comportament pe care le-am achiziționat în evoluția noastră selectivă pentru a ghida persoane. Urmând această tradiție de reguli învățate și de credințe morale în mod sistematic atunci când acționăm, suntem siguri că pe termen lung satisfacem toate necesitățile pentru ca ordinea să continue. Astfel, așa cum am menționat deja, este inevitabil ca anumite aspecte nesatisfăcătoare să apară. Tot ce putem face în legătură cu aceste aspecte nesatisfăcătoare fără a greși este, așa cum spune Hayek, să perfecționăm tradiția de reguli chiar sub ghidajul ei[10], astfel ca orice nouă regulă care ar putea să restrângă aspectele respective să fie compatibilă cu restul tradiției.

În acest proces, pentru fiecare, cunoașterea, talentele și alte circumstanțe sunt diferite. În consecință, și rezultatele fiecăruia sunt diferite, iar unele dintre acestea pot fi nesatisfăcătoare. Dar dincolo de această constatare, avem și o implicație pentru procesul de elaborare a politicilor economice: nu s-ar putea proiecta un set de reguli „mai bun”, care să țintească fie la egalizarea circumstanțelor, fie la egalitatea veniturilor, fără a neglija măcar un principiu obiectiv și, astfel, fără a ne sustrage de la satisfacerea măcar a unei necesități obiective și fără a intra în conflict cu regulile învățate/descoperite. De exemplu, libertatea de a utiliza cunoașterea individuală pentru atingerea scopurilor personale este strict necesară pentru prosperitatea și solidaritatea noastră. Dar, la limită, încercarea de a crea reguli care să ne ducă spre egalitate de oportunități materiale sau spre egalitate de venituri ar necesita un control total al guvernului asupra tuturor circumstanțelor, ceea ce ar echivala cu pierderea libertății și, astfel, a prosperității și solidarității noastre.

Al doilea doilea lucru pe care nu-l văd guvernele și economiștii care privesc la societate prin lentila scientistă și antropomorfică este că tipul de soluții identificabile în viziunea „regulile urmate determină societatea”, care ar fi foarte eficiente în a reduce magnitudinea aspectelor nesatisfăcătoare, este total diferit de tipul de reguli proiectate în viziunea „societatea determină regulile de urmat”. Aceste din urmă reguli sunt proiectate de om cu scopul clar de a atinge un obiectiv pentru un grup închis de oameni sau pentru întreaga societate privită ca grup sau ca organizație. Între aceste scopuri, cele referitoare la reducerea unor aspecte nesatisfăcătoare sunt preponderente. Din păcate, guvernele

practică tot mai mult astfel de reguli cu scop în încercarea de a direcționa economiile, dar problema lor este că, așa cum s-a văzut în practică, pe termen lung, ele duc la efecte inverse, adică la creșterea magnitudinii efectelor nesatisfăcătoare, chiar dacă pe termen scurt ar putea aduce unele rezultate pozitive referitor la aspectele vizate, dar cu consecințe negative în alte părți ale ordinii pieței (sociale).

Pentru foarte mulți oameni, această idee pe care o prezint aici și sper să o demonstrez convingător în acest eseu, și anume că economiile occidentale au tot mai mult un caracter de piață în timp ce rezultatele lor privind producția și solidaritatea sunt sub potențial din cauza tipului scientist-intervenționist și antropomorfist de soluții proiectate să reducă aspectele nesatisfăcătoare din economie, poate părea contraintuitivă și implauzibilă. Cu atât mai contraintuitivă și implauzibilă poate părea în perioada începută după criza economică din 2008 și extinsă până în prezent, în care intervențiile în economie sunt acompaniate de o foarte intensă și abilă campanie propagandistică îndreptată împotriva tradiției de reguli descoperite care ne-a adus la cel mai înalt nivel de bunăstare pe care a cunoscut-o lumea occidentală.

În opinia mea, această aparentă lipsă de plauzibilitate și-ar putea avea rădăcina în faptul că oamenii nu sunt preocupați să facă o distincție clară între *caracterul spontan al ordinii*, care în anumite condiții ar putea fi total schimbat, și unele *interferențe* ale guvernelor cu ordinea pieței, care în timp ce nu îi schimbă natura/caracterul acesteia din urmă, îi reduc totuși potențialul de a produce bunăstare. Mai mult, o parte a dificultății de înțelegere vine de la faptul că în lupta lor cu celălalt tip de raționalism, și anume cel constructivist, marii gânditori și contributori la dezvoltarea teoriei ordinii spontane au așezat în centrul argumentației lor demonstrarea capacității extraordinare a ordinii spontane de a produce bunăstare, dar nu au fost în mod deosebit preocupați să insiste asupra ideii că această ordine nu este în mod necesar fundamental subminată de intervenții (în economie și societate) care nu au scopul și forța de a înlătura ordinea pieței în totalitate. În schimb, ei au fost întotdeauna preocupați să sublinieze efectele negative pe care înlocuirea pe scară largă a tradiție de reguli descoperite/învățate le poate avea asupra bunăstării.

De exemplu, pentru Adam Smith, piața este necesară pentru a coordona acțiuni ghidate de interesul personal, astfel încât acestea să producă un beneficiu pentru societate, deși nimeni nu a țintit la acel rezultat social. El insistă asupra faptului că, fără ordinea pieței, apar rezultatele negative. Smith scrie[11] că „omul sistemului este, dimpotrivă, foarte apt să fie înțelept în propria aroganță;...el pare a-și imagina că poate aranja diverșii membri ai marii societăți cu o ușurință la fel de mare cu care

aranjează diferitele piese pe tabla de șah; el nu consideră că piesele pe tabla de șah nu au nici un alt principiu de mișcare pe lângă cel pe care mâna îl imprimă asupra lor; dar că pe marea tablă de șah a societăţii umane, fiecare piesă are un principiu de mișcare propriu al ei, cu totul diferit de acela pe care legislatura l-ar putea alege să-l imprime asupra lui. Dacă acele două principii coincid (cel al legislaturii și cel individual -*n.n*) și acționează în aceeași direcție, jocul societăţii umane va continua ușor și armonios și este foarte probabil să fie norocos și de succes. Dacă *ele sunt opuse sau diferite, jocul va continua mizerabil, și societatea trebuie să fie tot timpul în cel mai înalt grad de dezordine*" (subl. n.).

Pentru Hayek, cel pe a cărui teorie ne bazăm în acest eseu într-o suficient de mare măsura ca întregul eseu să fie pe deplin hayekian în spirit, piața este singurul mecanism descoperit pentru a coordona acțiunile oamenilor, care sunt inevitabil ignoranți referitor la cei mai mulți dintre factorii de care depinde realizarea scopurilor și bunăstării noastre. Suspendarea ordinii pieței duce la dispariția rezultatului benefic pentru societate și anume accesul individual la o cunoaștere mai mare decât cea individuală. Hayek a fost întotdeauna preocupat de efectele dezastruoase pe care concepțiile scientiste și antropomorfiste care ar putea sta la baza schimbării ordinii pieței le-ar avea asupra bunăstării, mergând chiar până acolo încât omenirea ar putea să se înscrie pe un drum care să ducă la servitute pentru cei mai mulți oameni. El este explicit referitor la faptul că eliminarea tradiției de reguli și înlocuirea ei cu reguli proiectate (adică acele reguli ale „legislaturii" care sunt „opuse sau diferite" de principiile individuale, cum ar spune Smith), ar fi echivalentă cu foametea. Subliniez ideea că diferența dintre bunăstare și foamete este dată de tradiție cu un citat pe care l-am folosit și cu alte ocazii: „Virtually all the benefits of civilization, and indeed our very existence, rest, I believe, on our continuing willingness to shoulder the burden of tradition. These benefits in no way justify the burden. But the alternative is poverty and famine"[12]. Hayek este, de asemenea, explicit referitor la faptul că obiectivul justiției sociale este cel mai mare pericol la adresa societăților occidentale: „... credința prevalentă în 'justiția socială' este în prezent cea mai gravă amenințare la cele mai multe dintre valorile civilizației libere...Atât timp cât credința în 'justiția socială' guvernează acțiunea politică, acest proces (de a supune poziția diferiților indivizi și grupuri controlului guvernelor – *n.n.*) tinde să se apropie tot mai mult de un sistem totalitar" [13]. În fine, chiar din referirile pe care le-am citat în nota de subsol 2, în care Hayek arată că „organizarea deliberat încurajată a unităților pentru interese colective" a obstrucționat deja funcționarea ordinii pieței, care „amenință să devină progresiv mai inoperantă" sugerează ideea că Hayek ar putea să accepte că ordinea proiectată poate depăși anumite limite, pe care le-am putea bănui relativ înalte, în defavoarea ordinii spontane.

Nu cred că greșesc să afirm că aceste concluzii ale lui Hayek, precum și cele ale lui Smith menționate în citatul de mai sus, sunt juste doar dacă acceptăm ipoteza conform căreia constituțiile (organizările) politice ar permite fie introducerea democratică a unor reguli cu scopul de a schimba ordinea socială prin reducerea drastică a libertății economice, fie apariția unei persoane care să dorească și să poată impune prin forță acest lucru[14]. Dacă cele două condiții extreme nu se aplică, politicile care reduc libertatea nu pot extinde ponderea ordinii proiectate în interiorul ordinii sociale peste o limită maximă, dar foarte scăzută, încât să introducă un dezechilibru destabilizator, iremediabil, între puterea economică a sectorului privat și puterea politică (raportul dintre aceste puteri este analizat în Friedman[15], 2002). Iar cauza pentru care acest tip de dezechilibru nu apare este faptul că economia de piață are puterea de a se adapta pentru a nu permite ca o infecție care, odată pătrunsă în organism, să atace parte cu parte întregul[16]. Anticorpii ei, care sunt elementele ei adaptive, vor restaura ordinea de dinainte de infecție. În mod particular, dacă ordinea spontană este covârșitor predominantă, putându-se chiar extinde mai repede decât ordinea proiectată, aceasta înseamnă că libertatea economică, chiar redusă de intervențiile care au generat ordinea proiectată, rămâne suficient de înaltă pentru ca și libertatea politică să rămână așa, atât timp cât nu apar condițiile extreme.

Cred că există suficient temei pentru a spune că, deși Hayek nu s-a referit explicit la această idee, el ar fi putut face afirmația pe care o susțin aici, și anume că în absența celor două condiții extreme, economiile occidentale au din ce în ce mai mult un caracter de piață, în ciuda creșterii intervențiilor guvernamentale care reduc potențialul ordinii spontane a pieței de a produce bunăstare și solidaritate. Cred că în teoria economico-socială hayekiană există o serie de propoziții, dintre care pe unele le-am și utilizat mai sus, care pot fi folosite pentru a construi argumente solide în favoarea afirmației mele.

Pe cele mai potrivite dintre ele le voi prezenta în următoarele două secțiuni. În acest punct vreau doar să menționez că Hayek a simțit nevoia să clarifice că „ceea ce am intenționat să argumentez în *Drumul către servitute* a fost cu certitudine nu că ori de câte ori ne îndepărtăm, *oricât de puțin* (subl. n.), de la ceea ce eu privesc ca principii ale unei societăți libere[17], vom fi conduși ineluctabil să parcurgem întregul drum spre un sistem totalitar. A fost mai degrabă ceea ce într-un limbaj mai familiar este exprimat când spunem: ‘dacă nu-ți repari principiile te duci naibii’. Că asta a fost adesea înțeles a descrie un proces necesar asupra căruia nu avem nicio putere odată ce ne-am îmbarcat pe el, este o pură indicație despre cât de puțin înțeleasă este importanța principiilor pentru determinarea politicilor, și în particular cum este complet trecut cu

vederea faptul fundamental că prin acțiunile noastre politice producem neintenționat acceptarea de principii care vor face necesare alte acțiuni”[18].

Cu alte cuvinte, concluzia polemică a lui Hayek este aceea că viziunea și politicile „realiștilor”, adică ale celor ce se conduc numai după „scopuri particulare explicite”, fără să se ghideze după principii, nu prea pot produce rezultatele scontate. Hayek spune: „această viziune ‘realistă’ care a dominat până acum pentru atât de mult timp politica abia dacă a produs rezultatele pe care avocații săi le doreau. În loc să fi realizat un mai mare control asupra sorții (*fate*) noastre ne-am aflat în fapt mult mai frecvent angajați pe o pantă pe care nu am ales-o în mod deliberat, și ne-am confruntat cu ‘necesitatea inevitabilă’ a altor acțiuni care, deși niciodată intenționate, sunt rezultatul a ceea ce am făcut noi”[19].

Cred că ceea ce rezultă din ceea ce am citat mai sus este că odată ce ne-am angajat să proiectăm ordine socială prin intervenții în economie, din cauza consecințelor neintenționate pe care le producem prin intervenții este greu, deși dezirabil, să abandonăm crearea de ordine proiectată. Dar nu rezultă în niciun fel că aceasta duce la distrugerea în integralitate a ordinii spontane sau la diminuarea ei. Dimpotrivă, așa cum am menționat deja, există elemente în teoria hayekiană care pot fi utilizate pentru a demonstra ideea, pe care o susțin în acest eseu, conform căreia creșterea intervențiilor duce la reducerea eficienței ordinii spontane, dar aceasta nu înseamnă că partea din ordinea socială produsă în mod spontan nu rămâne mereu cea covârșitor dominantă.

Acesta este principalul motiv pentru care cred că există o nevoie clară pentru intensificarea efortului de a explica în paralel două aspecte distincte referitoare la intervenții. Primul aspect care trebuie explicat este acela că intervențiile mereu în creștere în ordinea pieței, rezultate sau nu din „‘necesitatea inevitabilă’ a altor acțiuni”, reprezintă o capcană pentru societatea occidentală. În această privință, Hayek a fost cât se poate de explicit și de generos cu explicațiile, și nu le reiau. Sunt două motive cheie pentru care intervențiile sunt nocive: a) *reduc libertatea individuală* și, în consecință, reduc și extraordinara prosperitate și solidaritate pe care le poate produce ordinea pieței. Acest aspect nu este atât de ușor de înțeles dacă ne referim separat la economia vreunei țări, dar este imediat vizibil atunci când comparăm diverse economii. De exemplu, după criza din 2008, economia SUA, mai puțin bazată pe reguli proiectate și, în consecință, mai liberă, a prosperat mult mai repede decât economia Uniunii Europene, care are mult mai multe reglementări proiectate; b) *nu există nicio garanție*, așa cum cred chiar și unii teoreticieni străluciți ai ordinii spontane, cum ar fi Michael Polanyi, *că un scop care este în mod obiectiv nerealizabil în ordinea spontană, cum este,*

de exemplu, justiția socială, nu poate duce la deteriorarea societății deschise. Încercările nereușite din perioada Evului Mediu de a înfăptui justiție socială nu constituie o dovadă că eram insuficient de evoluați pentru acest scop, ci dovada că și atunci societatea era suficient de deschisă pentru ca încercările să nu poată reuși. În prezent, societatea occidentală este mult mai deschisă decât atunci și atât timp cât niciuna dintre cele două condiții extreme menționate mai sus nu s-ar îndeplini (fie introducerea democratică a unor reguli cu scopul de a schimba ordinea socială prin reducerea drastică a libertății economice, fie apariția unei persoane care să dorească și să poată impune prin forță acest lucru), șansele de a impune justiția socială sunt mult mai reduse decât erau în Evul Mediu.

Dar Hayek are dreptate. Încercările repetate de a realiza ceva nerealizabil pot, în principiu, duce la rezultatul dezastruos al deteriorării societății deschise. Așa cum înțeleg eu lucrurile, din moment ce justiția socială este realizabilă doar într-o societate închisă, dacă acest ideal irealizabil ar deveni cu adevărat un scop îndelung susținut al marii majorități a oamenilor, atunci încercările repetate de a-l realiza ar putea împinge societatea înapoi la tribalism, deoarece nu ar mai rămâne decât un pas până la concluzia că eșecurile repetate au apărut pentru că cele două condiții extreme nu au fost impuse, iar cei care ar cere impunerea lor probabil că vor găsi suportul necesar.

De aici și nevoia să explicăm celălalt aspect al intervențiilor: de ce creșterea ordinii sociale proiectate nu duce la diminuarea ordinii abstracte a pieței, chiar dacă duce la reducerea potențialului ei extraordinar de a produce prosperitate și solidaritate? Spusă într-un mod mai puțin precis, dar mai sugestiv, aceasta înseamnă să explicăm de ce partea spontană a ordinii sociale se extinde continuu, cel puțin la fel de repede ca ordinea proiectată, în așa fel încât produce sporuri de prosperitate și solidaritate mult mai mari decât pierderile pe care le produce extinderea ordinii proiectate.

Cineva ar putea spune că principiul universal al ignoranței este suficient pentru a observa împreună cu Hayek că inclusiv regulile proiectate (cunoscute de autoritate și de indivizi) pot produce ordine spontană, deoarece faptele particulare sunt cunoscute numai individului, astfel că în cele din urmă doar cunoașterea individuală va determina tipul de ordine care rezultă atunci când sunt urmate reguli proiectate. Dar, pornind de aici, cred că este util să repetăm că acesta este doar un factor al mecanismului datorită căruia, dacă nu se îndeplinește vreuna dintre cele două condiții extreme la care m-am referit mai sus, regulile proiectate nu pot împiedica ordinea abstractă a pieței să rămână mereu partea covârșitoare a ordinii sociale și chiar să continue să se extindă mai

repede în raport cu partea proiectată, făcându-ne mai prosperi și mai solidari.

Dacă clarificăm aceste două aspecte referitoare la intervenții, atunci susținătorilor intervențiilor le va fi mai dificil să continue să prezinte rezultatele bune din societate ca efecte ale ordinii proiectate, iar aspectele nefavorabile ca efecte ale ordinii „haotice" ale pieței. Dar, desigur, abandonând principiile în numele vreunui ideal cu priză la public și/sau invocând „necesitățile inevitabile", ei vor continua să producă „dovezi" conform cărora regulile proiectate produc prosperitate sau răspund cererilor diverselor grupuri pentru reducerea aspectelor nefavorabile ale pieței. Totuși, așa cum sper să arăt convingător în ultimile două părți ale acestui eseu, în realitate, chiar și atunci când publicul susține revendicările particulare ale vreunui grup pentru unele reguli cu scop, o face în mod specific pentru acele aspecte particulare, dar în multe alte privințe susține ordinea spontană, chiar dacă nu este pe deplin conștient de această practică.

De aceea, cred că în societatea occidentală, unde, în ciuda extinderii intervenționismului, ordinea spontană este permanent o parte covârșitoare a ordinii sociale, șansele ca impunerea unor obiective la nivelul societății, cum ar fi de exemplu justiția socială, să devină cu adevărat un scop pentru o mare majoritate de oameni pentru mult timp sunt cu adevărat reduse. Cu alte cuvinte, aceasta face ca și șansele ca cele două condiții extreme să apară în societatea occidentală în numele vreunui obiectiv specific să rămână scăzute. Astfel, este necesar să scoatem la lumină ideea că, deși nu are explicit acest scop, marea majoritate a oamenilor apără, conștient sau nu, ordinea spontană, făcând-o efectiv un scop al lor. Iar atât timp cât acest scop de a păstra ordinea abstractă există, sistemul moral al civilizației occidentale va putea fi apărat ca fiind superior altora[20]. În acest efort de explicare, eseul pe care îl prezint este dedicat acestui din urmă aspect și este complementar unui eseu anterior, publicat sub titlul „Capcana intervențiilor în ordinea pieței", dedicat efectelor negative ale intervențiilor.

Cap. II

Dragă Augustin, toate acele propoziții ce, în opinia mea, sunt necesare pentru a susține ideea că ordinea spontană este mereu covârșitor preponderentă în Occident și pe care le voi aminti pe scurt aici sunt prezente în teoria hayekiană. Vei înțelege din această secțiune și din următoarea cum noi oamenii ne-am achiziționat mintea și ce mecanism am descoperit pentru ca societatea să poată avea capacitatea de a rămâne sistematic rațională. Ponderea preponderent covârșitoare a ordinii spontane în societatea occidentală este o condiție necesară pentru ca această capacitate să persiste.

Teoria socio-economică hayekiană este centrată pe două procese spontane esențiale care au loc în societate. Primul, pe care Hayek îl are în minte permanent, pe care îl explică doar ocazional în prima parte a vieții[21], dar pe care îl dezvoltă mai ales în a doua parte a vieții sale, este cel al evoluției spontane a regulilor (instituțiilor) pe care se bazează societatea. Al doilea proces, asupra căruia se concentrează în analizele economice încă din anii 1930, este cel al ordinii spontane a acțiunilor, adică ordinea pieței ce apare în urma acțiunii umane. Ambele procese sunt fundamental determinate de ignoranța noastră referitor la aspectele particulare din societate[22]. Hayek a numit pe 23 martie 1966[23] aceste două procese „idei gemene ale evoluției și ale formării spontane a unei ordini", deși nu a oferit o explicație sistematică pentru a înțelege clar în ce sens cele două idei sunt gemene. Aceasta a dat naștere unor dezbateri referitor la conținutul acestei idei, la claritatea conceptului de evoluție și chiar la ideea că putem vorbi de două teorii diferite ale lui Hayek[24], dar acele dezbateri nu aduc nicio clarificare referitor la implicațiile pentru analiza economică.

Pentru scopul acestei analize, ceea ce contează este că ambele procese spontane sunt esențiale pentru înțelegerea funcționării pieței ca fenomen neintenționat (a societății ca ordine spontană), dar rolul lor este diferit, iar unii autori vorbesc de o anumită anterioritate a primului față de cel de-al doilea[25]. În esență, instituțiile sociale, ca rezultat ordonat al acțiunii umane, dar nu al proiectării umane, apar în urma unui proces spontan de achiziție a unui sistem de reguli de bună conduită. Procesul de achiziție este lent și extins în timp, pentru că regulile propuse de unii inovatori intră în competiție cu alte practici și reguli, iar oameni aflați la distanță în timp și spațiu fac ajustări fine până când unele reguli și practici sunt recunoscute individual de tot mai mulți oameni și ajung să formeze sistemul de reguli ce ghidează comportamentele. Hayek ne avertizează în mod repetat că „nu orice sistem de reguli de comportament individual va produce o ordine generală a acțiunilor unui grup de persoane"[26], ci numai acele reguli de comportament „care conduc la formarea unei ordini mai eficiente pentru întregul grup, pentru că astfel de grupuri vor prevala în raport cu altele"[27].

Acest sistem de reguli descoperite asigură condițiile ca oamenii, inevitabil ignoranți referitor la totalitatea faptelor pe care se sprijină societatea, să poată anticipa comportamentele celorlalți, astfel că foarte multe dintre anticipațiile lor se realizează pentru că ei acționează ghidați de acele reguli. Ca să poată impregna comportamentele și anticipațiile, acest sistem de reguli trebuie să fie *credibil*, iar credibilitatea sa vine de la „înțelepciunea" dobândită în procesul spontan în cauză, pe care fiecare o recunoaște în acest sistem. Această înțelepciune este dobândită în urma rezolvării a nenumărate probleme care au stat în calea apariției

sistemului de reguli. Este înțelepciunea care apare pentru că procesul spontan de selecție a regulilor „a putut ține cont de mai multe circumstanțe factuale decât ar putea percepe fiecare persoană”[28].

Ceea ce mă interesează să subliniez din perspectiva scopului acestui eseu este faptul că această înțelepciune nu acționează în primul rând pentru a descoperi și rezolva noi probleme, ci pentru a ne informa *cum să ne comportăm* pentru a rezolva probleme noi pe care le descoperim atunci când acționăm într-un anumit mediu la care acele reguli generale sunt adaptate. „Acest tip de ‘cunoaștere a lumii’ care este transmisă din generație în generație va consista astfel într-o mai mare măsură nu din cunoaștere a cauzei și efectului, ci din reguli de conduită adaptate la mediu și acționând ca informații despre mediu, deși nu spun nimic despre el”[29]. Cunoașterea încorporată în tradiție ne informează referitor la cum trebuie să utilizăm cunoașterea noastră individuală ce se referă într-o mare măsură la relații cauză-efect pentru procurarea mijloacelor (producția de bunuri și oferirea de servicii) de care avem nevoie pentru atingerea scopurilor noastre ultime.

Celălalt proces, și anume cel de formare a ordinii sociale ca rezultat al acțiunii umane, dar nu al proiectării umane, adică a „ordinii abstracte a acțiunilor”, sau mai simplu spus, însăși ordinea pieței, apare atunci când *oamenii acționează liber*, utilizând propria cunoaștere, dar *ghidați de regulile abstracte de conduită* apărute spontan, pentru a răspunde la modificarea „condițiilor factuale ale mediului”. Hayek spune clar că „o societate a animalelor sau a oamenilor este întotdeauna un număr de indivizi urmând astfel de reguli comune de comportament (reguli descoperite și credințe morale -n.n) ce, în circumstanțele în care ei trăiesc, vor produce *o ordine a acțiunilor* (subl. n)”[30].

Ceea ce fac regulile comune de comportament este să creeze un „sistem abstract de relații” între „activități spontane ale indivizilor”, care depind foarte mult de schimbarea circumstanțelor (naturale, impulsuri emoționale etc.). Este foarte important să subliniez în acest punct că, din perspectiva ordinii abstracte a acțiunilor, atunci când afirm că economiile occidentale au din ce în ce mai mult un caracter de piață, afirm cu alte cuvinte că în aceste economii, fie apar noi relații abstracte între activitățile spontane individuale, fie se rafinează cele existente. În final, aceasta înseamnă o creștere a complexității ordinii astfel produse, care reflectă, mai degrabă neliniar, creșterea cunoașterii firmelor și consumatorilor și detaliile mereu în creștere ale ordinii sociale. Această modificare a circumstanțelor este esențială atât pentru formarea ordinii sociale, cât și pentru formele concrete în care aceasta se manifestă.

Continua schimbare a circumstanțelor apare pentru că fiecare urmărește realizarea planului sau planurilor sale, ghidat de regulile învățate

(descoperite în procesul cultural selectiv), sau pentru că există agenții care intervin în ordinea pieței. Schimbarea circumstanțelor creează probleme în realizarea planurilor fiecăruia, astfel că *fiecare este nevoit să descopere cunoașterea de care are nevoie*, în plus față de cea pe care o avea la inițierea planurilor, pentru a continua, ghidați de regulile învățate ale tradiției. Hayek spune: „fiecare persoană va descoperi ce știe sau ce poate găsi numai când se confruntă cu o problemă”[31]. Acest proces de descoperire este la baza creșterii cunoașterii firmelor și gospodăriilor[32]. De asemenea, continua schimbare a circumstanțelor la care sistemul de reguli este adaptat pentru a servi ordinea pieței, face necesară refacerea compatibilității dintre regulile învățate generale de comportament, astfel încât să poată fi reduse/atenuate elementele nesatisfăcătoare ale ordinii pieței.

În consecință, putem spune că nu atât utilizarea cunoașterii disponibile, cât cea descoperită în procesul rezolvării problemelor apărute în calea îndeplinirii proiectelor individuale contribuie la extinderea și rafinarea relațiilor abstracte necesare pentru coordonarea reciprocă a acțiunilor individuale. Acest proces de coordonare este ceea ce face piața, iar desfășurarea lui în acest fel *face necesară dezvoltarea de noi relații abstracte pentru a coordona tot mai multe acțiuni individuale spontane*. În acest proces, fiecare este permanent informat de tradiția de reguli și credințe morale referitor la restricțiile (limitele) generale și abstracte peste care acțiunile individuale nu trebuie să treacă, pentru ca ordinea să persiste, sau ce acțiuni sunt necesare pentru ca ordinea să fie refăcută dacă a fost alterată de elemente care nu-i aparțin.

Din perspectiva temei pe care o discut aici – și anume că economiile occidentale sunt tot mai mult o ordine a pieței, chiar dacă o parte a lor, de asemenea în creștere, este proiectată în mod rațional – este important să clarific două aspecte referitor la cele două procese. Unul dintre aceste aspecte se referă la relația dintre regulile învățate și regulile proiectate și la cum natura diferită a celor două tipuri de reguli contribuie la prevalența covârșitoare a ordinii spontane asupra ordinii proiectate. Celălalt aspect se referă la relația de feed-back dintre ordinea socială și tradiția de reguli învățate.

Referitor la primul aspect (cum contribuie natura diferită a regulilor învățate și a celor proiectate la perpetuarea prevalenței ordinii spontane), este important să notăm că partea ordinii sociale care este proiectată în mod deliberat, prin reguli concepute în acest scop, constă în relații între acțiunile individuale care nu sunt neapărat rezultate spontane deși, așa cum am menționat, Hayek arată că în mod necesar vor fi generate și relații spontane. Acele relații spontane astfel create sunt ghidate tot de regulile învățate ale tradiției.

Raportul în care se află regulile proiectate deliberat cu regulile învățate ale tradiției este, în ultimă instanță, un raport între *artificial* și, respectiv, *natural*. Afirmația că partea proiectată a ordinii nu poate fi partea principală a ordinii sociale în economiile occidentale și nici nu poate ajunge să fie preponderentă dacă nimeni și nicio regulă nu intenționează să producă acest rezultat, este, în esență, o consecință a acestui tip de raport care există în mod obiectiv între regulile proiectate și regulile învățate. Aceasta înseamnă, într-adevăr, că prin acțiunile noastre politice introducem în societate, chiar dacă nu suntem pe deplin conștienți de acest lucru, principii. Dar aceste principii sunt total diferite de principiile obiective pe care le reflectă în cea mai mare parte regulile învățate.

În consecință, în regulile proiectate (adică în politici) putem să introducem fie principii obiective, care fac politicile compatibile cu tradiția de reguli învățate, fie principii a căror existență nu este obiectivă, ci doar reflectă o anumită regularitate de comportament al unei agenții, adică o acțiune sistematică a sa, ce țintește deliberat la schimbarea unei părți (nu în întregime) a ordinii spontane. Conflictul dintre regulile proiectate și cele învățate va reflecta conflictul dintre cele două tipuri de principii. Acest conflict va produce aspecte nesatisfăcătoare care vor genera necesitatea ca regulile proiectate să fie ajustate aproape în permanență. Rezultatul va fi acela că o ordine proiectată va fi înlocuită cu o altă ordine proiectată, nu că ordinea proiectată se va extinde permanent.

Astfel, în timp ce ordinea produsă prin urmarea regulilor stabilizatoare și echilibrante ale tradiției este o ordine naturală, mereu în expansiune sub influența multor factori, între care creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor joacă un rol central, ordinea produsă de regulile proiectate este instabilă pentru că regulile sunt produse cu scopul general de a reduce sau elimina din economie aspecte nesatisfăcătoare pe care chiar ele ajung să le producă neintenționat, ceea ce face necesare alte intervenții prin noi reguli proiectate și așa mai departe.

Probabil că ideea că regulile tradiției și, prin intermediul lor, chiar relațiile abstracte care apar între acțiunile umane ghidate de ele sunt legi naturale (în sensul că reflectă operarea unor principii obiective cărora acțiunea umană nu i se poate sustrage) nu este chiar la îndemână în detaliu nici pentru unele elite, nici pentru elita conducătoare, pentru că viziunea comună este aceea că societatea este proiectată de om, dacă nu în întregime, atunci cu siguranță pentru cea mai mare parte. Această credință eronată apare deoarece foarte mulți oameni cred, seduși de raționalismul constructivist, că rațiunea ne poate spune cum am putea face societatea noastră mai bună[33]. Mai precis, ei cred că relațiile abstracte generate de tradiția de reguli și credințe morale atunci când

omul acționează liber pentru atingerea scopurilor personale sunt o *barieră impenetrabilă* în calea instituirii unor obiective bine definite pe care societatea în ansamblu ar putea să le atingă dacă fiecare persoană rațională ar urma un set de reguli proiectate pentru atingerea acelui obiectiv comun. Justiția socială este un bun exemplu de un astfel de obiectiv în numele căruia o serie de reguli învățate ar trebui înlocuite cu reguli proiectate.

În viziunea lor, rațiunea nu trebuie să fie externalizată în relații abstracte ale pieței, pentru că ea are în principiu (în sine) puterea de a rămâne impenetrabilă la impulsurile noastre ne-raționale și poate cuprinde societatea în întreaga ei complexitate, pentru a atinge obiectivul și a-l menține. Astfel, ei nu pot vedea de ce avem nevoie ca rațiunea noastră să ia forma regulilor abstracte ce apar când acționăm liber și informați de reguli generale învățate, în locul unor reguli cu scop proiectate „științific”. Și, ca o consecință, în viziunea lor, regulile mai vechi, aparținând tradiției de reguli descoperite și de credințe morale ar putea fi reproiectate sau înlocuite cu reguli proiectate cu totul noi pentru a face o ordine socială mai bună.

Hayek a arătat în mod repetat că la această viziune constructivist-raționalistă referitoare la puterea rațiunii de a ne ghida în proiectarea unei ordini sociale s-a ajuns printr-o interpretare neadecvată a noțiunii de „natural” din dihotomia „natural”-„artificial” moștenită de la grecii antici și printr-o contrapunere a noțiunii de *evoluție naturală* noțiunii de *evoluție culturală*[34]. În sensul originar, „natural” înseamnă „orice a crescut spontan și nu a fost deliberat proiectat de o minte”[35]. Printr-o abordare endosomatică însă, „natural” a devenit echivalent cu „instinctual”, „înnăscut”, produs al „pasiunii”, iar „artificial” a devenit „proiectat”, obiect al rațiunii. În mod particular, pentru raționalismul constructivist, așa cum am menționat deja, rațiunea este o super-putere ce nu poate fi infiltrată de impulsuri ne-raționale, neavând nevoie să fie externalizată în relații abstracte. Hayek[36] a explicat însă că evoluția culturală este un proces distinct care „stă între instinct și capacitatea de proiectare rațională”, dar având în vedere că „moralele noastre (regulile de bună conduită învățate – n.n) s-au răspândit spontan”, atunci „ele sunt perfect naturale... și ar fi potrivit să numim astfel de reguli tradiționale ‘legi naturale’”, iar „noi ar trebui să recunoaștem că există două procese de evoluție distincte (genetic și cultural-*nota mea*) – amândouă fiind procese perfect naturale”[37].

Având aceste lucruri clarificate, se poate spune că cei ce cred că tradiția de reguli trebuie înlocuită cu reguli inventate (proiectate) se află, în fapt, în poziția incredibilă de a afirma că, în domeniul social, prin rațiune putem suprima legi ale naturii, chiar dacă ei nu cred că acest lucru se

poate întâmpla în alte părți ale universului nostru cunoscut. Altfel spus, ei cred că regulile proiectate pot înlătura pe scară largă regulile naturale ale tradiției și relațiile naturale abstracte care formează piața, adică pot schimba natura societății. Dar, ceea ce nu înțeleg ei este că, dată fiind inteligența și cunoașterea fiecăruia, relațiile abstracte ce formează structura pieței dau naștere capacității de gândire sistematic rațională a societății[38], exact pentru că sunt impermeabile la impulsuri ne-raționale. Astfel, dacă înlocuirea relațiilor abstracte ale pieței cu reguli proiectate „științific", dar inevitabil neprotejate împotriva impulsurilor ne-raționale, ar duce la creșterea la niveluri predominante a ordinii proiectate în detrimentul ordinii spontane s-ar ajunge la concluzia ilogică conform căreia societatea ar putea progresa mai mult pe măsură ce ar pierde din rațiune prin înlocuirea unor astfel de relații abstracte ale pieței. Ordinea spontană a pieței este necesară pentru ca întreaga societate să poată fi în mod sistematic rațională în procesul evolutiv în care se află.

Acum putem spune clar că cei seduși de raționalismul constructivist nu văd acele relații abstracte ale pieței ca pe o *barieră rațională pe care tradiția de reguli și acțiunile noastre ghidate de ea o pun în mod neredundant în calea unor impulsuri ne-raționale*; altfel spus, ei nu văd că tradiția de reguli învățate/descoperite și credințe morale, adică de legi naturale produse de evoluția culturală, *este necesară exact pentru a produce o barieră rațională împotriva impulsurilor noastre ne-raționale*, barieră *care constă în relațiile abstracte ale pieței, asupra cărora niciun participant la piață nu poate interveni, pe care tradiția le determină împreună cu acțiunile spontane individuale*.

Omul a descoperit că, pentru a putea folosi cunoașterea proprie pentru atingerea de scopuri individuale, are nevoie să externalizeze răspunsurile pe care le dă sentimentelor și emoțiilor iraționale către rețeaua abstractă de relații din care face parte, dar care strict referitor la emoții și sentimente îi este cumva exterioară. *Odată ce controlul referitor la răspunsul la aceste sentimente și impulsuri este cedat unei rațiuni ce nu se află într-o formă abstractă, impulsurile o pot străpunge* și ne pot duce oricând, indiferent de epocă, la formularea de obiective colective nerealizabile, dar considerate morale, cum ar fi justiția distributivă, justiția climaterică, egalitatea de șanse economice etc.

Acest proces este deja inițiat pe scară largă în societatea occidentală de multă vreme. Dar aceasta nu înseamnă că în societatea occidentală publicul nu are ca scop ordinea spontană. Dimpotrivă, așa cum voi arăta în secțiunea a VII-a, chiar dacă în unele instanțe particulare susțin reguli cu scop, în societatea occidentală cei mai mulți oameni au ca scop, deși rareori conștientizează acest lucru, menținerea ordinii spontane în

nenumărate privințe, ceea ce înseamnă că ordinea spontană rămâne mereu covârșitor preponderentă.

Regulile de conduită (moralele) pe care anumite grupuri din societate doresc să le impună utilizând majorități politice vremelnice pentru a crea justiție socială, justiție climaterică, egalitate de șanse etc. nu fac parte din tradiția de reguli descoperite și credințe morale. Dar, cu excepția credințelor referitoare la influența omului asupra climei, ele au fost, cândva, parte din această tradiție. Abia când omul a înțeles că nu sunt compatibile cu celelalte componente ale tradiției, care favorizau tranziția de la societatea tribală la societatea deschisă, ele au fost eliminate gradual. Dar aceste morale s-au întors din când în când în societate prin proiectare. Ele erau din nou prezente, de exemplu, în Evul Mediu.

Revenirea la aceste concepții în epoca recentă nu este un progres ci, dimpotrivă, un regres. În ciuda deziluziilor pe care le-a produs presupusa super-putere a rațiunii, mai ales în experimentul nefast al socialismului, oamenii continuă să creadă că înțelepciunea transmisă de predecesorii noștri prin tradiția de reguli a devenit inutilă, și că noi știm cum trebuie să fie ordinea socială pentru a fi morală (pentru a se comporta ca și când ar urma normele morale individuale de comportament). La perpetuarea acestei concepții și la revigorarea ei din nou după criza economică din 2008 s-a ajuns pentru că o propagandă eficientă a readus în prim plan ideea că rațiunea ar putea anticipa și calcula și cele mai îndepărtate consecințe ale acțiunilor noastre.

În ceea ce privește celălalt aspect pe care l-am anunțat mai sus, și anume relația de feedback dintre ordinea creată și regulile care ghidează comportamentele, putem spune că ordinea pieței se extinde întotdeauna mai repede decât ordinea proiectată exact pentru că între ordinea socială și regulile care o determină există o determinare reciprocă. Regulile informează alcătuirea ordinii sociale, iar ordinea astfel rezultată nu este niciodată fără aspecte nedorite, informându-ne referitor la ce am putea îmbunătăți. Am menționat deja că ordinea spontană are aspecte nesatisfăcătoare, iar acestea nu dispar doar pentru că proiectăm reguli cu scopul de a le elimina sau reduce; mai degrabă, regulile proiectate elimină pe termen scurt unele aspecte nesatisfăcătoare, dar introduc și mai multe pe termen lung prin consecințe neintenționate, deoarece rațiunea umană nu poate cuprinde complexitatea ordinii sociale. Astfel, ordinea socială informează, referitor la necesitatea eliminării regulilor proiectate care nu sunt compatibile cu tradiția de reguli, dar și referitor la ce probleme trebuie rezolvate prin perfecționarea tradiției de reguli și ce reguli învățate ar trebui să fie rafinate, să părăsească tradiția sau să intre în tradiție.

În această relație de feed-back se produce ordine spontană, indiferent de caracterul spontan sau proiectat al regulilor care contribuie la formarea ordinii sociale în ansamblu. Iar această ordine spontană adaugă în mod constant la stocul nostru de cunoaștere, stoc care ne informează mai bine despre cum funcționează societatea și despre cum putem crește bunăstarea noastră. El ne ajută să avem anticipații și comportamente relativ stabile și echilibrante în raport cu ceilalți. Evoluțiile relațiilor de piață ne dă o idee mai bună despre care ar trebui să fie prioritățile noastre și ne forțează să renunțăm la concepțiile învechite care ne împiedică să producem rezultate benefice pentru prosperitatea și solidaritatea noastră.

Este probabil surprinzător să spunem că ceea ce găsește omul când încearcă să rezolve problemele din ordinea socială sunt, ca să folosesc expresia lui Hayek, „conflicte între valorile acceptate”. În cazul tradiției de reguli și credințe morale, eforturile de a adapta valorile unele la celelalte vor genera perfecționări ale regulilor existente sau noi reguli compatibile cu cele existente, chiar dacă aceasta nu va duce la o reală înțelegere a funcției pe care o nouă regulă o va îndeplini, ci doar la continuarea ordinii spontane abstracte. Spre deosebire de regulile tradiției, în cazul regulilor proiectate cu scop, ierarhia valorilor se va schimba într-un mod care urmează logica proiectantului de reguli, dar aceasta va duce la un și mai mare conflict între valori din perspectiva „înțelepciunii” pe care o conține tradiția de reguli.

Deși voi dedica secțiunile a V-a și a VI-a pentru a exemplifica din diverse perspective cum se perfecționează tradiția de reguli și credințe morale, aici vreau să dau un scurt exemplu pentru a sublinia ideea că această perfecționare are loc în orice privințe, indiferent cât de surprinzătoare ar putea fi acestea.

Un astfel de exemplu este cel care ne arată că ordinea abstractă a pieței este autorul profund al moralei noastre numită „politețe”. Această denumire a apărut în secolul al XVIII-lea, fiind prima dată propus și utilizat de un protejat al lui John Locke, și anume al treilea Conte de Shaftesbury, în 1711[39]. Interacțiunea dintre oameni care apare în ordinea spontană a schimburilor libere rafinează regulile abstracte ale ordinii inclusiv în ceea ce privește personalitatea oamenilor și manierele necesare pentru ca interacțiunea să servească cât mai bine scopurile particulare ale fiecăruia. Contrar opiniei generale, politețea se datorează nu atât erudiției, cât schimburilor comerciale ghidate de tradiția de reguli învățate. Prin intermediul acestor schimburi, care au avut loc la început mai ales în orașe, am achiziționat această practică de a „ne șlefui unii pe alții”[40]. De exemplu, în Florența secolului al XIV-lea, care se considera urmașa Romei, și care era cel mai avansat oraș al vremii din perspectiva

schimburilor economice, se vorbea frumos[41]. În acest fel, tradiția s-a îmbogățit, informată de regulile abstracte ale pieței, inclusiv cu această morală a politeței, care i-a informat pe oameni cum să coopereze mai elegant dacă vor să obțină bunuri tot mai rafinate. Însăși interacțiunea politicoasă a oamenilor este un astfel de bun rafinat.

Numărul regulilor generale învățate depășește categoric numărul de reguli proiectate, dar ceea ce contează încă și mai mult sunt funcțiile pe care fiecare tip de reguli le servește. *Tradiția de reguli servește ordinea abstractă* a acțiunilor, în sensul că asigură într-un grad destul de mare corespondența dintre acțiunile diverselor persoane. Capacitatea oamenilor de a urma regulile învățate, combinată cu capacitatea lor de a implementa planuri individuale în timp ce se adaptează la schimbările din mediul înconjurător, *inclusiv la reguli proiectate*, rezultă în *capacitatea ordinii complexe a pieței de a se auto-genera, de a se auto-reglementa, de a se auto-organiza, de a se auto-perpetua și de a se auto-extinde, chiar dacă, așa cum voi detalia în secțiunea următoare, nu de a se auto-înțelege pe deplin*.

Deși unele reguli proiectate pot, de asemenea, să servească în același fel ordinea socială dacă sunt generale și compatibile cu tradiția de reguli descoperite, cele mai multe dintre ele sunt totuși îndreptate către atingerea unor scopuri particulare pentru societate și, de aceea, sunt incompatibile cu ordinea spontană (naturală) generată de acțiunile umane ghidate de regulile generale învățate. Cu toată această incompatibilitate, regulile proiectate cu scop pot genera ordine socială proiectată. Dar exact incompatibilitatea dintre regulile dependente de scop și tradiția de reguli și credințe morale constituie o sursă suplimentară pentru extinderea ordinii sociale spontane. Hayek spune: „The spontaneous character of the resulting order must therefore be distinguished from the spontaneous origin of the rules on which it rests, and it is possible that an order which would still have to be described as spontaneous rests on rules which are entirely the result of deliberate design.”[42].

Nu este scopul acestei secțiuni să exploreze în continuare această idee, dar este totuși util să precizez din perspectiva scopului acestui eseu că două elemente se combină pentru a face ca ordinea spontană să fie mereu covârșitor preponderentă în raport cu cea proiectată: pe de o parte, complexitatea ordinii proiectate este restrânsă de limitele de cunoaștere ale agenției proiectante, în timp ce complexitatea ordinii spontane este susținută de o cunoaștere virtual nelimitată. Conform lui Hayek[43], ordinea spontană rezultă ca urmare a cunoașterii pe care fiecare o are referitor la circumstanțe și scopuri. Cu cât mai mulți participanți acționează, cu atât mai multă cunoaștere este mobilizată în timpul real al procesului pieței și

cu atât mai mută complexitate poate fi creată și gestionată. Practic, creșterea numărului participanților și a cunoașterii individuale rezultă într-o creștere virtual nelimitată a cunoașterii ce poate fi mobilizată, iar complexitatea ce poate fi gestionată nu are limite. Cunoașterea pe care o posedă o agenție este limitată la cunoașterea pe care o au cei ce o alcătuiesc, neîmbogățită *în timp real* cu sporul de cunoaștere pe care l-au dobândit participanții la piață. Din această cauză, complexitatea activităților pe care o poate ordona o agenție este limitată, comparativ cu complexitatea virtual nelimitată a activităților pe care le ordonează piața.

Este clar că numărul celor ce ar putea aparține agenției este din ce în ce mai mic comparativ cu numărul celor care sunt participanți la piață. În condițiile tehnologiilor informatice extinse, chiar și angajații agenției sunt antrenați în tot mai multe relații abstracte ale pieței când își urmăresc scopurile individuale. Oricum, este de conceput că numărul oamenilor ce trăiesc pe această planetă s-ar putea plafona. Cu toate acestea, cunoașterea fiecăruia dintre ei poate crește virtual nelimitat în domeniile lor de specializare, astfel că va exista o permanentă creștere a complexității activităților, proces în care raportul dintre complexitatea activităților pe care le ordonează piața va fi permanent în creștere referitor la complexitatea activităților pe care le poate ordona o agenție.

Mai mult, din moment ce regulile proiectate de o agenție nu pot crea doar ordinea pe care ele o vizează, ci și ordine spontană, ele pot contribui la o accelerare a cunoașterii private în raport cu cunoașterea pe care o poate avea o agenție. Participanții la piață știu (*ex post*) mult mai bine și în avans, comparativ cu agenția, consecințele neintenționate pe care le generează o regulă proiectată. Astfel, din cauza circumstanțelor necunoscute agenției, regulile proiectate adaugă la ordinea spontană creată de regulile descoperite și ordinea spontană creată de consecințele neintenționate și neprevăzute create de acțiunile ghidate de acele reguli proiectate. În aceste condiții, putem presupune că urmarea regulilor cu scop poate genera consecințe care pot face necesară o accelerare, peste cea deja determinată de consecințele generate de urmarea tradiției de reguli, a creșterii cunoașterii de care firmele și consumatorii au nevoie în procesul spontan de coordonare reciprocă a acțiunilor lor. Cunoașterea generată de necesitatea de a reface eficiența unor activități afectate de reguli proiectate cu scop, cum ar fi de exemplu reglementarea financiară excesivă, nu ar apărea dacă respectivele reguli nu ar opera. Dar chiar și așa, cunoașterea generată din necesitatea de a ocoli aspectele nefavorabile generate de regulile proiectate se poate reflecta în inovații ce pot în final îmbogăți tradiția de reguli învățate. Astfel de inovații sunt, de exemplu, „monedele” digitale sau tehnologiile informatice blockchain care permit extinderea ordinii spontane sub forma relațiilor abstracte

impersonale cum ar fi cele rezultate din practicarea contractelor inteligente (smart contracts) etc.

Faptul că ordinea spontană rămâne permanent covârșitor preponderentă chiar dacă intervențiile se extind (fără a atinge limitele extreme pe care le-am menționat), în conjuncție cu faptul că relațiile abstracte ale pieței constituie singura formă de rațiune abstractă impenetrabilă la impulsuri ne-raționale, îmi permite să merg mai departe și să afirm că preponderența covârșitoare a ordinii abstracte în ordinea socială este baza ca societatea occidentală să își mențină capacitatea de a fi sistematic rațională, atât timp cât nu se ating condițiile extreme ale intervențiilor. La rândul ei, capacitatea societății de a rămâne sistematic rațională reduce șansele ca tradiția de reguli să ajungă să fie văzută ca inamic al societății. Asupra acestui din urmă aspect voi reveni în secțiunea a VIII-a, pentru a explica utilizând mai multe detalii în ce fel se manifestă rațiunea pieței asupra noastă când ne aflăm în două posturi diferite: cea de persoană care *acționează* în procesul pieței, sau cea de persoană care *concepe* reguli cu scopul de a elimina sau atenua aspectele nesatisfăcătoare din economie.

O societate este sistematic rațională dacă persoanele sunt libere să urmeze regulile generale despre care au învățat că, atunci când acționează pentru atingerea scopurilor individuale, îi conduc să intre în relații abstracte (pe care le găsesc date) pe care nicio persoană participantă în procesul pieței nu le poate influența în mod direct. Acesta este mecanismul prin care, în opinia mea, societatea occidentală este capabilă să asigure independența individului față de grupuri și, astfel, să întreacă alte societăți în ceea ce privește prosperitatea și solidaritatea înțeleasă în sensul adoptat în acest eseu și specificat în prima secțiune. Asupra acestor aspecte voi reveni cu mai multe detalii în secțiunile IV și VII, dedicate prezentării unitare a argumentelor în favoarea ideii că economiile occidentale au o ordine economică în care caracterul abstract îl domină incontestabil pe cel proiectat.

Sumarul celor două procese spontane esențiale pe care tocmai le-am schițat mai sus este suficient pentru ca cineva nefamiliarizat cu conceptul de ordine spontană să înțeleagă esența conceptului și să aibă o bună imagine a ceea ce se înțelege prin caracter de piață al economiilor occidentale, și anume caracterul spontan a două procese simultane și cumva intercondiționate. Mai mult, faptul că, la orice moment în timp ne-am referi, eforturile de a proiecta o ordine socială au loc în interiorul unei ordini sociale spontane, mult mai cuprinzătoare, pe care, alături de alți factori mai importanți, o extinde neintenționat, ar trebui să fie o demonstrație suficientă a faptului că economiile occidentale continuă să fie tot mai mult ordini spontane[44]. Așa cum am subliniat de la început,

această situație s-ar putea schimba doar în cazul nefericit în care încercările de a proiecta ordinea socială ar avea ca scop chiar crearea de reguli care să stabilească o ordine a acțiunilor în totalitate, adică o nouă societate, sau dacă cineva ar acționa direct cu scopul de a stabili o ordine a acțiunilor în totalitate.

Totuși pentru a pregăti o prezentare unitară a argumentației conform căreia caracterul de piață al economiile occidentale este tot mai puternic, în ciuda faptului că tot mai multe reguli proiectate sunt prezente alături de regulile descoperite, este nevoie să explic, cu argumente existente la Hayek, ambele procese în mai multe detalii, astfel încât argumentația mea să poată rămâne cât se poate de clară în timp ce rămân proaspete în minte propozițiile teoriei hayekiene pe care ea se bazează. Astfel, secțiunea următoare detaliază aspecte referitoare la scopuri în societate; la tipurile de cunoaștere pe care le implică cele două procese spontane; la tipul de ordine, între cea spontană și cea proiectată, pe care mintea noastră poate să o servească cu adevărat; la modul în care regulile generale servesc ordinea abstractă a acțiunilor (ordinea pieței) și, invers, la cum putem identifica funcțiile unei reguli pornind de la rezultatul pe care aceasta îl produce (adică de la ordinea abstractă a acțiunilor).

Cap. III

Dragă Augustin, fiind rezultatul unui *proces cultural evolutiv selectiv* și, în consecință, *natural*, *sistemul de reguli abstracte învățate* (tradiția de reguli abstracte de bună conduită și credințe morale) *nu poate avea un scop* al său. Ea contribuie la formarea ordinii în care libertatea de acțiune poate exista. Regulile tradiționale descoperite servesc la ghidarea unui număr virtual nelimitat și necunoscut de oameni care acționează liber pentru atingerea propriilor scopuri imediate. Tradiția de reguli învățate este astfel pregătită, prin însăși modul în care se formează[45], adică prin ordine spontană, să deservească o *ordine abstractă a acțiunilor* oricât de extinsă și complexă, care, de asemenea, nu poate avea un scop în sine, pentru că ceea ce face este să satisfacă *scopurile personale necunoscute* ale unui număr foarte mare de oameni. Cu alte cuvinte, tradiția este pregătită să deservească o ordine benefică libertății. Pornind de aici, apare imediat consecința că regulile proiectate au o bună șansă să interfereze cu ordinea spontană creată de tradiția de reguli și, în consecință, cu libertatea necesară pentru atingerea scopurilor personale. Dar modul în care interferează depinde de tipul de scopuri pe care regulile proiectate îl pot avea.

Un tip de astfel de reguli este cel care poate avea ca scop inducerea, favorizarea sau extinderea ordinii spontane pe care ne bazăm toți pentru realizarea scopurilor personale, iar celălalt tip conține scopuri concrete referitoare la anumite grupuri de oameni cunoscute. Abia în măsura în

care în societate operează și reguli din acest din urmă tip, putem să fim mai preciși si să clarificăm că ordinea socială are în principiu o parte proiectată și o parte, mult mai mare, spontană. În acest caz, regulile proiectate pentru a deservi obiective concrete ale unor grupuri intră în contradicție cu regulile generale învățate, făcând ca interesele unui grup să intre în conflict cu scopurile personale ale celor mai mulți. Totuși, așa cum am subliniat deja, chiar și acest din urmă tip de reguli cu scop poate produce ordine spontană ori de câte ori creează ordine proiectată. Conflictul de interese astfel creat este o sursă de ordine spontană.

Neînțelegând că în societatea deschisă nu putem avea în comun obiective concrete, ci doar reguli generale de bună conduită, cei mai mulți oameni sunt bucuroși să-și urmărească realizarea propriilor planuri individuale, dar sunt nefericiți că nu există planuri naționale de dezvoltare a vreunei industrii. Din acest motiv, ei sunt bucuroși să accepte reguli ce au ca scop vreun obiectiv „nobil” sau „moral”. Totuși, urmărindu-și interesele personale mult mai consecvent decât o poate face un grup, oamenii vor ajusta relațiile dintre ei astfel încât să-și atingă scopurilor personale inițial afectate de regula cu scop, astfel că ordinea se va reface pentru a deservi din nou în cel mai bun mod posibil realizarea scopurilor personale.

În practică, aceasta înseamnă că guvernele nu știu niciodată, nici măcar cu aproximație, dacă aspectele nesatisfăcătoare atribuite în totalitate ordinii spontane nu sunt în parte produse de intervenții anterioare, după cum nu pot ști nici dacă noile intervenții destinate atenuării sau eliminării aspectelor nesatisfăcătoare nu vor avea exact efectul invers. Ceea ce este cert este că regulile cu scop vor cauza permanent utilizarea unor resurse personale pentru aducerea ordinii la starea care deservește cel mai bine interesele personale, în loc să fie utilizate pentru producție. În schimb, dacă regulile proiectate ar avea ca scop doar extinderea/favorizarea ordinii spontane, atunci ele nu ar fi reguli „proiectate” în sensul că ar ținti la înlocuirea unei părți a ordinii spontane cu una creată de om și, în consecință, am ști că aspectele nesatisfăcătoare sunt cele ale ordinii pieței și ne-ar veni mai ușor să înțelegem funcțiile pe care diverse reguli învățate le au în formarea ordinii abstracte a acțiunilor.

Deși nu are un scop al ei, tradiția de reguli produce efecte benefice. În primul rând, ne permite să avem scopuri individuale liber alese. În al doilea rând, ne permite să avem acces la experiența, înțelepciunea și știința predecesorilor (cunoaștere), la care nu am fi putut avea acces direct sau deplin pe altă cale, pentru a ne ghida în realizarea scopurilor liber alese[46]. Continua rafinare și îmbogățire a acestei înțelepciuni și utilizarea ei pentru ghidarea utilizării cunoașterii individuale pentru atingerea de scopuri personale a contribuit la creșterea bunăstării și a

populației. Acest proces nu s-a oprit. Dar este foarte probabil să se fi dinamizat într-un sens pe care îl voi analiza în secțiunea următoare, când voi trece efectiv la prezentarea grupată a ceea ce am identificat până aici ca argumente care sprijină ideea că economiile occidentale au tot mai mult un caracter de piață, în ciuda creșterii numărului de reguli cu scop.

Am amintit deja că tipul de cunoaștere pe care ne-o oferă tradiția de reguli descoperite și de credințe morale nu se referă la aspecte specifice vreuneia dintre virtual nelimitatele noastre acțiuni. Ea se referă la acea cunoaștere strict necesară pentru ca oamenii să se comporte similar în ceea ce privește anumite aspecte *generale și abstracte*[47]. Pentru a impune similaritate de comportamente numai în această privință (adică referitor la aspecte generale și abstracte), și pentru a putea da oamenilor libertatea să-și utilizeze propria cunoaștere pentru realizarea propriilor scopuri, putem deduce că tradiția de reguli descoperite, așa cum este de așteptat de la orice regulă naturală, se limitează la a ne informa despre (i) principiile obiective care operează în economie și societate, cât și despre (ii) orice set de credințe morale sau valori care, împreună, dau naștere unui set de necesități cărora nu ne putem sustrage, cel puțin nu pe termen lung.

Tradiția de reguli ne spune ce ar trebui să luăm în calcul când utilizăm în mod liber cunoașterea noastră pentru a ne atinge scopurile. Mai precis, pentru a face o analogie cu știința computerelor, informându-ne despre necesități, adică despre ce nu putem evita, aceste reguli ne informează pe fiecare, prin oferirea acelor principii pe care să le avem în vedere, despre cum putem defini „domenii rezervate” sau „domenii private” în care putem utiliza liber cunoașterea individuală, talentele și calificările noastre pentru atingerea scopurilor personale (Hayek spune că aceasta este esența libertății). Când acționăm și implementăm planuri utilizând acele principii, noi dăm forme foarte concrete, detaliate și particulare domeniilor rezervate.

Cu fiecare acțiune de acest fel noi mărim numărul de fapte particulare pe care se sprijină ordinea socială și în legătură cu care devenim tot mai ignoranți. În acest fel, extindem complexitatea ordinii sociale prin componenta sa spontană și *devenim tot mai dependenți de ordinea pieței* în utilizarea cunoașterii existente în societate. Orice regulă care are scopul de a oferi beneficii particulare unui grup definit alterează ordinea de care depinde capacitatea noastră de a utiliza cât mai mult din cunoașterea din societate și de aceea lupta împotriva ei devine o necesitate pentru aproape oricine. Această luptă a luat în timp forma unui proces de eliminare a regulilor cu scop, și a dus la absorbția tradiției de reguli generale (fără scop) învățate în legile scrise ale țărilor. Deși în prezent există o creștere a intervențiilor în economie prin adoptarea de

reguli ce au ca scop acordarea de beneficii unor grupuri, istoria regulilor a fost, ca tendință, aceea de a achiziționa reguli generale. Faptului că ordinea spontană este covârșitor preponderentă în raport cu ordinea proiectată îi corespunde faptul mai profund că regulile de bună conduită învățate sunt covârșitor preponderente în raport cu regulile proiectate.

Această tradiție ne protejează spațiile noastre rezervate de intruziuni nelegitime ale altora și ne împiedică să invadăm spațiile private ale altora (aceasta este esența domniei legii[48]). Cu alte cuvinte, tradiția de reguli descoperite ne învață, așa cum s-a exprimat Hayek după decenii de rafinare a ideii, „disciplina libertății”. Toți cei care spun că prea multă libertate înseamnă anarhie nu înțeleg că libertatea este permanent definită și modelată de tradiția de reguli generale de bună conduită. Disciplina libertății este disciplina omului rațional, care are puterea de a se supune regulilor abstracte de conduită. În absența intervențiilor în ordinea abstractă a pieței, nu avem de ales între „prea multă libertate” și „disciplina libertății”, pentru că nu poate exista niciodată prea multă libertate atunci când ne supunem tradiției de reguli generale de bună conduită. Dar, odată ce intervențiile sunt introduse în ecuație, în sensul că sunt proiectate reguli cu scop pentru un grup bine definit, poate exista o libertate îngrădită de către regulile proiectate. Altfel spus, nu avem de ales între „prea multă libertate” și o „libertate îngrădită”, ci între a îngrădi sau nu libertatea prin proiectarea de reguli cu scop la nivelul societății. În final, în practică, alegerea noastră de a interveni în ordinea spontană prin reguli cu scop produce o coborâre mai mare sau mai mică a libertății sub nivelul rezultat din disciplina libertății pe care o impune tradiția de reguli de bună conduită.

Întreaga noastră evoluție culturală dovedește că avem această putere de a ne supune regulilor abstracte de conduită, dar, așa cum spune Popper, istoria noastră este mai degrabă o istorie a totalitarismelor. Aceasta înseamnă că în societate au existat grupuri care au atentat cu succes la rațiune și la libertate. În esență, cauzele acestor atacuri au fost aspectele nesatisfăcătoare din societate[49], explicit și de cele mai multe ori incorect atribuite caracterului deschis al societății[50], a cărei esență înseamnă libertatea de acțiune, pe care o generează tradiția de reguli învățate; atacul a luat de obicei forma unor proiecte de transformare a societății prin înlocuirea tradiției (a înțelepciunii ei) cu reguli proiectate (raționea inginerilor sociali), adică prin întoarcerea către forme închise de societate, care limitează libertatea.

Regularitatea comportamentelor pe care o imprimă regulile descoperite și libertatea de acțiune se află într-o relație precisă: regulile generale abstracte sunt precondiție a libertății. Ele ne permit formarea domeniilor rezervate în care noi suntem liberi să formulăm scopuri individuale și să

urmăm regulile de atingere a lor, care sunt, „*reguli cu scop individual*”. Cu alte cuvinte, pentru a sublinia o ironie subtilă a ordinii spontane, *regulile generale* apărute spontan în urma acțiunii umane și descoperite (învățate) de noi pentru a ne ghida comportamentele în societate sunt necesare exact pentru ca fiecare dintre noi să poată utiliza *reguli cu scop individual* în mod liber în domeniul privat[51]. Sau, altfel formulat, tradiția ne spune că dacă la nivelul societății, în locul regulilor generale descoperite, încercăm să introducem reguli cu scop, promovând anumite valori, vom extinde, contrar intenţiilor noastre, ordinea spontană, din cauza circumstanțelor necunoscute agenției care a proiectat regulile; dar, procedând în acest fel, vom reduce libertatea individuală de a alege scopuri personale și de a utiliza reguli pe care noi le alegem pentru atingerea lor, reguli care poate că încă nici măcar nu există, dar pe care le putem crea pentru a atinge scopuri individuale, dacă suntem suficient de inovatori.

Neacceptarea unor scopuri pentru societate și promovarea libertății de alegere a scopurilor individuale ne feresc în general de conflicte atunci când acționăm. Când ne confruntăm totuși cu un conflict între valorile deja acceptate, negenerat de vreo intervenție a guvernelor, pentru a ne putea păstra libertatea de a „popula” domeniile noastre private cu scopurile dorite de noi și cu regulile noastre, tot ce putem face este *să încercăm să introducem mai multă compatibilitate între valori*, dar *nu putem să inventăm un sistem de valori prin redefinirea deliberată a valorilor și a ierarhiei lor*.

Pentru a înțelege cum acționează această constrângere este necesar să clarificăm mai întâi *de ce nu putem schimba sistemul de valori* achiziționat în mod tradițional în numele unor obiective ce par la prima vedere foarte „nobile” sau „morale”. Este apoi necesar să înțelegem *de ce putem doar să încercăm să introducem mai multă coerență, și de ce nu putem introduce în mod ferm și rapid o coerență totală* în sistemul de valori achiziționat în mod tradițional (prin evoluție culturală, nu prin proiectare). În fine, este necesar să înțelegem de ce *renunțarea la unele valori morale nu înseamnă, așa cum frecvent susțin unii economiști sau sociologi, exprimând mai degrabă propriile sentimente și intuiții, decât rezultatele unor analize judicioase, că societatea se degradează moral pe măsură ce ordinea spontană se extinde și produce tot mai multă prosperitate și solidaritate* în sensul adoptat în acest eseu.

Referitor la primul aspect, și anume *schimbarea deliberată prin proiectare (inventare) a sistemului de valori, cunoașterea sau „înțelepciunea” care este încorporată în tradiția de reguli ne împiedică, mai ales dacă este pe larg practicată, să ajungem la concluzia că ar trebui să impunem un scop general pentru societate*. Altfel spus, unul dintre

mesajele tradiției de reguli învățate este acela că efectele benefice pentru societate ale acțiunii umane, și anume *prosperitatea și solidaritatea în definiția adoptată în acest eseu, apar cu condiția să nu ne propunem un plan colectiv cu acest scop sau cu scopuri intermediare despre care bănuim că ar duce la atingerea acelui scop*.

Aceasta nu înseamnă că un guvern, înțeles așa cum este în realitate, și anume ca una dintre multele organizații ce activează în societate, nu ar trebui să aibă o prioritizare clară a obiectivelor sale în aria sa legitimă de activitate. Un program guvernamental ar trebui să aibă o ierarhie de scopuri, așa cum are orice organizație, indiferent de domeniul în care operează, căreia să i se dedice. În cazul guvernului, domeniile legitime sunt apărarea, ordinea publică sau acele domenii în care stimulentele nu sunt suficiente pentru o întreprindere privată. Fără o prioritizare clară, un program de guvernare ar duce la cheltuirea resurselor publice în mod ineficient. Făcând însă confuzie între rolul legitim pe care guvernul îl poate deriva din statutul său de organizație ce operează în societate, și rolul imaginar de organizator al societății, mulți oameni sunt dezamăgiți că nu avem „programe de țară” vizând diverse obiective stabilite la nivelul societății.

Dacă însă am impune un scop sau scopuri pentru societate, aceasta ar însemna, în esență, că am interveni în ierarhia de valori achiziționată tradițional. Astfel, valoarea sau morala în numele căreia s-ar impune scopul sau scopurile la nivelul societății, de exemplu valoarea „egalitatea economică”, ar trece pe primul loc în ierarhie. Dar aceasta înseamnă să reducem libertatea de acțiune în acele zone din ordinea socială direct impactate de regulile proiectate cu acest scop. Aceasta ar însemna o reducere în acele zone a capacității noastră de a utiliza întreaga cunoștere de care dispunem pentru a produce prosperitate și solidaritate. Pe ansamblu, așa cum am subliniat, rezultatele extraordinare produse de ordinea spontană a pieței ar continua să crească, dar ar fi, totuși, sub potențial.

Poate că această concluzie este greu de observat imediat la nivelul unei economii, dar este mult mai ușor de observat la nivel global. La nivel global, aceasta se reflectă în apariția de decalaje economice ce pot fi explicate prin ponderea regulilor cu scop referitor la întreaga societate dintr-o țară relativ la ponderea lor în altă țară. Cu alte cuvinte, aceasta diferență este dată de liberalism. Economiile mai liberale sunt mult mai competitive și mai bogate decât cele mai puțin liberale. Este util, cred, să reamintesc și din această perspectivă că între economiile occidentale dezvoltate, decalajul poate foarte bine fi ilustrat prin compararea Uniunii Europene cu SUA, o țară care a crescut economic mai repede și în care în

general democrația a avut un acent mult mai liberal decât democrațiile din țările ce alcătuiesc în prezent Uniunea Europeană.

Pentru a lămurim cel de-al doilea aspect, și anume *de ce nu putem introduce o compatibilitate desăvârșită între regulile învățate ale tradiției, ci doar să facem ajustări graduale*, trebuie să ne referim la legătura dintre tradiția de reguli și mintea noastră. Tradiția de reguli învățate este un sistem „foarte imperfect și capabil de multe îmbunătățiri”[52], iar mintea noastră, care s-a dezvoltat odată cu tradiția de reguli învățate este „încorporată” în această tradiție, „care există în mod independent”[53], și nu poate exista în afara ei. Ceea ce vreu să scot în evidență este că *mintea noastră este produsul aceluiași proces spontan* de evoluție selectivă ca și tradiția de reguli, doar că este în mod necesar mai puțin complexă decât tradiția în care este încorporată. Dacă în concurența dintre ele, alte reguli ar fi avut mai mult succes decât cele pe care le-am învățat de fapt și, în consecință, ar fi fost selectate, tradiția de reguli ar fi fost diferită și, astfel, mintea noastră ar fi fost diferită.

Hayek arată că mintea nu poate înțelege în întregime tradiția, și, în consecință, nu o poate înlocui în întregime deoarece nu poți transforma în întregime ceva ce nu înțelegi pe deplin. Am avut în vedere această concluzie a lui Hayek atunci când am spus în secțiunea anterioară că ordinea complexă a pieței are capacitatea de a se auto-genera, -reglementa, -organiza, -perpetua și -extinde, dar nu de a se auto-înțelege pe deplin. Mintea este baza rațiunii, astfel că rațiunea poate perfecționa mintea, dar nu o poate schimba în întregime, din moment ce este doar un produs al ei. În viziunea lui Hayek, această tradiție în care mintea noastră este încorporată este perfectibilă, dar tot ce pot face mințile unui număr foarte mare de oameni, dacă scopul nostru este să menținem calea societății deschise pe care s-a angajat civilizația occidentală acum mai bine de două milenii, este să „absoarbă și să modifice”[54] părți din tradiția de reguli și credințe morale învățate.

Mintea noastră poate doar să modifice tradiția prin adăugare, perfecționare sau eliminare de reguli, dar o modificare reprezintă un progres pentru tradiție și, astfel, pentru mintea noastră, doar dacă modificarea a fost informată de însăși tradiția de reguli învățate. Experiența îndelungată pe care tradiția de reguli o reflectă, dar pe care noi nu o putem ști decât parțial, ne informează despre necesitatea ca regulile să fie compatibile între ele pentru a putea servi aceeași ordine socială. Hayek spune[55]: „The consistency or compatibility of the different rules which make up a system is not primarily logical consistency. Consistency in this connection means that the rules serve the same abstract order of actions and prevent conflict between persons obeying these rules in the kind of circumstances to which they have been adapted.

Whether any two or more rules are consistent or not will therefore depend in part on the factual conditions of the environment; and the same rules may therefore be sufficient to prevent conflict in one kind of environment but not in another.” Hayek arată că acolo unde sistemul de reguli nu dă un răspuns definitiv la unele probleme morale pentru că există reguli care formulează cerințe contradictorii (sunt logic inconsistente) și există incertitudine referitor la ierarhia dintre reguli care ar indica ce regulă ar trebui urmată, sistemul poate deveni gradual mai bine determinat numai prin „*the constant necesity of dealing with such questions*” (subl. n)[56].

Acum putem trage concluzia că tradiția de reguli este valoroasă și o putem accepta ca ghid nu în primul rând pentru că este, *per se*, neproiectată, nu în primul rând pentru că a supraviețuit, ci în primul rând pentru că în circumstanțele la care s-a adaptat servește adecvat ordinea pieței. Din moment ce mintea noastră nu poate înțelege în întregime tradiția de reguli, cu atât mai mult nu poate înțelege pe deplin ordinea socială pe care aceasta o servește. Dar mintea noastră poate înțelege imperfecțiuni din ordinea socială. Am menționat deja că înțelegerea acestora devine însă mai dificilă atunci când ordinea socială are părți proiectate. Mintea noastră poate înțelege perfect sistemul de reguli proiectate cu scop, dar ordinea spontană produsă prin acțiunea combinată a unor reguli descoperite ale tradiției cu regulile proiectate nu poate fi înțeleasă pe deplin, pentru că mintea nu înțelege pe deplin tradiția de reguli în care este localizată. „Mintea noastră nu face atât de mult reguli, cât constă în reguli de acțiune...”[57].

Iar dacă mintea noastră este un rezultat al ordinii spontane și poate aduce îmbunătățiri deliberate tradiției de reguli doar dacă sistemul care rezultă în urma îmbunătățirilor servește mai bine ordinea spontană abstractă a acțiunilor, atunci înseamnă că mintea noastră nu poate să servească bine decât o ordine spontană produsă de regulile generale, nu o ordine spontană a cărei complexitate extraordinară este amplificată de consecințele neintenționate generate de acțiunile ghidate de regulile cu scop. Acesta este un rezultat necruțător pentru cei care cred că ordinea socială poate fi coerent proiectată utilizând mintea noastră. În fapt, aceasta este o sarcină pe care mintea noastră nu o poate îndeplini. Din această perspectivă, singurul rezultat pe care îl produc cei ce impun reguli cu scop într-o societate deschisă este să distorsioneze această minte.

Tradiția de reguli descoperite este o precondiție pentru apariția ordinii sociale. Dar „funcția” pe care o îndeplinește o anumită regulă sau un grup de reguli, sau chiar „funcția” pe care o are această tradiție în ansamblu (de a crea ordinea favorabilă libertății de acțiune) nu pot fi înțelese decât

plecând de la rezultatele pe care le produce. Aceste rezultate sunt produse împreună de regulile învățate și de acțiunile spontane individuale. Este, posibil, motivul obiectiv pentru care, în elaborarea teoriei sale sociale, Hayek s-a concentrat mai întâi pe ordinea abstractă a acțiunilor, adică pe rezultatul produs de acțiunea umană sub îndrumarea tradiției. În 1937, când Hayek a scris „Economics of Knowledge", nu exista o concepție care să arate cum se coordonează utilizarea cunoașterii în societate. În dezvoltarea teoriei sale referitoare la ordine pieței, adică la ordinea care rezultă din procesul de ordonare spontană a acțiunilor, Hayek a plecat de la caracterul subiectiv, dispersat și, în foarte multe cazuri, tacit, al cunoașterii. Acest caracter face ca noi, buni sau răi, altruiști sau egoiști să fim ignoranți referitor la circumstanțele care acompaniază deciziile altora și chiar propriile decizii și, astfel, la mulți factorii de care depinde bunăstarea noastră.

Hayek a putut dezvolta explicația sa referitoare la tradiția de reguli descoperite și credințe morale abia după ce a înțeles și explicat că ordinea abstractă a pieței a apărut ca modalitate unică de a face față acestei ignoranțe. În 1937 el pune următoarea întrebare în „Economics of Knowledge": „How can the combination of fragments of knowledge existing in different minds bring about results which, if they were to be brought about deliberately, would require a knowledge on the part of the directing mind which no single person can possess?" Și, imediat, urmează răspunsul revoluționar: „To show that in this sense the spontaneous actions of individuals will, under *conditions which we can define* (subl. n.), bring about a distribution of resources which can be understood as if it were made according to a single plan, although nobody has planned it, seems to me indeed an answer to the problem which has sometimes been metaphorically described as that of the „social mind".

Acele „condiții pe care noi le putem defini" au fost clarificate de Hayek începând din 1967, în trei lucrări foarte importante: „Studies In Philosophy, Politics And Economics" (Hayek, 1967), „Law, Legislation and Libery" (Hayek, 1993) și „The Fatal Conceit: The errors of Socialism" (Hayek, 1988). În aceste lucrări, Hayek a aprofundat conceptul de reguli învățate sau descoperite, care sunt reguli naturale, și a arătat că ele sunt achiziționate în procesul spontan selectiv de evoluție culturală și că acționează ca precondiție a apariției ordinii sociale. Dar este destul de clar că Hayek a avut permanent în minte această idee și în unele lucrări din anii 1940, cum ar fi de exemplu în „Individualism: True and False" (Hayek, 1948). Concluzia mea este că, deși Hayek nu s-a exprimat niciodată atât de clar, prin concepțiile, explicațiile și raționamentele sale dă suport clar ideii pe care am exprimat-o în secțiunea anterioară, conform căreia, în timp ce mintea noastră este parte din tradiția de reguli, capacitatea societății de a avea o gândire sistematic rațională este

depozitată în relațiile abstracte ale pieței. Cu alte cuvinte, această capacitate este depozitată în rezultatul pe care tradiția și acțiunea umană îl produc împreună; capacitatea respectivă (rațiunea ansamblului) se prezervă atât timp cât acțiunea umană este ghidată de tradiția de reguli de bună conduită (mintea noastră).

Revenind, din această perspectivă, la „funcția" pe care o îndeplinește tradiția de reguli (și mintea noastră), trebuie menționat că principalul său produs, pe care îl fabrică împreună cu acțiunile individuale spontane, și anume ordinea abstractă (și capacitatea societății de a rămâne sistematic rațională), produce, la rândul ei, rezultatele dorite, dar și consecințe neintenționate, dintre care unele sunt nesatisfăcătoare. Acest semnal, așa cum am mai amintit, este util pentru perfecționarea tradiției de reguli, adică pentru a progresa. Corespunzător, putem spune că mintea noastră (a nu se face confuzie cu educația individuală) se perfecționează cu ajutorul principalului său produs, și anume *rațiunea abstractă* pe care o produce împreună cu acțiunea individuală sau, mai precis, cu ajutorul relațiilor abstracte ale pieței, care constituie capacitatea societății de a rămâne sistematic rațională.

Cu alte cuvinte, definite în acest fel, mintea și rațiunea societății se perfecționează reciproc. Iar acest proces, care apare prin inovare, nu se poate derula decât sub îndrumarea tradiției însăși, pentru că orice inovare trebuie să fie compatibilă cu celelalte reguli din interiorul tradiției. Hayek spune[58]: „Tradiția nu este ceva constant, ci produsul unui proces de selecție ghidat nu de rațiune, ci de succes...Noi nu înțelegem cu adevărat cum ea menține ordinea acțiunilor de care depinde coordonarea activităților multor milioane de oameni. Și din moment ce noi datorăm ordinea societății noastre unei tradiții de reguli pe care o înțelegem doar imperfect, *întregul progres trebuie bazat pe tradiție*" (sublinierea autorului).

În consecință, noi trebuie să înțelegem că nu putem elimina aceste consecințe neintenționate, ci doar le putem atenua dacă reușim să transformăm tradiția sub îndrumarea ei. Încercarea de a elimina aspectele nesatisfăcătoare prin introducerea de reguli cu scop, pentru a produce relații predefinite între anumite acțiuni individuale care să ducă la atingerea vreunui scop definit, nu reprezintă un progres și nu va duce la rezolvarea problemelor. Regulile cu scop vor produce la rândul lor, așa cum am amintit în mod repetat, consecințe neintenționate și vor genera ordine spontană, astfel că rezultatele pot fi chiar contrare scopurilor vizate de regulile respective.

În fine, putem trece la clarificarea celui de-al treilea aspect, și anume *de ce li se pare multor oameni că prosperitatea este acompaniată de degradarea moralei*. Niciuna dintre regulile furnizate de tradiție pentru a

ghida buna conduită a persoanelor nu poate fi urmată de ordinea abstractă pe care *întreaga* tradiția în ansamblu o produce. A cere ordinii abstracte să se comporte ca si când ar fi o persoană morală este o eroare în care societatea occidentală s-a afundat tot mai mult după Primul Război Mondial, cu diferite pusee, cel mai recent apărând după criza economică din 2008. Societatea nu se poate comporta în acest fel. Dar foarte mulți oameni simpli și o mare parte a elitelor nutresc convingerea că societatea s-ar putea comporta ca o persoană morală. Numai așa se explică de ce unii intelectuali cred, eronat, că prosperitatea noastră materială este însoțită de o degradare a moralei și a spiritului.

Pentru a înțelege de ce prosperitatea generată de ordinea spontană nu duce la degradarea morală e nevoie să revenim și să subliniem că ceea ce face tradiția de reguli și credințe morale este să creeze *relații abstracte* între acțiunile individuale (adică să creeze capacitatea societății de a rămâne sistematic rațională). În acest proces, tradiția permite *stabilizarea anticipațiilor referitoare la comportamentele individuale* pe care le vor urma oameni unii față de alții în circumstanțele la care tradiția s-a adaptat. Aceste relații abstracte permit atingerea *scopurilor* individuale. În același timp, Hayek menționează faptul obiectiv că bazarea pe relațiile abstracte *limitează capacitatea fiecăruia de a anticipa efectele acțiunilor individuale (consecințe neintenționate)*. Raționalismul constructivist declară că exact aceste consecințe neintenționate nesatisfăcătoare trebuie controlate, dacă e să fim „morali” din perspectiva unor emoții sau sentimente, prin extinderea regulilor cu scop, ceea ce este imposibil. Dar limitarea capacității de a anticipa efectele acțiunilor individuale, dintre care unele sunt nesatisfăcătoare, pe care o produce bazarea pe relații abstracte nu trebuie să fie înțeleasă ca un cost „moral” plătit de oameni pentru a beneficia de relațiile abstracte care coordonează acțiunile individuale spontane. Dimpotrivă, consecințele neintenționate sunt atât sursă de cunoaștere pentru firme si consumatori, cât și sursă de noi acțiuni spontane și de noi relații abstracte între acestea, care duc la prosperitate.

Consecințele neintenționate nu sunt doar efecte neprevăzute ale acțiunilor noastre, ci și un produs al tradiției de reguli, pentru că ea, tradiția, ghidează acțiunile individuale. Orice acțiune individuală observată de ceilalți participanți la ordinea abstractă dă naștere unor anticipații stabilizatoare, dacă sunt recunoscute ca fiind în concordanță cu tradiția de reguli (adică cu mintea noastră), dar și unor *anticipații referitoare la noi posibilități antreprenoriale, generate de consecințele neintenționate*. Consecințele neintenționate au un rol clar în dezvoltarea antreprenoriatului, chiar dacă unele dintre ele sunt privite ca „imorale”. A cere tradiției de reguli învățate să fie „morală” din perspective

componentelor la care din necesitate a renunțat, este echivalent și exact la fel de ilogic cu a cere unor legi naturale să fie morale.

„Funcția” tradiției de reguli abstracte descoperite și de credințe morale nu este să producă o ordine a acțiunilor care să fie morală în alt sens decât că asigură coordonarea reciprocă și în pace a acțiunilor individuale prin relații abstracte. Dimpotrivă, tradiția de reguli ghidează acțiunile individuale astfel încât relațiile abstracte care apar între acțiunile spontane individuale (ordine pieței) să se constituie ca barieră impermeabilă la impulsuri ne-raționale și la revenirea diverselor morale care au fost eliminate din tradiția de reguli exact pentru ca tradiția să poată servi coerent ordinea socială a unei societăți deschise[59]. Hayek[60] arată că „although we must endeavour to make society good in the sense that we shall like to live in it, we cannot make it good in the sense that it will behave morally. It does not make sense to apply the standards of conscious conduct to those unintended consequences of individual action which all the truly social represents, except by eliminating the unintended – which would mean eliminating all that we call culture.”

Cu alte cuvinte, eliminarea consecințelor neintenționate ar fi echivalentă cu suprimarea evoluției culturale de către o agenție pretins omniscientă sau de grupuri organizate în acest scop, care, pentru a-și atinge scopurile, are sau au nevoie să confiște libertățile și să trasese sarcini specifice fiecărui individ sau unor grupuri de oameni. Într-un astfel de caz, în care am înlocui tradiția de reguli în care mintea noastră este localizată, ne-am altera mintea și societatea și-ar pierde capacitatea de a rămâne sistematic rațională. Dar evoluția culturală și consecințele ei neintenționate nu pot fi negate și condamnate. Atât timp cât ordinea abstractă există, ea informează tradiția de reguli că orice transformare a ei trebuie să rămână fidelă „funcției” sale, și anume să servească cât mai bine ordinea abstractă.

Morala noastră trebuie să derive din acea ordine a societății care stă la baza prosperității noastre și este moral să susținem tradiția care sprijină acea ordine. O regulă care a fost eliminată din tradiție în procesul de evoluție selectivă a devenit imorală din perspectiva ordinii pe care nu o mai putea susține sau pe care, mai rău, o submina. Într-un astfel de mediu, în care evoluția culturală selectivă este principalul factor care împinge societatea înainte, regulile cu scop vor genera o serie de relații care servesc scopul, dar nu ordinea, și introduc astfel costuri suplimentare pentru elementele componente ale structurii complexe a economiei. *Din această perspectivă, imorale sunt regulile care au ca scop să reintroducă în societate comportamente generate de valori morale care au fost eliminate ca să putem produce structura de relații abstracte pe care toți ne bazăm existența.*

Astfel, un efect neintenționat al regulilor cu scop este acela că vor stimula fiecare element al ordinii spontane ca, în noile circumstanțe, să aleagă pentru a se ghida, acele reguli din tradiție care vor da naștere unor noi reguli abstracte spontane care să compenseze costurile suplimentare generate de regulile proiectate și să refacă ordinea. Tot acest efort, oricât de costisitor, este strict necesar pentru refacerea ordinii spontane a pieței, din moment ce ea este singura care poate hrăni o populație numeroasă și în creștere, în care oricare dintre noi devenim tot mai ignorant referitor la faptele particulare care influențează ordinea socială și la factorii de care depinde atingerea scopurilor individuale.

Din acest motiv, oamenii nu au la dispoziție opțiunea de a alege între ordinea pieței și ordinea proiectată de o agenție. Piața nu este o opțiune, ci o necesitate. Ordinea spontană se extinde mult mai repede decât ar putea să se extindă ordinea proiectată pentru a răspunde acestei necesități. În același fel, este necesar să renunțăm la înclinația noastră de a aproba obiective pentru întreaga societate. Numai coordonarea descentralizată de către piață a planurile individuale ale fiecăruia în piețe libere poate duce la o utilizare cât mai bună a cunoașterii.

Deoarece, așa cum am amintit pe larg în secțiunea anterioară, cunoașterea firmelor și consumatorilor crește în procesul de descoperire a problemelor, iar această cunoaștere nu poate fi transmisă vreunei agenții decât cel mult *ex post*, atunci nicio agenție nu ar putea fi vreodată în poziția de a coordona prin reguli cu scop mai multă cunoaștere decât poate face piața liberă. Ceea ce poate face pozitiv o agenție este să sprijine ordinea spontană, atât prin elaborarea de reglementări compatibile cu tradiția de reguli învățate, cât și prin dezvoltarea anumitor infrastructuri pentru care piața liberă încă nu are stimulentele să le dezvolte chiar ea. Dacă ar proceda în acest fel, guvernele ar produce consecințe pozitive directe pentru extinderea ordinii spontane, cât și consecințe neintenționate care, în mare parte, vor stimula antreprenoriatul. Dacă va alege însă să producă reguli cu scop, consecințele neintenționate vor reduce eficiența cu care ordinea spontană produce prosperitate și solidaritate.

Cap. IV

Dragă Augustin, acum, după ce în precedentele trei secțiuni am amintit unele propoziții relevante din teoria Hayekiană, pot începe să discut argumentele ce susțin ideea că, în pofida multor intervenții în economie, caracterul de piață al economiilor occidentale este tot mai solid, iar prosperitatea și solidaritatea continuă să crească, deși ambele rămân permanent sub potențial.

Este util să sumarizez aceste idei: creșterea cunoașterii are loc în timp real în sectorul privat, dar o agenție nu are acces în timp real la această cunoaștere; ierarhia de reguli este achiziționată cultural. Acolo unde ierarhia de reguli nu este clară pentru a rezolva o problemă morală, se naște o *necesitate constantă* de a găsi o soluție. Creșterea civilizației se bazează pe eliminarea unor norme care deși par morale din perspectiva unor emoții și sentimente, nu sunt morale pentru că nu sprijină ordinea abstractă a pieței; o nouă regulă de bună conduită se validează numai pe baza tradiției, astfel că tradiția în ansamblu poate rămâne *recognoscibilă și predominantă* în ansamblul de reguli (ansamblul este format din reguli înnăscute, reguli proiectate și reguli învățate din evoluția culturală, ultimile fiind predominante); regulile abstracte sunt cele care ne permit atingerea scopurilor particulare și de aceea, sunt „valori ultime”[61]. Mintea noastră se modifică încet, ca și tradiția de reguli, dar nu poate deveni mai complexă decât această tradiție, astfel că nu o poate înțelege pe deplin pe aceasta și, în consecință, nu o poate modifica radical fără a greși. *Numărul celor care doresc înlăturarea ordinii spontane este limitat*.

Pornind de aici, obiectivul nostru este să arătăm cum creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor, necesitatea constantă de a găsi soluții la dileme morale sau de a face față intervențiilor care alterează eficiența, recognoscibilitatea tradiției și, în fine, mecanismul prin care o mare majoritate de oameni acționează pentru menținerea tradiției, determină, împreună, ca ordinea spontană să fie permanent covârșitor preponderentă în societățile occidentale.

Primul argument, la care m-am referit și în secțiunea a II-a, dar pe care îl voi analiza în toată această secțiune, este următorul: creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor contribuie în mod esențial la extinderea complexității și mărimii pieței. Creșterea cunoașterii are două surse. Pe de o parte, creșterea provine din faptul că piața face disponibilă cunoașterea pe care numai anumite elemente ale structurii o au. Acesta este aspectul de creștere a utilizării cunoașterii. Pe de altă parte, cunoașterea pe care o au unele elemente poate crește prin descoperiri proprii, care abia urmează să fie făcute disponibile altora prin mecanismul pieței. Acesta este aspectul de creare a cunoașterii în procesul concurențial și antreprenorial. Fără acest tip de creștere a cunoașterii, progresul s-ar încetini. Acest tip de creștere, ca și cel ce poate fi accesat datorită existenței pieței, adâncește diviziunea cunoașterii, ceea ce contribuie la creșterea prosperității, deoarece o piață mai complexă și mai extinsă va determina utilizarea de mai multă cunoaștere în societate. Pentru că nu are acces în timp real la această creștere a cunoașterii, indiferent de sursa ei (disponibilizare de către piață sau invenție), o agenție nu ar putea înlocui piața în coordonarea

cunoașterii. În consecință, ordinea pieței va fi mereu predominantă în raport cu o ordine proiectată.

Argumentul meu pornește de la faptul că fiind ignoranți în sensul menționat, oamenii acționează pe baza cunoașterii individuale, ceea ce face ca universul cunoașterii să se modifice permanent. Odată ce piața coordonează utilizarea cunoașterii din societate și permite fiecăruia să beneficieze de mai multă cunoaștere, ceea ce contează în ultimă instanță pentru succesul economic este *creșterea* permanentă a cunoașterii consumatorilor, producătorilor si distribuitorilor. Modul ultim în care ea contează este acela că, extinzând complexitatea și mărimea pieței, ea permite extinderea diviziunii cunoașterii pe baza căreia crește productivitatea acțiunilor umane.

Adam Smith[62] spune că „cea mai mare îmbunătățire în puterile productive ale muncii și mare parte din abilitatea, dexteritatea și judecata cu care ea (munca-n. n) este oriunde direcționată sau aplicată par să fi fost efectele diviziunii muncii" (p. 3). În viziunea lui Smith, „această *mare creștere a cantității de muncă* (subl. n.) pe care același număr de oameni, ca urmare a diviziunii muncii, sunt capabili să o realizeze se datorează...creșterii dexterității...economisirii timpului...și inventării unui număr mare de mașini..." (p. 7). La rândul său, diviziunea muncii „nu este original efectul vreunei înțelepciuni umane...ci consecința... necesară... a...înclinației...de a schimba un lucru pentru un altul" (p. 14). În fine, „este puterea schimbului cea care *dă ocazia* (subl. n.) pentru diviziunea muncii, așa că mărimea acestei diviziuni trebuie întotdeauna să fie limitată de mărimea acelei puteri, sau, cu alte cuvinte, de mărimea pieței" (p. 19)[63]. Cu alte cuvinte, cu cât este mai mare și mai complexă piața, cu atât este mai extinsă diviziunea muncii și specializarea căreia îi dă naștere pentru a crește productivitatea și avuția.

În lumina a ceea ce știm despre diviziunea cunoașterii, putem prelungi cauzalitatea lui Smith pentru a ajunge la argumentul nostru și pentru a spune că, la rândul ei, mărimea pieței, adică ordinea abstractă a operațiilor rezultată pe baza acțiunilor individuale (inițiate pe baza cunoașterii persoanele pentru atingerea unor scopuri personale) și informate de tradiție, este limitată de cunoașterea consumatorilor și firmelor, adică de cunoașterea celor care formulează cererea și, respectiv, oferta, și care determină, în final, extinderea pieței. Într-adevăr, ca și în cazul diviziunii muncii, extinderea pieței este cea care „dă ocazia" pentru diviziunea și dispersarea cunoașterii. Dar, cu atât mai mult se întâmplă acest lucru când cunoașterea firmelor și consumatorilor crește; atunci se extinde și mulțimea aspectelor particulare pe care se bazează societatea, chiar dacă numărul membrilor societății nu ar crește. Aceste aspecte particulare mai numeroase creează oportunități noi foarte

diferențiate, în acord cu cunoașterea, talentele și circumstanțele foarte diferite ale fiecăruia. Cu o cunoaștere personală crescută, fiecare este capabil să interacționeze în mai multe privințe cu ceilalți, făcând ordinea socială și mai complexă. Fiecare devine, astfel, și mai ignorant referitor la acest număr crescut de aspecte particulare care intră în funcționarea societății, ceea ce duce la adâncirea diviziunii cunoașterii și a diviziunii muncii.

În cele din urmă, extinderea ordinii spontane a pieței este determinată de creșterea permanentă a cunoașterii firmelor și gospodăriilor, pentru a răspunde necesității de a îndeplini la o scară mereu în extindere aceeași funcție de a coordona cunoașterea dispersată, dar mereu în creștere, din societate și a da fiecăruia tot mai multe beneficii de la cunoașterea individuală pe care o posedă alții. O afirmație a lui Hayek ar putea să-i facă pe unii oameni să pună la îndoială ideea că extinderea cunoașterii determină extinderea pieței. Această afirmație este următoarea: „În societatea civilizată, într-adevăr, nu atât de mult mai marea cunoaștere pe care individul o poate învăța/dezvolta/acumula (acquire), cât beneficiul mai mare pe care îl primește de la cunoașterea aflată în posesia altora, este cauza abilității sale de a urmări o infinit de largă arie de scopuri și nu doar satisfacerea celor mai presante nevoi fizice”[64]. Accentul pus de Hayek pe beneficiul primit de la cunoașterea altora este necesar pentru a sublinia rolul unic al pieței în coordonarea cunoașterii într-o societate civilizată, comparativ cu una primitivă sau într-o societate cu relativ multe intervenții comparativ cu una mai liberală. Totuși, trebuie notat că aceste „randamente crescânde” (individul este tot mai ignorant la aspecte particulare, dar are beneficii tot mai mari de la extinderea pieței și de la cunoașterea coordonată de piață) depind atât de numărul participanților la piață, cât și de *creșterea cunoașterii fiecăruia, adică a fiecărui element ce contribuie la formarea ordinii*, atât prin descoperire (invenție) cât și prin utilizarea cunoașterii altora.

Dar, în timp ce creșterea numărului de consumatori și firme este potențial limitată, creșterea cunoașterii fiecăruia este virtual nelimitată. Concurența și raritatea sunt principii care duc cu necesitate la creșterea cunoașterii individuale, iar această cunoaștere, prin oportunitățile pe care le creează, duce la extinderea pieței și a diviziunii muncii. Cu alte cuvinte, este nevoie ca, în societatea civilizată, cunoașterea firmelor și gospodăriilor să crească pentru ca individul să beneficieze tot mai mult de această cunoaștere în timp ce devine tot mai ignorant la aspectele particulare în continuă extindere în interiorul societății. Totuși, aceste aspecte particulare în legătură cu care suntem ignoranți „sunt sau vor fi cunoscute cuiva și prin aceasta afectează întreaga structură a societății”[65]. Altfel spus, sporul de cunoaștere al unuia duce la apariția a nenumărate aspecte particulare ale altora, de care aceștia sunt nevoiți să

ținã cont, inclusiv pentru faptul cã îi oblicã sã descopere, în procesul de concurențã cu alții, noi soluții de a fi eficienți, adicã sã creascã propria cunoaștere. Astfel, cunoașterea se extinde mereu și crește complexitatea și mărimea pieței.

Așa cum am reamintit deja citându-l pe Hayek, sporul de cunoaștere pe care îl dobândește sectorul privat în timp real, adicã acea cunoaștere care se dobândește de fiecare atunci când rezolvã problemele cu care se confruntã în timp ce își realizează planurile, poate fi accesibil unei agenții care ar dori sã proiecteze ordinea socialã doar *ex post*, adicã mereu prea târziu pentru a fi efectivã în ghidarea deciziilor individuale și în formarea relațiilor dintre elementele structurii economice. Libertatea de acțiune pe baza cunoașterii și de alegere a mijloacelor, supusã permanent regulilor de bunã conduitã, generează concurențã și antreprenoriat; niciunul dintre aceste douã rezultate nu este redundant, adicã nu pot fi înlocuite de vrun mecanism proiectat de om fãrã a atenua procesul de creștere a cunoașterii. Astfel, ceea ce poate contribui cel mai mult la extinderea cunoașterii și la extinderea mărimii pieței este aranjamentul instituțional bazat pe libertatea de acțiune, (Adam Smith il deduce din perspectiva interesului personal), în care rolurile sunt împărțite firesc între firme și gospodării, pe de o parte, și guvern, pe de alta: pentru a asigura creșterea prosperității singura restricție asupra libertății de acțiune și alegere a mijloacelor poate și trebuie sã vinã de la tradiția de reguli învățate, iar guvernul trebuie sã asigure securitatea individualã. El trebuie sã se abținã de la a reduce libertatea sub nivelul consistent cu tradiția de reguli învățate.

Cunoașterea, fiind un proces continuu de descoperire sub presiunea concurenței, contribuie la creșterea complexității ordinii abstracte a acțiunilor. Pentru a da o imagine asupra a ceea ce înseamnã creșterea acestei complexități este suficient sã ne gândim la câteva forme pe care le ia ordinea abstractã a acțiunilor. Una dintre aceste forme ale ordinii spontane este chiar diviziunea muncii. Diviziunea muncii este cea mai cunoscutã structurã de relații abstracte, pentru cã oamenii pot sã recunoascã în practicã părți ale ei, dar este imposibil de cuprins în totalitate cu mintea. Structura efectivã a prețurilor relative este o altã formã de manifestare a ordinii pieței, de asemenea recognoscibilã parțial prin experiențã, dar imposibil de cunoscut sau de mãsurat în totalitatea ei. Nicio statisticã nu ar putea fi creatã pentru a reflecta adecvat complexitatea acestor ordini astfel create. Orice teorie care ia în considerare în mod corect aceste aspecte imposibil de dovedit statistic este mai bunã decât acele teorii care, pentru a valida statistic afirmațiile ei, deși acest lucru nu reprezintã o necesitate, le tratează neglijând complexitatea lor extraordinarã (ideea aceasta este menționatã de Hayek

în diverse lucrări, inclusiv în discursul de recepție a Premiului Nobel în 1974).

O cale simplă pentru a arăta cum creșterea cunoașterii individuale și accentuarea ignoranței noastre duc la rezultatul că ordinea spontană este mereu covârșitor preponderentă în raport cu ordinea proiectată este să arătăm cum intervine *creșterea* cunoașterii, pe de o parte, și o *agenție* pe de alta, în relația dintre *tradiția* de reguli abstracte de bună conduită, *libertatea* de decizie și alegere, *cunoașterea individuală* și *ordinea pieței*.

Pentru claritate, este util să privim tradiția de reguli de bună conduită ca fiind o *cunoaștere comună*[66]. Rolul acesteia este să ghideze utilizarea *cunoașterii individuale.* Legătura dintre cele două este *libertatea*. Mai precis, cunoașterea comună delimitează spațiile libertății referitoare la deciziile privind utilizarea cunoașterii individuale dispersate și la alegerea scopurilor imediate. Odată ce libertatea este introdusă în ecuație apare *o ordine* spontană (piața) a cărei esență este aceea că este alcătuită din relații abstracte între indivizi, impenetrabile la emoții și sentimente și, de aceea, *rațională*. Rezultatul pe care Hayek l-a scos la lumină este acela că ordinea pieței libere este singurul mecanism pe care l-am descoperit pentru a crește utilizarea cunoașterii individuale în societate.

În această relație dintre cunoașterea comună, cunoașterea individuală, libertate și rațiunea ordinii introducem *creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor*. Acum, relația este dinamică: *creșterea cunoașterii individuale* duce la *creșterea complexității* ordinii abstracte și a capacității societății de a rămâne sistematic rațională. Subsecvent, dată fiind *libertatea de acțiune*, *creșterea mărimii și complexității pieței* duce la *creșterea gradului de utilizare a cunoașterii în societate*. De aici apar consecințe care pot duce la *rafinarea tradiției de reguli*, rafinare ce ar putea rezulta în *extinderea limitelor în care libertatea de decizie și alegere se exercită*, ceea ce crește și mai mult complexitatea ordinii spontane și utilizarea cunoașterii factuale în societate. Ciclul acesta se reia permanent, pe măsură ce cunoașterea firmelor și gospodăriilor crește.

Cunoașterea firmelor și a consumatorilor pe care se bazează ordinea spontană este în continuă creștere, generată de instituțiile concurenței și antreprenoriatului, inițial disponibilă doar pentru cei ce inventează, iar apoi disponibilă pe scară mai largă, prin diseminarea de către piață. Dar, presupunând că ar dori acest lucru, entitățile private nu ar putea să transfere instantaneu sporul de cunoaștere pe care îl utilizează, pentru că, la un moment dat, ea este doar accesibilă prin descoperire în timpul real al interacțiunilor, nu și disponibilă. Hayek spune[67]: „acesta este motivul pentru care toate informațiile accesibile persoanelor (mai

degrabă decât cele pe care acestea le posedă deja) nu pot fi puse la dispoziția vreunei alte agenții, dar pot fi folosite doar dacă ne bazăm pentru luarea deciziilor pe aceia care știu unde poate fi găsită informația relevantă". Acest proces dovedește că stocul de cunoaștere pe care îl poate avea o agenție în timp real este mereu în urma cunoașterii efective pe care o deține sectorul privat. De aici vine și imposibilitatea unei ordini proiectate de a fi mai eficientă decât ordinea spontană a pieței.

În concluzie, creșterea cunoașterii în societate poate fi generată de entitățile private; iar această creștere a cunoașterii firmelor și gospodăriilor înseamnă, așa cum am menționat de la început, și creșterea numărului deciziilor private și a acțiunilor care au nevoie să fie informate și ordonate de rețeaua de reguli achiziționate cultural care generează permanent ordinea spontană a pieței. Faptul că sporul de cunoaștere în timp real este privat și netransferabil în timp real unei agenții nu înseamnă că extinderea ignoranței referitoare la aspecte particulare nu afectează în primul rând agenția.

Implicația care rezultă de aici este aceea că *pe măsură ce complexitatea și mărimea ordinii pieței crește*, nu numai fiecare individ, dar și *orice agenție devine tot mai ignorantă cu privire la aspectele particulare din această ordine socială*. În consecință, pe măsură ce crește cunoașterea personală, scad șansele ca o intervenție guvernamentală în ordinea tot mai complexă a pieței să producă efectele benefice pe care pretinde că le-ar putea produce. În schimb, odată cu creșterea complexității pieței, la care în primul rând contribuie creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor, orice intervenție guvernamentală va produce două tipuri de efecte: pe de o parte *va reduce libertatea individuală de acțiune și alegere a mijloacelor*. Din această cauză, intervenția agenției va conduce și la reducerea gradului de utilizare a cunoașterii în societate, cu implicații negative pentru bunăstare. Reducerea bunăstării va fi un stimulent puternic pentru fiecare element afectat al structurii să lupte pentru refacerea libertății.

Pe de altă parte, reducerea libertății privind utilizarea cunoașterii și alegerea mijloacelor nu înseamnă că intervențiile vor reduce, așa cum intenționează, numărul aspectelor particulare care sunt necunoscute celor mai mulți participanți la ordinea socială. Intervențiile vor duce doar la scăderea numărului de aspecte particulare care ar fi fost generate dacă libertatea de decizie nu ar fi fost redusă, dar vor *genera alte aspecte particulare care „sunt sau vor fi cunoscute cuiva"* și, prin aceasta, vor da naștere la inovații centrate pe refacerea libertății sau pe ocolirea restricțiilor, ceea ce va extinde ordinea spontană. Intervențiile, care au proprietatea aproape inevitabilă, că atrag alte intervenții, nu vor extinde, cât mai ales vor înlocui o ordine proiectată cu o alta, așa cum am arătat în

secțiunea anterioară. Intervenţiile vor extinde doar aspectele particulare și vor accentua ignoranța noastră față de acestea.

Rezultatul va fi acela că perpetuarea intervenţiilor prin reguli proiectate va rezulta într-o libertate relativ redusă în acea parte a ordinii sociale în care operează reguli cu scop, dar și într-o pondere relativ mică a ordinii proiectate în ordinea socială. Extinderea ordinii pieței în termeni absoluți, la care creșterea cunoașterii individuale are un rol important, dar și relativ la ordinea proiectată, prin creșterea numărului de aspecte particulare cunoscute numai la nivel entităților private, va compensa efectele negative ale reducerii libertății asupra utilizării cunoașterii la nivelul societății, astfel că, în final, și cantitatea de cunoaștere utilizată în societate va crește, deși nu tot atât de mult cât ar crește dacă libertatea nu ar fi alterată.

În practică, oamenii nu vorbesc de noțiunea abstractă a creșterii cunoașterii. Pentru ei, această noțiune abstractă ia forma concretă a progresului tehnologiilor și a progresului științei în general, mai degrabă în această ordine, din moment ce progresul tehnic apare prin validarea în practică a unor invenții. Creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor care extinde complexitatea și mărimea pieței și, subsecvent, ne adâncește ignoranța față de aspecte particulare care contribuie la ordinea socială are un sens mult mai larg decât progresul tehnologic și știința. Totuși, acestea din urmă ocupă un rol important în creșterea complexității ordinii pieței și în creșterea eficienței cu care sunt utilizate resursele. Mai mult, pentru public în general, schimbările tehnologice și știința generează îngrijorări referitor la impactul lor supra locurilor de muncă și asupra relațiilor dintre om și tehnologie în condițiile în care inteligența artificială evoluează și există viziunea că ar putea deveni inteligență artificială generală, în care învățarea și logica să opereze în locul algoritmilor.

Conexiunile care există între cunoașterea generală (regulile abstracte ale tradiției), libertate, cunoașterea individuală și ordinea pieței ne ajută însă să înțelegem în ce măsură aceste temeri sunt justificate și în ce măsură omul ar putea fi dat afară dintr-o ordine pe care nici nu a inventat-o, nici nu o înțelege pe deplin. Pe baza acestor conexiuni putem să înțelegem că progresul tehnic și științific, în timp ce ne confirmă rațiunea și inteligența extraordinară cu care suntem dotați, ne adâncește ignoranța referitoare la circumstanțele în care acționăm noi înșine și cu atât mai mult referitoare la circumstanțele în care acționează ceilalți. Într-adevăr, întreaga noastră evoluție odată cu trecerea la societatea deschisă acum mai bine de două mii de ani poate fi descrisă ca o accentuare a ignoranței. Dar, în același timp, conexiunile pe care le-am amintit aici, ne arată că în timp ce progresul tehnologic ne adâncește ignoranța față de factorii de care depind societatea și bunăstarea, *cu atât mai mult noi*

avem nevoie de tradiția de reguli și de ordinea pieței, care se extinde în mod spontan prin acțiune umană, în strictă concordanță cu principiul universal al ignoranței și cu alte principii obiective la care societatea a aderat prin tradiția de reguli de bună conduită. Cu alte cuvinte, rațiunea și inteligența cu care suntem dotați contribuie la progresul tehnic și la progresul științific (mai degrabă în această ordine); acestea amplifică interacțiunile umane, făcând ca ignoranța noastră inevitabilă să se manifeste față de tot mai multe acțiuni și circumstanțe, ceea ce duce în mod necesar la creșterea compensatorie a ordinii pieței și creează nevoia de a ne baza pe tradiție.

Din această perspectivă, ordinea spontană a pieței poate fi privită ca o rețea informațională ce oferă fiecăruia serviciul de a furniza informații. Dar mai mult decât atât, ordinea spontană a pieței poate fi privită ca rațiune a societății. Am menționat deja că această rațiune poate fi înțeleasă ca un set de relații abstracte între participanții la piață care îi împiedică să decidă referitor la realizarea planurilor lor pe baza de emoții sau impulsuri nerașionale. Voi reveni asupra acestui aspect în ultima secțiune a acestui eseu. Dar, ordinea spontană a pieței reprezintă rațiune și în sensul că permite unor inovatori să înțeleagă ce reguli dintre cele existente pot fi perfecționate sau ce noi reguli pot fi introduse pentru ca ordinea să persiste. Chiar mai important, ea permite celorlalți participanți la piață să decidă, bazat pe practicarea noii soluții de către un număr mare de oameni pentru mult timp, dacă o invenție reprezintă cu adevărat o inovație. Experiența ne arată că oamenii au selectat acele schimbări tehnologice care au contribuit la menținerea ordinii pe care tradiția în ansamblu o servește. În foarte multe cazuri, după perioade de creștere a numărului de intervenții, această selecție a luat forma eliminării regulilor cu scop.

Din perspectiva rolului său informațional, piața (adică structura abstractă rezultată pe baza acțiunilor individuale informate de tradiție) apare și se extinde permanent ca răspuns la necesitatea de a transmite informații referitoare la modificările în cunoașterea individuală, pentru ca fiecare să-și poată concepe/adapta planurile astfel încât tot mai multe anticipații să fie realizate și economia să tindă spre echilibru, chiar dacă schimbările tehnologice se accelerează foarte mult și par să ne dea sentimentul că nu putem să ne adaptăm. Esențial aici este faptul că fiecare dintre noi suntem, din această perspectivă, în centrul unei rețele de reguli care ne informează și ne ghidează acțiunile. Practic, fără aceste ghidări și informații totul s-ar încetini. Din acest motiv, în mod spontan rețeaua este mereu policentrică și ne-ierarhică.

Poziția centrală a fiecăruia în această rețea vine de la însuși faptul că tradiția de reguli de bună conduită descoperite și învățate ne informează

despre principiile pe care ar trebui să le luăm în calcul atunci când luăm decizii individuale în interiorul domeniul nostru rezervat. Numărul de decizii este în creștere din cauza multor factori, dar în mare măsură din cauză că universul cunoașterii se schimbă tot mai rapid; schimbările în cunoașterea firmelor și consumatorilor au, la rândul lor multe cauze; exact aceste schimbări în cunoașterea individuală determină evoluția științei și tehnologiei, care în timp ce atomizează și mai mult cunoașterea și adâncește specializarea, reprezintă noi soluții acceptate pentru ca fiecare să se adapteze mai eficient la schimbarea circumstanțelor și la faptele particulare care le devin cunoscute. Ceea ce fac în esență schimbările tehnologice care cu adevărat reprezintă un progres este să ne crească libertatea de a alege scopurile imediate (mijloacele), adică de a alege ce bunuri și servicii putem și vrem să oferim pentru alții. Aceasta înseamnă că tehnologia ne eliberează de unele saricini pentru a ne permite să ne dedicăm altora, în care cunoașterea și talentele noastre sunt mai bine utilizate. Aceasta face ca piața să se reorganizeze permanent, la un nou nivel, mai înalt și mai sofisticat pentru a putea face serviciul de a răspândi în mod adecvat noua structură a cunoașterii individuale și a informațiilor. Piața devine o rețea de informare tot mai mare și tot mai complexă, dar mereu policentrică și ne-ierarhică.

Cealaltă perspectivă este cea în care înțelegem *ordinea pieței ca rațiune ce informează despre aspectele nesatisfăcătoare* ce pot fi ameliorate prin perfecționarea tradiției. Din această perspectivă, accelerarea progresului tehnic și modificările pe care acesta le induce asupra condițiilor la care regulile descoperite s-au adaptat creează necesitatea de adaptare rapidă a regulilor pentru a rămâne fidele scopurilor de a servi „aceeași ordine abstractă a acțiunilor și să prevină conflictul între persoane care se supun acelor reguli”[68]. Deși circumstanțele în care există mediul economico-social se modifică relativ mult și rapid, mai ales în această eră a societății informatice, a apariției inteligenței artificiale, a intervențiilor guvernamentale crescute, sistemul de reguli descoperite reușește să rămână recognoscibil și să ne informeze corect despre anticipațiile pe care trebuie să le avem referitor la modul în care oamenii răspund în diverse circumstanțe.

Ceea ce putem spune despre trecut este că procesul de perfecționare a tradiției a rezultat în reguli care au fost atât stabile, cât și echilibrante. Aceasta înseamnă că odată adoptate, regulile au rămas parte din tradiție, au fost permanent recunoscute și au dus mereu la realizarea celor mai multe anticipații. În prezent, sub evoluția factorilor menționați, evoluția culturală tinde să se accelereze. Dar accelerarea a avut loc, aproape permanent, chiar dacă, probabil, nu cu ritmurile din prezent.

Astfel, putem spune că această performanţă a tradiţiei, de a rămâne recognoscibilă și eficientă în echilibrarea sistemului economic, a fost mereu prezentă ca parte a unui proces de accelerare a perfecţionărilor care au avut loc în interiorul tradiţiei de reguli, atât sub influenţa progresului tehnic, cât și sub influenţa regulilor proiectate, care îndelung repetate pentru atingerea unor scopuri intangibile creează „necesitatea constantă” de a rezolva problemele pe care apelarea la proiectare socială le creează în mod inevitabil. Iar locul cel mai probabil al unei perfecţionări a fost și rămâne acolo unde tradiţia de reguli nu dă un răspuns definitiv unor probleme.

Nu putem ști rezultatul acestei accelerări din prezent, ci doar putem spera că ceea ce există în tradiţie va permite să progresăm, în sensul că la orice moment viitor, regulile din interiorul tradiţiei vor continua să fie stabile (si de aceea recognoscibile) și echilibrante pe termen lung. Pentru aceasta, ar trebui ca formarea și transformarea regulilor să fie recunoscute individual pe scară largă și să fie compatibile cu tradiţia. Numai în acest fel tradiţia va duce, așa cum a dus și până acum, la creșterea prosperităţii și solidarităţii noastre.

Modalitatea prin care noile reguli descoperite sunt validate referitor la compatibilitatea cu restul tradiţiei este aceeași ca întotdeauna, si anume o răspândire largă a unei noi practici. Răspândirea largă a unei practici este dovada eficienţei unei inovaţii[69]. Altfel spus, răspândirea este o modalitate de verificare dacă noua regulă servește aceeași ordine ca și celelalte reguli si dacă odată adoptată, noul set de reguli produce conflicte între persoanele care le urmează.

În trecut, răspândirea era precedată, cu toate beneficiile ce decurg de aici, de o perioadă îndelungată de experienţă, cu perfecţionări venind de la practicanţi din perioade și locuri diferite. În agricultură, au fost necesare patru secole pentru ca inovaţii din secolul al VIII-lea să fie larg răspândite în secolul al XIII-lea[70]. În prezent este posibil ca această perioadă în care o nouă practică poate deveni o regulă descoperită să fie mult diminuată, chiar la câţiva ani, ceea ce înseamnă că însăși tradiţia de reguli ar putea fi mult mai dinamică decât în trecut și că cei care contribuie la perfecţionarea tradiţiei sunt mult mai aproape de momentul în care noua practică devine răspândită.

În condiţiile în care tehnologia informaţiei a evoluat la stadiul în care accelerează foarte mult unele procese de inovare, este posibil ca partea din tradiţia de reguli învăţate care ne ghidează acţiunile referitoare la *scopuri personale concrete* să lase relativ mai mult loc unei părţi în creșterea, și anume acelei părţi constituită din reguli care ghidează acţiunile noastre vizând acumularea de *mijloace* care ne ţin deschise posibilităţile de a ne adapta la circumstanţe particulare. Dincolo de a fi

doar posibilă, această tendință este chiar probabilă, având în vedere că aceleași reguli nu pot rămâne coerente între ele în orice fel de mediu, ci doar în mediul la care s-a adaptat.

Mediul nostru se schimbă atât sub influența progresului tehnic, cât și sub influența abundenței de reglementări. Asupra acesteia din urmă voi reveni, dintr-o altă perspectivă, când voi prezenta următorul argument în favoarea ideii că în țările occidentale caracterul de piață al economiilor este tot mai solid, deși nu atât de solid pe cât s-ar putea dacă guvernele ar interrveni mai puțin în economie. Aici este util să menționez doar, ca un exemplu, că întreaga inovare financiară pare să reflecte o creștere a ponderii acestui tip de reguli (nu mă refer la cele proiectate, deși și ele în intenție merg în aceeași direcție) referitoare la menținerea deschisă a posibilităților de adaptare la noi circumstanțe, prin creșterea și diversificarea instrumentelor de tratare a riscului. Dar chiar și industrii mai ușor de înțeles de către public reflectă o adoptare de reguli care privește mijlocele de a ne adapta la circumstanțe nu neapărat previzibile, dar posibile. De exemplu, livrările la domiciliu, practicate în mod tradițional de unele unități de producție a hranei preparate, cum ar fi pizza, au devenit, în timpul pandemiei o practică ce a creat un mijloc de a ne adapta la necesitatea reducerii contactului fizic, dar s-au dezvoltat ca largă practică și după pandemie. Același lucru îl sugerează și defecțiunile intervenite în lanțurile de aprovizionare.

În timp ce aceste defecțiuni sunt rodul pandemiei de Covid-19 sau a războaielor apărute după 2022, adică a unor șocuri externe pieței, în interiorul ordinii pieței elementele sale constitutive vor căuta să se adapteze prin adoptarea de noi reguli care vor ghida comportamentele noastre spre a ne adapta la șocuri pe care le pot suferi *mijloacele* noastre și la reconstituirea ordinii. Din această perspectivă, recognoscibilitatea tradiției de reguli este esențială. Voi reveni mai târziu la acest aspect. Probabil această componentă a tradiției de reguli referitoare la mijloace, este cea mai dinamică în procesul continuu de perfecționare incrementală a tradiției de reguli învățate. Este posibil ca această dinamică crescută a schimbărilor în tradiția de reguli orientate spre crearea mijloacelor de adaptare să fie în prezent factorul principali care contribuie la extinderea ordinii spontane relativ la acea ordine pe care guvernele o proiectează.

În acest punct cred că este util să prezint în detaliu câteva exemple referitoare la modul în care creșterea cunoașterii firmelor și consumatorilor, în parte reflectând progresul tehnic și/sau științific, dar chiar și distorsiunile introduse de regulile proiectate, au asigurat mereu un rol dominant ordinii spontane în raport cu ordinea proiectată, în ciuda creșterii intervențiilor guvernamentale în economie și societate în general. Aceste exemple ajută la o mai bună înțelegere a modului în care

tradiția s-a perfecționat în trecut și la cum continuă să se perfecționeze, probabil mai accelerat, în prezent prin adaptarea la noi circumstanțe pentru a putea servi ordinea abstractă. Spațiul necesar prezentării exemplelor este destul de extins pentru a face necesară prezentarea lor în continuare în două secțiuni distincte, dar pe care cititorul este invitat să le înțeleagă ca pe o prelungire la argumentul creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor –pe care l-am prezentat în această secțiune pentru a sprijini afirmația mea că în societatea occidentală ordinea spontană este permanent covârșitor preponderentă în raport cu ordinea proiectată. Voi relua în secțiunea a VII-a prezentarea celorlalte argumente pentru care în economiile occidentale ordinea spontană rămâne dominantă în raport cu ordinea proiectată, chiar și atunci când intervențiile guvernamentale cresc.

Cap. V

Dragă Augustin, primele exemple pe care le voi utiliza pentru a ilustra cum se modifică tradiția de reguli sunt din secolul al XVI-lea și din ultimele șapte opt decenii. Deși pare surprinzător, secolul al XVI-lea este comparabil din perspectiva progresului cu secolul nostru; schimbările economice au fost rapide și au avut loc multe inovații, s-au inițiat multe întreprinderi și au avut loc multe investiții[71]. Pot chiar să afirm că unele invenții de atunci ce s-au transformat în inovații au fost chiar mai importante decât sunt unele invenții din prezent referitoare la tehnologia informației și la inteligența artificială, din moment ce, în unele cazuri, acestea din urmă sunt doar noi modalități de a înainta mai eficient pe căile deschise de invenții din secolul al XVI-lea.

Atunci au avut loc unele descoperiri ce au avut o largă răspândire. Între acestea, „ținerea contabilității cu intrare dublă a introdus în practica afacerilor nu numai beneficiile ei directe pentru contabilitate, dar de asemenea și *distincția obiectivă între 'firma' ca atare și partenerii care erau doar proprietarii și (sau) directorii ei*" (ibidem, p. 37, subl. n.). Pe aceeași idee, Robertson continuă referitor la secolul XVI: „The rise of financial science was a *necessary condition of the growth of capitalism* (subl. n.). It enlarged the institution of private property by mobilising all forms of capital and removing the obstacles which differences of time and place might set in the way of its profitable employment. It allowed capital to become *impersonal and abstract*, a mere counter of general purchasing power, of general productive capacity. It enabled one to invest capital in an undertaking and withdraw and dispose of one's holding at will without withdrawing any of the equipment of the undertaking or interfering with the business in any way—the transfer being made in paper which represents a share in the undertaking. It is by *attaining to impersonality* and so to mobility that capital has gained in strength and security

(sublinierile mele)...”[72]. Iar concluzia lui Robertson este clară: „un sistem adecvat de contabilitate este una dintre *condițiile culturale* (subl. n.) necesare pentru apariția capitalismului”[73]. Niciuna dintre invențiile din prezent nu au fost necesare pentru nașterea și creșterea capitalismului, deși s-ar putea ca progresul tehnic să fie o necesitate a capitalismului.

În secolul al XVI-lea au avut loc și numeroase inovații care au țintit la eliminarea moralei asociate cu justiția distributivă promovată de autoritățile laice, dar și de biserică în perioada Evului Mediu. Au avut loc evoluții care, în sinteză, pot fi caracterizate ca o fericită împletire a statului renascentist cu spiritul capitalist, și în special cu cel al comercianților și a celor care au gândit ca ei. Sfârșitul Evului Mediu a fost caracterizat de începutul declinului monopolurilor exercitate de bresle (gilds), declin ce s-a accentuat după secolul al XVI-lea atât din cauza extinderii piețelor în general, cât și din motive religioase, mai ales în țările protestante. A existat o creștere viguroasă a opoziției față de reglementări și monopoluri. A început declinul agriculturii medievale și extinderea unei agriculturi bazate pe *enclosures*, apărute prin desființarea teritoriilor comunale și a asolamentelor trienale practicate în Evul Mediu, ceea ce a permis apariția, după o îndelungată întrerupere, în secolul al XVIII-lea, a fermierilor capitaliști, interesați de progresul tehnic, care este privit ca sursă de profit[74].

În secolul al XVI-le se dezvoltă o întreagă dezbatere despre libertățile omului, cu Luis de Molina susținând ideea că omul poate realiza lucruri bune prin cooperare, ceea ce, în combinație cu probabilismul lui Bartolome de Medina (dominican), dezvoltat în special de iezuiți, au dus la întărirea libertății de a încheia contracte, care, în combinație cu proprietatea privată a dus la dezvoltarea celei mai complexe structuri economice abstracte pe care o recunoaște oricine, și anume la diviziunea muncii[75]. Ideea că aducerea de dovezi în favoarea unei restricții economice cade în sarcina celui care susține restricțiile este fondată pe aceste concepte. Tot probabilismul, care susține că în problemele de morală aflate în dispută, orice curs care are șanse reale trebuie urmat, chiar dacă alt curs pare mai probabil, a stat la baza eliminării mai târziu, a unor restricții morale referitoare la acordarea de credite cu dobândă și la alte comportamente economice[76]. Toate acestea au permis extinderea comerțului și dezvoltarea finanțelor.

Dezvoltarea finanțelor și așa numita „revoluție a prețurilor” din secolul al XVI-lea a permis apariția gândirii referitoare la legătura dintre oferta de bani și inflație. În Evul Mediu se știa că oferta unui bun îi determină acestuia valoarea, și așa se gândea și referitor la valoarea banilor. Nu exista nici concepția că valoarea banilor depinde de cantitatea de bunuri pe care o cumpără. Se pare că și Copernic face această greșeală în

raportul elaborat la cererea regelui Sigismund al Poloniei în 1517 și publicat în 1526 și, în consecință, nu vede legătura dintre cantitatea de bani și inflație[77], chiar dacă Rothbard[78] îl consideră fondatorul teoriei cantitative a banilor, iar alți istorici îl consideră printre fondatori[79]. Se pare că abia consilierii regelui Sigismund sunt primii care, în jurul anului 1540, descoperă în practică „the central tenet of the quantity theory of money, namely that there was a connection between the money supply and the level of prices", înainte lui Azpilqueta Navaro, Juan de Molina sau Jean Bodin[80]. În Anglia, dezbaterile importante pe probleme monetare apar în secolul XVII, constituind punctul de plecare al teoriilor monetare, importante reforme, constituirea Băncii Angliei în 1694 după ce numeroase astfel de proiecte fuseseră respinse, și crearea condițiilor pentru adoptarea standardului aur în Marea Britanie în secolul XVIII[81].

Toate aceste tendințe au subminat morala justiției distributive, care în formele ei de început a însemnat doar o simplă justificare a distribuției oamenilor pe diferite ocupații, fie ca efect al providenței asupra distribuției condițiilor care îl acompaniază pe fiecare, fie din cauze naturale care dau înclinațiile pentru anumite ocupații (Toma de Aquino). În Evul Mediu ea a fost un concept ce exprima atitudine împotriva lenei, a avariției, a împrumuturilor cu dobândă, ori ca instrument de a indica datoria față de o ocupație profesională. Ea era apărată, mai ales în perioade de inflație, prin control asupra prețurilor[82].

În numele justiției distributive și împotriva pieței, vânzătorii care cer un preț doar cu un *grano* mai mare pot fi condamnați la galere în Sicilia, iar în Châteaudun, între 1417 și 1602 magistrații municipali au dreptul să inspecteze brutăriile, iar „brutarii prinși pentru a treia oară cu mâța în sac sunt 'azvârliți fără cruțare într-o căruță înaltă, legați cobză'", pentru a fi pedepsiți[83]. Burghezia încearcă să se nască în secolul XVI, dar condițiile vitrege și o anumită mentalitate a unei părți a burgheziei de a deveni parte a clasei nobiliare duce la un fel de stagnare mai târziu, înaintând în secolul XVII, înainte de a reveni și a crește semnificativ în secolul XVIII[84]. Braudel[85] spune că „la cotitura dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea, afacerile bat pasul pe loc, îi împing pe oamenii cu minte către pământ și valorile sale sigure. Or, pământul este, prin vocație, aristocratic".

Dar afacerile nu au bătut pasul pe loc în cea mai mare parte a secolului al XVI-lea din cauză că încercările de a atinge obiectivul justiției sociale se bazau pe practicarea de prețuri „juste". Pentru a-l cita în continuare pe Braudel[86], care se referă la perioada secolului al XVI-lea, „nici supravegherea și nici pedepsele nu împiedică piața să înflorească, să se extindă potrivit cererii, să se înfigă în inima vieții citadine". Este aceeași idee cu cea pe care o susținem, și anume că piața s-a dezvoltat chiar și atunci când au existat intervenții împotriva ei și când unele concepții i-au

fost potrivnice. Odată ce s-a inițiat, procesul a continuat. Iar procesul s-a inițiat încă din perioada Evului Mediu. Unii călugări (vezi de exemplu Antonino al Florenței[87]) au început să discute ideea că prețurile agreate liber ar putea fi justiție perfectă, și se naște ideea că valorile care intră în procesul schimbului sunt subiective. Creșterea literaturii, artelor și științei a dus la creșterea cunoașterii, pe care fiecare a putut să o utilizeze liber pentru atingerea de scopuri personale. „Justiția socială" a fost văzută ca o piedică în calea extinderii piețelor, iar împotriva ei a fost introdus mercantilismul, cu monopolurile și cartelurile sale, inspirate chiar de vechile politici externe ale orașelor din Evul Mediu. Robertson[88] observă: „Nimic mai diferit decât mercantilismul nu ar fi putut fi opus noțiunii medievale de justiție distributive asigurată prin printr-o politică de vânzare la 'preț just'".

Tot în secolul al XVI-le apare ideea că aparatul de stat ar trebui să fie cu mai puține privilegii și că ar trebui să fie mai eficient[89]. Machiavelli a fost printre primii care au introdus ideea că statele ar trebui să fie preocupate de protecția proprietății și de efectul negativ pe care îl produc impozitele prea mari asupra producției și asupra acumulării și extinderii de proprietăți[90]. Acestea sunt idei inovatoare referitoare la individualism, mult mai bune decât filozofia hobbesiană de mai târziu a individualismului, care a justificat mult comportamentul de început al statului renascentist și chiar al statului din secolul al XVII-lea, spre subordonarea interesului privat interesului statului. Filozofia hobbesiană are ca esență că există divergențe între interesele individuale și cele presupuse ale statului care garantează o viață civilizată, total diferită de cea din starea de natură. În virtutea acestei filozofii hobbesiene, interesul individual trebuie subordonat prin reglementări interesului public[91].

Întotdeauna, omul a urmat însă regulile tribului de care aparținea. Hayek remarcă, pe această bază, că „individualismul primitiv descris de Thomas Hobbes este de aceea un mit. Sălbaticul nu este solitar și instinctual său este colectivist. Nu a existat niciodată un 'război al tuturor împotriva tuturor'"[92]. În „Principele", care a apărut cu mai mult de un secol înaintea de „Leviatan", Machiavelli a înțeles ceea ce Hobbes nu a înțeles, și anume că există un „adevărat individualism" și că interesul privat și cel public nu sunt în divergență în mod necesar. Recunoașterea forței interesului individual, a apărut treptat, pe măsură ce s-a văzut că întreprinzătorii și comercianții nu se lasă ghidați de reglementări și penalități.

Ideea care a apărut și care a reprezentat un mare progres a fost aceea cu care a început secolul al XVI-lea, și anume cu o libertate mai mare în stabilirea între părți a prețului just. Ideea de mai mare libertate pentru inițiativa individuală a stat la baza trecerii de la concepția individualismului „fals" în care interesul privat diverge de cel public la

concepția individualismului „adevărat” în care interesul privat și cel public sunt convegente. Mercantilismul, ca teorie economică ce a înțeles interesele private ca divergente față de cele publice și și-a făcut o datorie din a le alinia prin reglementări și intervenții a fost înlăturat de apariția unei noi viziuni teoretice, și anume cea a evoluției spontane a ordinii sociale, în care cele două interese sunt convergente: urmărirea intereselor personale dă naștere în mod neintenționat unor bunuri publice. Voi ieși doar pentru un moment din perioada secolelor XVI-XVIII, pentru a menționa că Hayek a făcut un progres enorm în înțelegerea ordinii spontane, care la început a pus egalitate între interesele private și cele publice. Teoria lui Adam Smith a fost criticată pentru că a pus accentul pe interese personale, care puteau fi ale unor oameni rău intenționați sau insuficient de educați pentru ca interesele lor private să fie în concordanță cu cele publice. Așezând la baza acțiunii umane ignoranța necesară a noastă a tuturor referitor la factorii de care depinde solidaritatea și bunăstarea noastră, Hayek a mutat atenția de la acțiunea ghidată de interesele personale ale unor oameni ce pot fi buni sau răi, culți sau inculți, la cea a oamenilor care indiferent de aceste trăsături, sunt la un nivel mai profund ignoranți și nu pot stabili un interes public ca obiectiv al ordinii spontane. Revenind la sinteza evoluțiilor din perioada secolelor XVI-XVIII, se poate spune că în practica organizării politice s-a evoluat de la un stat ce a adoptat filozofia individualismului hobbesian la un stat ce a aderat la individualismul adevărat și a promovat politici liberale.

Pe măsură ce ideile de justiție socială și reglementările părtinitoare (cu scop), încâlcite și inflaționiste ale mercantilismului au lăsat mai mult loc pentru piețe, industria și comerțul s-au dezvoltat, iar acestea două „au promovat practica de a munci asiduu”[93]. Adam Smith a fost cel care a scris cel mai clar în secolul al XVIII-lea că extinderea schimburilor (practic extinderea ordinii pieței) a formulat cerințe față de modul în care se perfecționează tradiția de reguli. El arată că, acolo unde comerțul s-a extins, au apărut noi practici (reguli achiziționate) referitoare nu numai la munca diligentă, ci și la punctualitate și la ținerea cuvântului, toate având la bază interesul personal (pe care Robertson ne sugerează să-l înțelegem ca pe *experiență învățată pe propria piele* – „panfully learnt experience”).

Scriind în secolul al XVIII-lea, Adam Smith[94] susține aceeași idee pe care o susțin și eu, și anume cea a creșterii caracterului de piață al economiilor, chiar și atunci când autoritățile creează reglementări împotriva libertății economice. Este explicit, în înțelegerea mea, faptul că Smith concepe ordinea socială ca având două componente, cea spontană și cea proiectată, dar este în concepția sa implicită ideea pe care o susțin în acest eseu, și anume că partea proiectată rămâne mereu o mică parte

comparativ cu cea spontană. În cuvintele sale, prima parte rezultă din „The natural effort of every individual to better his own condition, where suffered to exert itself with freedom and security, *is so powerful a principle, that it is alone, and without any assistance, not only capable of carrying on the society to wealth and prosperity, but of surmounting a hundred impertinent obstruction*" (subl.n.). Cu alte cuvinte, întreprinzătorii și comercianții nu se lasă înfrânți de aceste „obstrucții impertinente", iar modalitatea prin care fac acest lucru este surmontarea obstrucțiilor, probabil prin inovare. A doua parte a ordinii sociale, cea proiectată, rezultă chiar din aceste „impertinent obstruction with which *the folly of human laws too often encumbers its operations* (subl. n.); though the effect of these obstructions is always more or less either to encroach upon its freedom, or to diminish its security". Este clar, la Smith, ca și la Hayek, că regulile cu scop creează ordine spontană, care compensează sau surmontează efectele negative ale regulilor proiectate, deși acestea din urmă produc o reducere a libertății și a potențialului ordinii spontane de a produce prosperitate.

Înainte de a prezenta o concluzie la toate aceste evoluții sumarizate în această secțiune aș vrea să prezint și un exemplu mai recent, deși rădăcinile sale merg destul de mult în trecut, referitor la cum se perfecționează tradiția. Acest exemplu relativ recent se referă la scrierea utilizând tastatura unei mașini de scris și, ulterior, a tastaturii calculatoarelor. Scrierea la tastatura mașinilor clasice de scris s-a extins după 1808, când italianul Pellegrino Turi a produs prima mașină de scris ce putea funcționa fără probleme, dar prima mașină de scris fusese brevetată de englezul Henry Mill încă din 1714[95]. Se pare totuși că avantajul noii tendințe de a utiliza tastatura în procesele de luare a notițelor se referă la viteza de notare, dar nu și la procesele de învățare. Studii relative recente[96] arată că utilizarea tastaturii pentru a lua notițe este asociată cu o înțelegere relativ superficială a conceptelor, comparativ cu luarea de notițe utilizând scrisul de mână. Explicația este dată de diferența între adâncimea proceselor de procesare a cunoștințelor în timp real care au loc în creier. Procesarea este mai profundă și înțelegerea conceptelor este mai bună în timpul luării de notițe prin scrisul de mână decât prin scrisul la tastatură.

Pentru scopul nostru aici, este important să notăm că practica luării de notițe cu ajutorul aparatelor electronice cu tastatură (telefon, tabletă, laptop, desktop etc.) care părea să înlocuiască scrisul de mână s-ar putea să nu fie cu adevărat o practică ce va fi abordată pe scară largă în procesele de învățare, ci doar în procesele de înregistrare în timp real a unor informații furnizate la ședințele unor comitete, comisii, adunări parlamentare etc. Este posibil ca tot mai mulți elevi sau studenți să renunțe la luarea de notițe cu ajutorul aparatelor cu tastatură. Acesta

este un exemplu de înlocuire a unor practici cu altele, de dată relative recentă. Scrisul de mână a fost definitiv înlocuit cu scrisul la tastatură pentru cei mai mulți oameni în procese de înregistrare, dar s-ar putea ca scrisul la tastatură să fie, la rândul său, înlocuit cu scrisul de mână în procesele de învățare. Tastatura a fost un progres în raport cu creionul numai în ceea ce privește înregistrarea de date, dar nu a fost un progres în raport cu procesul de învățare. Aceasta sugerează că va trebui să așteptăm pentru a vedea dacă alte tehnologii informatice care apar foarte rapid în ultima vreme și alte asemenea invenții vor deveni inovații veritabile, dovedite de o largă răspândire, în strictă concordanță cu tradiția de reguli, pentru a le numi progres.

Și acum concluzia pentru această secțiune de exemple de perfecționări ale tradiției de reguli învățate: scurtul meu excurs referitor la unele evoluții din trecutul relative îndepărtat al secolelor XVI-XVIII sau mai recent are scopul să arate cum progresul, tehnic sau științific, a permis, pe de o parte, perfecționarea tradiției de reguli, iar pe de altă parte a arătat cum ordinea abstractă a pieței a determinat unele perfecționări ale tradiției. Astfel, unele perfecționări în tradiția de reguli învățate s-au realizat prin renunțarea la unele morale, cum ar fi cea a justiției distributive sau a regulilor cu scop ale mercantilismului, sau prin operarea distincției obiective între firmă, ca persoană juridică, și partenerii care dețin afacerea. În Anglia se legiferează în 1628 protecția împotriva abuzurilor autorităților și a regelui împotriva proprietății individuale[97]. Regulile noi cerute de extinderea ordinii abstracte a pieței au fost, în exemplele date, protecția proprietății private[98], ceea ce a însemnat excluderea statului din aria privată, obiceiul de a munci mai diligent, practica de a ține cuvântul dat, practicarea punctualității în realizarea proiectelor și a sarcinilor și, în fine, interacțiunile civilizate și politețea.

Aceste schimbări au dus la extinderea ordinii abstracte a pieței, chiar și atunci când regulile cu scop au produs o ordine proiectată crescândă. Ar fi greșit ca cineva să tragă concluzia că sensul acestei evoluții a fost acela de eliminare constantă a unor concepții și morale din tradiția de reguli și că până la urmă orice regulă va fi cândva înlocuită. Este adevărat că morala creștină a promovat pentru secole de-a rândul ideea că „banii sunt la rădăcina tuturor relelor”. Dar această morală, care nu exprima un principiu obiectiv, ci doar o credință a multora, dar probabil foarte rar a comercianților, a fost necesar să fie eliminată odată ce a devenit clar că prosperitatea depinde de acumularea de capital sub forma banilor. Totuși, regulile din tradiție care exprimă principii obiective nu vor dispărea. Este clar că nu va veni cândva rândul unor reguli ca cele ale proprietății private, a contractelor sau a muncii diligente să fie eliminate într-o „societate mai bună”. Sensul corect al evoluției tradiției de reguli și

credințe morale a fost acela de a rafina și păstra tot ce servește rațiunea abstractă a pieței.

Cap. VI

Dragă Augustin, în acest punct voi trece la prezentarea unui exemplu relativ recent, dar special, de perfecționare a tradiției de reguli de bună conduită. Este vorba despre regula învățată referitoare la independența politicii monetare. Pentru a simplifica lucrurile, când mă refer la independența politicii monetare voi utiliza interșanjabil independența politicii monetare și independența băncii centrale, deși cele două sunt departe de a fi identice[99]. Exemplul este special pentru mine, nu atât pentru că am dedicat o mare parte din activitatea mea profesională activităților legate de politica monetară, cât prin aceea că independența băncii centrale a devenit o regulă de bună conduită, deși banca centrală ca organizație nu este o achiziție culturală, ci rodul unui proiect uman.

Referitor la independența politicii monetare, mulți studenți știu că ea este de dată relative recentă, dar acest lucru nu este pe deplin adevărat dacă nu precizăm că există mai multe moduri în care independența a fost acordată băncilor centrale.

De la început trebuie clarificat că economiștii sunt în special preocupați cu *independența politică* a politicii monetare, adică cu libertatea băncii centrale de a stabili magnitudinea instrumentelor cu care ea decide să implementeze politica monetară. Acest tip de independență rămâne principala preocupare și în acest eseu, cu precizarea că înțeleg că ea poate fi pierdută relativ ușor nu atât din cauza politicienilor, cât mai ales din cauza predominanței concepțiilor că putem produce în teoria și practica politicii monetare reguli de tipul celor care funcționează în științele naturii, adică reguli simple de tipul cauză-efect, eventual deduse din modele matematice.

Din păcate, imensa majoritate a modelelor cu ajutorul cărora se conduce politica monetară sunt construite cu credința că structura extrem de complexă a economiei poate fi reprodusă satisfăcător în modele în care relațiile dintre elemente, ca și regulile de politică monetară deduse pe baza modelelor sunt simple relații de tipul cauză-efect. În realitate, acest tip de modele este prea simplu în raport cu structura *de facto* a economiei, în primul rând pentru faptul că elementele acestei structuri au capacitatea de a se adapta urmând reguli, ceea ce face ca structura să fie în permanentă schimbare. În al doilea rând, pentru că ordinea spontană devine, așa cum am arătat în acest eseu, tot mai complexă și rămâne mereu covârșitor predominantă în raport cu ordinea proiectată. Aceste două trăsături ale structurii economiei sunt suficiente pentru ca modelele pe care le cunoaștem sau pe care am putea să le concepem să fie,

inevitabil, prea simple pentru a juca un rol central în deciziile de politică monetară.

Astfel, devine foarte important ca politica monetară să fie independentă și dintr-o perspectivă mult mai subtilă decât cea politică, și anume față de diverse modele pe care diverse curente de gândire le fundamentează teoretic din perspective foarte diferite, dar care au în comun o metodă de cercetare care este împrumutată din fizică. Probabil că Irving Fisher este printre primii, dacă nu chiar primul, care a introdus această metodă de cercetare în teoria politicii monetare, cu propunerea sa de urmare a unei reguli de politică monetară bazată pe aplicarea mecanicistă a teoriei cantitative a banilor. În fapt, el a introdus studierea unor relații cauzale simple între agregate economice (indicele general al prețurilor și baza monetară), deși fiecare agregat ascunde multe procese. Exemplul a fost curând urmat de Keynes și, chiar mai mecanicist, de Friedman[100]. Relații cauzale între agregate mari, care ascund relații complexe și adaptive între elementele structurii economiei sunt puțin probabile, dacă nu chiar imposibile. Între agregate de acest tip, putem descoperi cel mult corelații care dispar atunci când circumstanțele care le-au făcut aparente se modifică suficient.

Este important să subliniez totuși că băncile centrale nu au aderat imediat și/sau total la astfel de abordări, iar în acele ocazii în care, totuși, au făcut-o, rezultatele nu au fost cele așteptate, ci mai degrabă cele contrare, cum ar fi crize sau volatilitate în unele variabile reale. De exemplu, ideile lui Irving Fisher, Gustav Casel sau Ralph George Hawtrey din anii 1920 referitoare la ideea de stabilizare a valorii banilor sau de stabilizare a prețurilor a fost îmbrățișate cu entuziasm de băncile centrale relevante din sistemul standardului aur. La acel timp, nici teoria, nici practica nu înțeleseseră că ordinea spontană produsese sistemul standardului aur (dar nu produsese și băncile centrale care îl administrau) ca pe o soluție de evitarea a ceea ce avea mai târziu să fie înțeles ca fiind „trinitatea imposibilă”: nu poți avea concomitent politică monetară activă și rate de schimb fixe, când capitalul este mobil. În fapt, introducerea în acel sistem a propunerilor de stabilizare a prețurilor și sterilizare a efectelor monetare ale mișcării cantităților de aur este un caz în care teoria a influențat enorm practica și a făcut ca băncile centrale să nu mai respecte regula de politică monetară a standardului aur, care este și principala cauză a dispariției standardului.

Atunci și în acest fel a debutat perioada în care ne aflăm și în prezent, în care unele teorii economice au început, fie pentru a simplifica realitatea, fie pentru a justifica și a da satisfacție unor concepții eronate referitoare la „construcția societății”, să abandoneze abordarea sa tradițională sănătoasă care recunoștea că în societate operează principii obiective ce

exprimă necesități ce acționează pe termen lung, pe care nu le putem ocoli. În fapt, justificarea politică pentru intervenții în economie și, în particular, în politica monetară, s-a bazat, ca și teoriile care favorizează aceste intervenții, pe concepția că putem calcula extensiv și cu destulă precizie consecințele acțiunilor noastre. În fond, necesitatea pentru independența politică a băncii centrale este aceeași cu necesitatea independenței sale față de concepțiile care cred că putem ocoli „necesitățile neplăcute" sau „inconveniente teoretice", fără a plăti consecințele.

În alte ocazii, informate de experiență, băncile centrale au reușit să-și dea seama că direcția în care merg anumite teorii nu ajută la rezolvarea problemelor. Acesta a fost cazul, de exemplu, atunci când teoria monetară a lui Friedman a susținut țintirea cantității de bani. În ordinea socială în care, așa cum arătăm în acest eseu, cea spontană este permanent copleșitor preponderentă, cantitatea optimă de bani poate fi descoperită doar de piață, dacă nu ar exista un monopol asupra emisiunii de bani și emitenții ar concura liber, lăsând utilizatorilor de monedă să decidă ce ban este mai valoros. Dar atât timp cât această condiție nu este îndeplinită, țintirea cantității de bani este una dintre căile care introduc cele mai multe distorsiuni în piața monetară. Băncile centrale învățaseră din experiență regula de a oferi lichiditate băncilor după nevoi, la rate ale dobânzilor prestabilite și învățaseră, de asemenea, că limitarea arbitrară în diverse perioade a ofertei de bani va produce o volatilitate excesivă a ratelor dobânzilor. Aceasta explică de ce țintirea agregatelor monetare ca metodă indirectă de țintire a prețurilor a fost o practică ce nu a atras niciodată entuziasmul bancherilor centrali și a avut o durată de viață relativ scurtă.

Totuși, nu se poate spune că băncile centrale au învățat odată pentru totdeauna să se ferească de a cădea adesea în capcana unor modele, dându-le un rol prea mare în ghidarea deciziilor. Un exemplu recent și foarte sugestiv pentru dependența pe care băncile centrale o pot avea față de modele îl constituie clasa largă de modele neo-keynesiste stohastice dinamice de echilibru general (NKDSGE), care au început să se răspândească în băncile centrale devreme în anii 1990. Aceste modele au avantajul că permit existența unor fundații microeconomice, fiind din acest motiv, mai bune decât alte modele. Dar, ca în marea majoritate a claselor de modele macroeconomice ale ciclului de afaceri, și în aceste modele există un conflict între metoda de cercetare bazată pe descrierea de relații simple de tipul cauză-efect, care fac abstracție de inconveniente teoretice și practice, și ordinea spontană a economiei (caracterul evolutiv al economiei). În esență, aceste modele permit analiza unei economii în care diverse variabile, inclusiv inflația și determinanții ei, deviază pe termen scurt de la trend. Regulile algoritmice de politică monetară care

pot fi deduse de aici derivă din această caracteristică ce simplifică enorm modul de evoluţie a economiei: economia revine rapid la echilibru, iar această revenire este descrisă cu ecuaţii simple.

Cu toate acestea, modelele NKDGSE au predominat dezbaterile academice despre ciclul de afaceri și au devenit principalul instrument pentru analiză și prognoză încă de la începutul anilor 1990. Ele au dat curajul pentru ca mulţi economiști să se refere la o ştiinţă a politicii monetare[101], iar alţii să spună că „Monetary policy has indeed become more of a science”[102]. Ele au stat la baza convingerilor unor economiști că Marea Moderaţie ce a acoperit perioada 1982-2008 a fost în bună parte rodul progresului pe care l-a făcut ştiinţa politicii monetare[103].

Pare că două trăsături caracterizează cercetarea economică condusă de concepţia că putem să găsim legi cauzale simple pe baza cărora să conducem politica monetară. Prima este aceea că alegând să minimizeze faptul fundamental al ignoranţei faţă de consecinţele unei acţiuni și faţă de circumstanţele celorlalte elemente ale structurii economiei*, cele mai multe modele ignoră caracterul evolutiv și impredictibil al ordinii sociale a pieței*. Pornind de aici, a doua trăsătură constă în *identificarea unei probleme, construirea unui model care simplifică extrem realitatea până la punctul de la care se poate deriva din el un răspuns problemei studiate, preferabil sub forma unei reguli algoritmice*. De exemplu, ignorând procesele de învăţare, economiștii keynesiști au construit regula la care ne referim cu sintagma „curba Phillips” în anii 1950, care arăta că dacă vrei să creşti ocuparea forţei de muncă trebuie să creşti inflaţia; monetariștii au presupus, corect, că preţurile sunt flexibile, dar au ignorat caracterul complex și adaptiv al structurii economiei si au construit, ghidaţi de pozitivismul metodologic, regula controlului cantităţii de bani pentru a controla inflaţia; neo-keynesiștii au construit o regula bazată pe modelul NKSDGE[104] în care rata dobânzii este stabilită de banca centrală pe baza abaterilor pe termen scurt ale inflaţiei de la ţintă, ale producţiei de la potenţial și pe baza altor variabile, introduse *ad hoc*. Toate aceste reguli s-au dovedit eronate în raport cu scopul pe care îl urmăreau atunci când au fost adoptate, respectiv: realizarea unui compromis între inflaţie și șomaj; controlul inflaţiei prin exploatarea unei corelaţii între cantitatea de bani și produsul intern brut nominal; și în fine, stabilizarea preţurilor concomitent cu stabilizarea financiară a economiei.

Având clarificate aspectele de mai sus, mă întorc la problema independenţei politice a băncii centrale pentru a o privi din perspectiva modului în care se perfecţionează tradiţia de reguli învăţate. Ceea ce vreau să subliniez este că independenţa politică a băncii centrale poate deveni un element autentic al tradiţiei de reguli dacă politica monetară,

în timp ce este informată de diverse modele și reguli algoritmice, rămâne independentă de ele. Structura complexă și adaptivă a economiei ar face ca, în măsura în care politica monetară s-ar baza numai pe regulile algoritmice, deduse sau nu din modele complexe economico-matematice, rezultatele țintite să nu fie atinse. În aceste cazuri, societatea s-ar întreba la ce folosește independența politică, dacă obiectivele date de societate băncii centrale nu sunt atinse.

Este adevărat că a existat o creștere a prezenței acestui tip de modele și reguli în interiorul băncilor centrale și, în consecință, a crescut și prezența tipului de cunoaștere pe care ele se bazează, și anume relații cauzale simple, ca în fizică. Totuși, nu acest tip de cunoaștere guvernează în general practica politicii monetare. Tradiția, adică *cunoașterea pe care băncile centrale au descoperit-o în practică* este diferită de tipul de cunoaștere pe care se bazează cele mai multe teorii economice care fac abstracție de principiul fundamental al ignoranței. Băncile centrale au învățat că relațiile care rezultă în economie atunci când fiecare își urmărește, folosind propria cunoaștere, atingerea scopurilor personale, sunt complexe și adaptive.

Această cunoaștere a fost încă de timpuriu informată de teorie, dacă ne gândim nu mai departe în trecut de „Eseul”(1755) lui Cantillon sau de „Avuția Națiunilor” (1776) a lui Smith, dar asimilarea ei a fost dobândită prin practică: după înființarea lor, băncile centrale au fost confruntate cu „necesitatea constantă” de a descoperi cum să stabilească magnitudini adecvate pentru instrumentele lor cu scopul de a menține o ancoră (a atinge un obiectiv) referitor la valoarea banilor, în circumstanțe mereu diferite și înțelegând că în perioada de tranziție de la decizia de politică monetară și până la adaptarea completă la efectele sale apar consecințe nu numai referitor la anticipațiile inflaționiste, dar și la distribuția avuției (efectul Cantillon, banii nefiind neutri), la acumularea capitalului și la nivelul și structura ratelor dobânzilor. În cele mai multe cazuri, aceste variabile nu sunt cuprinse sau sunt tratate insuficient în modele economice formalizate, în timp ce, în mod tradițional, băncile centrale țin cont de ele pe bază de experiență. Băncile centrale au învățat din experiență că deciziile lor pot interfera nu numai cu nivelul inflației, dar și cu structura prețurilor relative și, astfel, cu mecanismul de coordonare pe care îl realizează piața.

Expunerea repetată la circumstanțe diferite a rezultat în descoperirea necesităților pe care politicile monetare nu le pot ocoli, cel puțin nu pentru mult timp, dacă vor să mențină o ancoră și să nu interfereze cu ordinea pieței. *Descoperirea principiilor pe care sunt nevoite să le urmeze în circumstanțe particulare, pentru a stabili magnitudinea instrumentelor, aceasta este tradiția pe care au învățat-o băncile centrale*

pentru a conduce politica lor monetară și pentru a-și menține independența față de factorul politic. Un corolar al acestei tradiții este că odată ce este independentă de factorul politic, politica monetară are ca valoare centrală prezervarea valorii banilor mai mult decât au unele teorii monetare care, pentru a „simplifica” unele probleme dificile sau pentru a „justifica” unele decizii politice, s-au „eliberat” de restricțiile pe care le generează principiile obiective prin „abandonarea” unora dintre acestea din urmă[105].

Bancherii au descoperit în secolul al XVII-lea, după o îndelungată experiență cu un sistem monetar bazat pe bimetalism, că cel mai bun mod de a prezerva valoarea banilor este (i) să asigure convertibilitatea în aur a monedelor diferitelor țări la o rată fixă față de aur și, astfel, între monede, (ii) să permită circulația liberă a aurului (capitalului) între țări și (iii) să permită cantității de bani din fiecare țară să varieze direct proporțional cu variația cantității de aur. Pe scurt, această ultimă regulă, atunci când celelalte două sunt operative, este regula de politică monetară a standardului aur.

Aceste trei reguli reprezintă o soluție descoperită în practică la o problemă pe care teoria avea să o „descopere” abia la începutul anilor 1960, prin intermediul cercetărilor lui Robert Mundell și Marcus Fleming, și anume „trinitatea imposibilă”, care spune că nu poți avea concomitent politică monetară activă, capitaluri mobile și rată de schimb fixă, ci doar două din trei. Ceea ce vreau să subliniez este că standardul-aur a fost modul prin care societatea s-a adaptat spontan în ceea ce privește problemele monetare la ignoranța noastră. Pentru că suntem ignoranți la marea majoritate a faptelor particulare pe care se sprijină societatea, noi avem nevoie de libertatea de acțiune ghidată de tradiția de reguli abstracte de bună conduită pentru a progresa. Societatea a descoperit că politica monetară servește cel mai bine ordinea socială care rezultă în acest fel, adică ordinea socială a pieței libere, dacă nu are un obiectiv intern (ocuparea forței de muncă sau inflația), astfel încât capitalurile să poată circula liber în timp ce orice moneda rămâne stabilă față de o cantitate de aur prestabilită și, astfel, față de alte monede participante în sistem. Această descoperire a pus politica monetară la adăpost de influența politică prin aceea că i-a dat un rol „reactiv” în legătură cu un obiectiv extern (asigurarea parității monedelor), așa cum rezultă din regula (iii) și a scos-o din sfera de interes a politicienilor.

În schimb, după ce sistemul aur a fost înlocuit cu bani fiduciari, politica monetară a primit un rol activ în legătură cu ocuparea forței de muncă și cu stabilizarea ratei inflației (obiective interne), așa cum am exemplificat mai sus; astfel, politica monetară a devenit mai susceptibilă de a intra sub influențe politice și de a fi influențată de unele teorii economice care s-au

dezvoltat începând din anii 1930 și care pentru a fi mai ușor de înțeles, pentru a favoriza unele viziuni politice, sau pur și simplu pentru că reflectă viziuni scientiste neagă sau neglijează principiul universal al ignoranței, ca și alte principii ce acționează în mod obiectiv în societate.

Societatea a descoperit că, utilizând regulile (i)-(iii), asigură o disciplină a guvernelor referitor la bani, obligând guvernele să rămână disciplinate fiscal, adică să se asigure că guvernele se supun necesității ca, intertemporal, bugetele lor să fie echilibrate. Aceasta însemna, în termeni moderni, că guvernele erau obligate să se abțină de la dominanța fiscală asupra băncilor centrale. De asemenea, aceste trei reguli captau o experiență (înțelepciune) rafinată mult timp și a cărei esență consta în aceea că informau băncile centrale despre evoluțiile din balanța de plăți și despre ce corecții în cantitatea de bani erau necesare pentru ca moneda să rămână stabilă în raport cu alte monede. Acest sistem a fost pe deplin compatibil cu „randamentele crescătoare" care apar atunci când piața se extinde liber, prin acțiuni individuale ghidate de tradiția de reguli abstracte, sub influența creșterii cunoașterii individuale, așa cum am susținut în secțiunea precedentă; sistemul aur s-a născut din necesitatea schimburilor (pieței) de a se extinde pentru a „da ocazia" adâncirii cunoașterii și diviziunii muncii.

Stabilirea ratelor dobânzilor de către băncile centrale participante în sistem nu era de tip *activ*, cum a fost mereu după căderea standardului aur, ci *pasiv*, reflectând evoluțiile din politica de dobânzi a partenerilor comerciali. Pentru a modifica rata dobânzii, băncile centrale din sistem nu aveau nevoie de un model care să încerce să descrie structura economiei și să ofere „cunoașterea" referitoare la aceasta, așa cum au nevoie politicile monetare care urmăresc activ o administrare a ratelor dobânzilor pentru a atinge o anumită inflație, ca în modelele NKDSGE[106]. Nu era aproape nimic constructivist în practica băncilor centrale, care nu aveau vanitatea de a crede că știu mai mult decât puteau ști informate de tradiția de reguli. Acea modestie și valoarea pe care ea o reprezenta s-a pierdut începând cu perioada de după Primul Război Mondial, iar acea pierdere a fost rareori conștientizată, deși în prezent au apărut studii care subliniază necesitatea recuperării acelei valori[107]. Ceea ce au făcut propunerile de stabilizare a prețurilor apărute imediat după Primul Război Mondial, venind de la economiștii pe care i-am menționat mai sus, a fost să introducă o cale de a evita *„necesitatea neplăcută"* de a reduce nivelul de trai la nivelul veniturilor reale în scădere[108]. Acesta este un exemplu clar de încercare raționalist-constructivistă de eliminare sau atenuare a aspectelor nesatisfăcătoare din economie; în acest caz, o încercare de a atenua reducerea deficitului de cont curent, a cărei mărime, dintr-o anumită perspectivă, reflectă creșterea nivelului de trai

peste nivelul produsului intern brut, iar dintr-o alta, creșterea investițiilor peste nivelul economisirilor.

În sistemul aur, în perioada în care aurul a circulat ca atare, banca centrală nu putea avea politică monetară în sensul curent al expresiei, și anume să țintească la stabilizarea prețurilor sau a ocupării forței de muncă. Regula de politică monetară a standardului aur asigura, ca tendință, că o creștere a prețurilor ce reflecta o scădere a competitivității economiei și o creștere a deficitului de cont curent era corectată prin creșterea ratelor dobânzii care ducea la scăderea prețurilor, ca și când exista o intenție de a stabiliza nivelul prețurilor (nu al ratei inflației), deși nu exista un act de voință al vreunei autorități în acest sens. Într-un alt plan, regula de politică monetară asigura că scăderii venitului la nivelul economiei îi corespundea o ajustare a nivelului de trai prin reducerea salariilor și a prețurilor. În acest sens, banca centrală era independentă de guverne și nu făcea prin acțiunile ei, în principal, decât să reflecte evoluțiile din balanța de plăți și să întrerupă sustragerea de la îndeplinirea necesității dureroase de a ajusta nivelul de trai la nivelul veniturilor. După Primul Război Mondial, ideile privind stabilizarea prețurilor, despre care am amintit mai sus, au avut ca esență împiedicarea acestui mecanism, a cărui disciplină strictă crease în public dorința nerealistă de a identifica o cale de a fi eliberat de necesitatea ajustărilor în nivelul de trai pe care le impunea scăderea salariilor și a prețurilor.

Standardul aur a funcționat nealterat în perioada 1783-1913. Stabilitatea prețurilor, a ocupării forței de muncă și a finanțelor apăreau din simpla urmare a regulilor menționate. În perioada respectivă, putem vorbi de o stabilitate economică comparativ mai mare cu perioadele care au urmat în alte regimuri monetare. Dacă avem în vedere perioada de după 1800 și până în prezent, observăm că în perioada standardului aur, când regula menționată a operat, inflația a fost relativ volatilă, dar cu o medie tinzând la zero, arătând că regimul monetar era echivalent cu a ținti un nivel al prețurilor. În perioada ulterioară epocii de glorie a standardului aur, politicile monetare au devenit *active* și au țintit fie stabilitatea ratelor de schimb în perioada acordului de la Bretton-Woods, fie agregatele monetare până spre finalul anilor 1980, fie direct inflația, începând din anii 1990. În fapt, toate aceste ținte adoptate în regimurile monetare de după standardul aur sunt forme indirecte de țintire a ratei inflației externe (în cazul țintirii stabilității ratei de schimb) sau interne, nu de țintire a nivelului prețurilor. Cu toate acestea, inflația și, de asemenea, ratele reale ale dobânzilor și randamentele acțiunilor au fost mult mai mari în medie și mai volatile[109] după ce regulile standardului aur nu au mai fost strict îndeplinite începând din 1914, odată cu începerea războiului, dar nici după aceea. Aceasta a fost dovada că abordarea

raționalist-constructivistă de a atenua aspectele nesatisfăcătoare din economie nu a produs rezultatele scontate; necesitatea reducerii nivelului de trai la nivelurile veniturilor nu a putut fi evitată, ci doar amânată pentru perioada în care inflația creștea, ca urmare a politicilor inflaționiste, pentru a eroda nivelul de trai.

Încă din anii 1950[110] a devenit clar că trecerea politicii monetare încă de la sfârșitul anilor 1920 de la rolul pasiv jucat în perioada de glorie a standardului aur la rolul activ referitor la obiectivele interne privind inflația și ocuparea forței de muncă va necesita scoaterea politicii monetare de sub influența politică a guvernelor. Totuși, așa cum am menționat deja, nu a fost clar nici atunci, cum nu este clar nici în prezent, că în mod obiectiv independența politică este o regulă pe care o oferă societatea, iar ulterior este banca centrală cea care trebuie să aibă reguli care să fie compatibile cu independența sa politică. Din acest motiv, propunerile pentru regulile care să asigure independența nu au avut în vedere această distincție, astfel că, cronologic, propunerile au fost mai degrabă în ordine inversă.

Mai întâi, ghidate de concepția rațională de cercetare, au apărut propuneri de reguli care, în unele cazuri, mai degrabă ar fi dus virtual la pierderea independenței politice a politicii monetare. Așa cum am menționat deja, Fisher, Casel și Keynes au susținut încă din anii 1920 părăsirea regulii automate, dar nu mecaniciste, de politică monetară a standardului aur și adoptarea unor *reguli activiste* de stabilizare a prețurilor. Hayek a fost critic față de astfel de propuneri, dar a propus mai multe tipuri de reguli, mergând de la asigurarea stabilității produsului Mv din formula teoriei cantitative a banilor[111], creșterea lui M pentru a acomoda creșterea lui Q[112], trecând prin asigurarea stabilității în mărfuri a monedei[113], până la introducerea competiției între emitenții de monedă (desființarea monopolului guvernelor asupra banilor, de a cărei necesitate devine din ce în ce mai convins, așa cum a mărturisit în Law, Legislation and Liberty)[114]. În anii 1950, Friedman a propus faimoasa regulă *k* procente. Alți economiști au propus reguli care vizau explicit independența politică, cum au sugerat Lucas (1972) și Walsh (1995), sau regula referitoare la preferința pentru bancheri centrali cu adversitate față de inflație, cum a sugerat Rogoff (1985). Cu excepția propunerii pentru competiția între emitenți făcută de Hayek, restul propunerilor erau bazate pe modele care au lăsat deschisă calea ca politicile monetare independente să urmeze reguli simple de tipul celor din fizică.

Regula ca banca centrală să fie independentă este o regulă descoperită odată cu întregul sistem al etalonului aur. Cronologic, acest sistem a fost descoperit în practică și a fost, gradual, reflectat în legi la nivelul tuturor țărilor care au aderat la sistem. Ceea ce a făcut ulterior societatea, când

a acordat începând din anii 1950 independență băncii centrale față de guverne în ceea ce privește stabilirea magnitudinii și combinației de instrumente dedicate stabilizării ratei inflației a fost doar să consfințească, din nou, această tradiție de independență politică prin lege într-un context total diferit de cel al standardului aur. Regula de independență politică a politicii monetare este compatibilă cu întreaga tradiție de reguli descoperite. Este regula pe care societatea a adoptat-o referitor la politica monetară în condițiile în care în secolul al XVII-lea s-a instituit monopolul asupra emisiunii de bani, care există și în prezent.

Dar ce reguli au urmat băncile centrale, odată ce au trecut de la un regim monetar la altul și, specific, atunci când au devenit independente? În sistemul etalon-aur, independența politică și regula de politică monetară sunt identice. Numai în celelalte sisteme există distincția dintre independența politică și independența față de modele și de regulile derivate pe baza lor. Acesta este motivul principal pentru care apare nevoia ca regulile de politică monetară să fie compatibile cu independența politică. În măsura în care înțelegem independența politică a băncii centrale ca pe o regulă a tradiției de reguli învățate, deoarece între regulile tradiției trebuie să existe compatibilitate, atunci devine clar că și regulile de politică monetară urmate de banca centrală trebuie să fie compatibile cu independența acesteia, precum și cu toate celelalte reguli ale tradiției. Au fost acele reguli adoptate de banca centrală compatibile cu regula descoperită și adoptată de societate referitoare la independența băncii centrale? În particular, a avut independența politică (sau regula de politică monetară) de care au beneficiat băncile centrale în perioada standardului aur efecte asupra regulilor practicate în perioada regimului Bretton-Woods? Au fost acele reguli adoptate de băncile centrale în cele trei regimuri de politică monetară care s-au succedat după regimul etalonului aur compatibile atât cu obiectivul stabilității prețurilor, cât și cu independența politică a politicii monetare?

Regulile urmate de băncile centrale în anii 1920 și după căderea definitivă a standardului aur în 1933 au fost mai degrabă incompatibile cu independența politică a băncii centrale. După al Doilea Război Mondial, în anii 1950[115] și în prima jumătate a anilor 1960, băncile centrale au utilizat ratele dobânzilor în mod liber pentru a stabiliza ratele de schimb, similar modului în care au operat în sistemul standardului aur, fiind mai degrabă compatibile cu independența băncii centrale. În viziunea mea, au fost doi factori care au dus la utilizarea acestei reguli. Primul a fost acela că regimul de la Bretton-Woods (1945-1971) era similar regimului aur (1783-1913; 1925-1933) într-o anumită privință, și anume referitor la stabilitatea ratelor de schimb dintre țări și la convertibilitatea dolarului american în aur. În retrospectivă, apare că la cazuri similare, băncile centrale au utilizat reguli similare, adaptate la noile circumstanțe.

Această abordare nu a fost facilă, deoarece în acea perioadă în societate era larg răspândită opinia că regula urmată ar trebui să fie cea care ar stimula expansiunea economiilor[116]. Băncile centrale au opus opiniei dominante din acea perioadă argumentul că trebuie să crească ratele dobânzilor pentru a combate deteriorarea balanțelor de plăți. În acest scop, ele au urmat același tip de reguli ca în standardul aur, doar că au trebuit să le adapteze la noile circumstanțe rezultate din lipsa mobilității capitalurilor.

Al doilea factor este tot o „moștenire de gândire" de tip aristotelico-lockeean din secolele XVIII-XIX, și anume că în epoca modernă cunoașterea vine prin experiență în mintea occidentală. Bancherii centrali nu au avut în mintea lor occidentală o experiență mai bogată decât cea din perioada standardului aur, pe care să o folosească în perioada 1950-1965, până când inflația a început să crească în SUA, inclusiv din cauza războiului din Vietnam. În SUA, banca centrală a trecut la o poziție expansionistă abia după ce în 1963 Trezoreria a introdus cu titlu temporar anumite măsuri fiscale de natura cvasi-controalelor de capital, permițând băncii centrale să aibă un minimum de justificare că, astfel, deteriorarea balanței de plăți va fi prevenită și fără ajutorul venit de la creșterea ratelor dobânzilor pe care le decidea ea. Abia în acest context, și sub presiunea crescândă a politicienilor și a teoriilor referitoare la stimularea permanentă a cererii, Fed-ul a trecut la relaxarea politicii monetare.

Ceea ce a urmat în termeni de reguli după dispariția sistemului de la Bretton-Woods nu a fost neapărat în linie cu necesitatea de a proteja independența politicii monetare de influența politică. O perioadă între 1971 și până la mijlocul anilor 1970, băncile centrale nu au avut vreo regulă clară care să le ghideze, sau cu alte cuvinte nu au avut o regulă care să guverneze crearea de bani, până când băncile centrale ale Japoniei, Germaniei, Elveției și mai târziu SUA au început să aplice reguli referitoare la controlul agregatelor monetare în condițiile mobilității capitalurilor și al flexibilității ratelor de schimb.

Chiar și după trecerea la țintirea inflației, mai întâi în 1990 în Noua Zeelandă și apoi în tot mai multe țări, regulile oferite de modele băncilor centrale nu au fost neapărat compatibile cu independența politicii monetare. Deși băncile centrale aveau implicit sau explicit libertatea politică de a utiliza instrumentul ratei dobânzii conform propriei viziuni, modelele care erau utilizate la informarea judecății au fost atât modele semistructurale cât și modele NKSDGE, în care gospodăriile stabilesc cererea în urma maximizării unei funcții de utilitate, iar firmele produc pentru a satisface cererea cu condiția maximizării profitului. În acest proces, cele două decizii de optim sunt luate de gospodării și firme dată

fiind o rată a dobânzii pe care o furnizează banca centrală după o regulă pe care o stabilește în principal în funcție de abaterea ratei inflației de la țintă și a producției de la nivelul natural. Entuziasmul profesiei economiștilor neokeynesiști (neoclasici) față de astfel de reguli algoritmice bazată pe model trebuie să fi fost similar cu cel produs de regula Phillips în anii 1950 pentru economiștii keynesieni, pentru că dădeau decidenților un mecanism simplu de stabilire a ratei dobânzii, chiar dacă, aplicarea lui în practică fie nu a dus la atingerea stabilității prețurilor, fie a dus la aceasta, dar cu consecința acumulării de dezechilibre financiare.

În timp ce banca centrală este independentă politic, ea este liberă să judece informată de modelele utilizate. Din păcate, în multe cazuri, aceste modele au devenit centrale în luarea deciziilor și politicile monetare, mai ales în țările dezvoltate, și-au alterat semnificativ independența față de ele. Astfel, reguli ce au căpătat forme matematice precise au devenit, așa cum am menționat mai sus, adevăratele călăuze pentru deciziile referitoare la nivelul ratei dobânzii. Un motiv pentru care băncile centrale din țările dezvoltate, cele mai multe fiind independente politic, s-au abătut de la practica lor îndelungată de a nu se baza foarte mult pe recomandările ce rezultă din modele, au fost chiar evoluțiile pozitive din perioada Marii Moderații. S-a considerat că progresul în știința politicii monetare a fost una din cauzele stabilității inflației joase. În retrospectivă s-a văzut însă că modelele de acest tip au avut tendința de a subestima supraîncălzirea economiei, de exemplu în perioada 2003-2007, din cauză că presupuneau că în mod necesar stabilitatea inflației reflecta funcționarea economiei la echilibru, ipoteză dezvăluită ca incorectă încă din 1931 de către Hayek[117].

Poate că imensul progres în aparatul matematic al modelelor care informează decizia privind rata dobânzii a fost un determinant puternic pentru care băncile centrale în țările dezvoltate s-au abătut uneori de la practica de a „descoperi” regula de politică monetară în fiecare caz, similară modului în care judecătorii descoperă legea în fiecare caz în parte în sistemul juridic al legii comune care acționează în Marea Britanie, în cea mai mare parte din SUA și alte câteva țări. În anii 1950 și prima parte a anilor 1960, din cauza „moștenirii de gândire” și a principiului „la cazuri similare-soluții similare” la care m-am referit mai sus, băncile centrale au fost mult mai mult preocupate să „descopere” regulile adecvate problemelor de atunci și au „descoperit” că trebuie să aplice în noile condiții aceleași reguli ca cele pe care le dobândiseră prin experiență în cazuri similare din perioada standardului aur.

O astfel de regulă descoperită în funcție de caz nu este echivalentă cu aplicarea discreționarismului. „Judecătorii” de la banca centrală trebuie

să identifice, la fel ca judecătorii din sistemul juridic al legii comune din sistemele juridice amintite mai sus, ce principii acționează în fiecare caz în care trebuie să intervină. Ei trebuie să identifice ce anume necesitate a fost evitată prin relaxarea politicii monetare și să fie mereu conștienți că sustragerea de la o necesitate nu poate fi decât temporară. Ceea ce trebuie subliniat în legătură cu acest aspect este că principiile obiective se vor manifesta cu necesitate și *banca centrală trebuie să prezerve întotdeauna spațiu de manevră*, pentru a nu putea fi luată prin surprindere de manifestarea vreunui principiu obiectiv. Această practică a alinierii la necesități și a prezervării spațiului de manevră a fost rafinată pentru peste o sută de ani în Marea Britanie și pentru cel puțin trei decenii pentru cele mai multe țări participante în sistemul etalonului aur până la Primul Război Mondial și mai puțin riguros până în 1933. Spațiul de manevră a fost asigurat prin practicarea regulii de politică monetară în perioada de glorie a etalonului-aur.

Totuși, odată cu apariția obiectivului stabilizării la niveluri joase a ratelor dobânzilor, spațiul de manevră a apărut tot mai clar ca un aspect ce necesită o atenție specială. La începutul anilor 1990 economiile dezvoltate intraseră deja în epoca Marii Moderații, adică a inflației relativ joase și stabile. Pe această bază, băncile centrale și mediile academice au dezvoltat un consens referitor la principiile practice, atât strategice, cât și tactice, de conducere a politicii montare. Unul dintre aceste principii se referă la legătura dintre credibilitatea politicii monetare referitoare la inflația joasă și stabilă și *spațiul de manevră*. Astfel, consensul era acela că o credibilitate înaltă (reputația bună) permite creșteri substanțiale în rata dobânzii pentru a readuce inflația la țintă, fără a produce mari costuri în termeni de producție și șomaj[118]. Legătura cu spațiul de manevră apare mai clar în situația inversă, când credibilitatea înaltă (reputația bună) permite o reducere agresivă a ratei dobânzii pentru a ajuta ieșirea dintr-o recesiune, fără a destabiliza anticipațiile inflaționiste. Deși credibilitatea referitor la atingerea țintei de inflație înlocuia standardul aur, ea nu a fost suficientă pentru a prezerva automat spațiul de manevră. Consensul menționat a avut ca efect reducerea ratelor dobânzilor la niveluri atât de joase încât au apărut concomitent acumularea de bule financiare care odată ce s-au spart au generat consecințe care au dovedit că umflarea lor fusese însoțită de pierderea spațiului de manevră.

Ghidată de descoperirea principiilor ce operează în fiecare caz în parte, banca centrală nu va fi niciodată în poziția de a dezvolta practici discreționare. În acest caz, publicul va descoperi că singura regulă pe care o urmează banca centrală este aceea de a descoperi cum trebuie să acționeze (regula de acțiune) în fiecare caz în parte referitor la principiul sau principiile care se relevă în evoluțiile față de care banca centrală

trebuie să reacționeze. O astfel de regulă va duce la ancorarea anticipațiilor inflaționiste și îi va asigura băncii centrale suportul publicului, fără ca banca centrală să fie nevoită să facă gesturi populiste în acest sens. Suportul public astfel asigurat nu oferă băncii centrale nicio garanție totală referitor la independența ei politică, dar este cea mai puternică garanție pe care o bancă centrală o poate avea referitor la menținerea independenței ei în stabilirea politicii monetare.

În timp ce nicio regulă matematică nu-i poate oferi o garanție similară, regula algoritmică este totuși necesară în procesul de descoperire. Argumentul pe care îl prezint în acest eseu nu este împotriva modelelor economico-matematice, ci este în favoarea ideii că banca centrală trebuie să încerce în fiecare caz să descopere o regulă, utilizând toate informațiile de care dispune, care să arate magnitudinea ajustărilor necesare în instrumentele sale pentru ca nivelul de trai în general să se supună necesității de a fi egal pe termen lung cu venitul disponibil al actorilor din aria sa de influență. Această sarcină se poate realiza fie în interiorul unui cadru general oferit de o regulă de politică monetară ca cea care a operat în perioada de glorie a standardului aur, fie în interiorul unui cadru ce permite o politică monetară activistă ghidată de un model economico-matematic.

Odată ce banca centrală este condusă de filozofia că ea este un judecător care descoperă legea în cazuri particulare, ea va putea rămâne independentă referitor la descoperirea și aplicarea politicii necesare nu numai față de elementul politic, dar și față de modelul sau modelele care o informează în procesul judecății. Uneori, modelele de analiză ale băncii centrale pot fi foarte diferite de modelele de analiză ale participanților la piață și ale diverșilor observatori, ceea ce ar putea face dificilă ancorarea anticipațiilor. Acest lucru este important în general, dar cu atât mai important atunci când vine vorba de variabile neobservabile, deoarece estimările acestor variabile au în general un grad redus de încredere; sau atunci când diverse șocuri, tehnologice sau de altă natură, determină elementele individuale ale structurii să facă adaptări importante, caz în care relațiile dintre unele elemente ale structurii se schimbă semnificativ, surprinzând orice model care încearcă să reflecte structura economiei.

O astfel de independență polivalentă – față de influența politică și față de modele – se menține atât timp cât decidenții de politică monetară rămân convinși că în fiecare caz ei trebuie să descopere principiul care operează sau, cu alte cuvinte, necesitatea căreia ne-am sustras, de exemplu pentru că am consumat mai mult decât am produs, și căreia trebuie să ne conformăm pentru a readuce inflația la nivelurile dorite. O regulă algoritmică aplicată automat, indiferent de circumstanțe, nu poate duce la rezultate bune în toate cazurile. Astfel, băncile centrale trebuie să

formuleze regula particulară a cazului, stabilind magnitudinea ajustărilor care duc la conformare pornind de la circumstanțele specifice situației și ținând cont că orice regulă, pe lângă efectele scontate, poate produce consecințe neintenționate. Orice bancă centrală are nevoie, pentru a-și menține independența, de spațiu de manevră. Din acest motiv, regula adoptată în fiecare caz nu numai că nu trebuie să ducă direct și previzibil la închiderea spațiului, dar trebuie evaluată și din perspectiva consecințelor neintenționate. În acest fel, banca centrală își poate asigura atât o garanție a menținerii independenței politice, garanție care deși nu este perfectă, este cea mai mare pe care o poate avea, cât și o garanție că nu va deveni dependentă de reguli bazate pe modele care i-ar putea închide spațiul de manevră.

Luarea în considerare a posibilelor consecințe neintenționate ar trebui să se reflecte, în principal, în două trăsături ale politicii monetare. Prima este aceea că regula descoperită în fiecare caz ar trebui formulată astfel încât să producă ajustări relativ mici în instrumentele politicii monetare. A doua trăsătură este dată de perspectiva pe care banca centrală și-o oferă asupra evoluțiilor economice prin luarea unei distanțe în timp între apariția unui eveniment ce trebuie tratat și momentul începerii tratamentului. Aceste trăsături sunt de obicei identificabile în experiența politicilor monetare. În practică în general, băncile centrale nu cresc abrupt și imediat ratele dobânzilor ca răspuns la creșterea inflației, și nici nu reduc abrupt și imediat ratele dobânzilor când inflația este în scădere spre un nivel considerat normal. Această abordare este compatibilă cu faptul că banca centrală nu știe care este cel mai adecvat nivel al inflației pe drumul spre un nivel al inflației pe care societatea l-a ales ca țintă pe termen lung.

Tradiția de reguli a păstrat în interiorul său regula de independență pe care societatea a acordat-o băncilor centrale, regulă care deși nu este mai solidă decât cea din sistemul standardului aur, este totuși funcțională. Banca centrală are însă în continuare nevoie să învețe cum trebuie să descopere reguli ea însăși, de fiecare dată când intervine, în circumstanțe particulare pentru a asigura suportul continuu al publicului pentru independența ei și pentru a-și prezerva mereu spațiu de manevră.

Banca centrală poate avea capacitatea de a se dedica de fiecare dată descoperirii acelor reguli, dar menținerea drumului drept este dificilă. Chiar dacă în practică, bancherii centrali învață că regulile pe care le utilizează depind de problema pe care o au de rezolvat, nu este ușor de identificat încălcarea căror principii obiective a dus la apariția problemei. De exemplu, în perioada premergătoare crizei din 2008, băncile centrale au considerat, până prin 2005, că nu există nicio problemă sau principiu care să facă necesară creșterea ratelor dobânzilor de politică monetară,

deși politica monetară era acomodativă și încuraja acumularea de dezechilibre financiare. Procedând așa, băncile centrale din țările dezvoltate nu și-au asigurat spațiu de manevră pentru situaţia ce a urmat crizei, au supraestimat informarea făcută de modele și de regulile algoritmice bazate pe ele (adică și-a pierdut independența față de acestea) și, în fine, astfel și-au pus în pericol independența politică.

Tradiția de reguli învățate ne informează că putem avea încredere în ideile noastre doar dacă ele rezistă în practică și ne aduc beneficii. Independența politicii monetare este modul în care societatea s-a adaptat la faptul că au apărut bănci centrale și la faptul că există monopol asupra emisiunii de bani. Experiența ne arată că independența băncii centrale este a doua cea mai bună soluție, după competiţia dintre diverși emitenți, de a găsi permanent cantitatea optimă de bani de care are nevoie o economie. Independența asigură acest lucru prin aceea că permite în principiu politicii monetare să fie impermeabilă la criterii subiective ce ar interfera cu principiile obiective care operează în economie și care ar trebui să fie singurele care ghidează luarea deciziilor.

Singurul mod în care banca centrală poate introduce aceste principii în deciziile sale este să facă o regulă din descoperirea de reguli de politică monetară prin a căror aplicare se supune la necesități de care depinde atingerea nivelului dorit (asumat) de inflație în circumstanțe concrete, în timp ce își prezervă spațiu de manevră. Pentru a descoperi o astfel de regulă și a nota credibilitatea pe care banca centrală o câștigă de la ea, nu este nevoie ca agenţii economici să aibă anticipații raționale, dar în măsura în care au, dar mai ales pe bază de experiență (învățare), ei vor evalua permanent dacă măsurile anunțate de banca centrală conduc în direcția atingerii obiectivului. O astfel de abordare are și consecința că în cazuri similare se aplică reguli similare, adaptate la circumstanțe diferite, ceea ce ancorează anticipațiile și întărește suportul public pentru independența băncii centrale. Nu este, în consecință, necesar sau mai probabil ca independența politică referitoare la instrument să fie mai degrabă asociată cu o politică monetară de tipul „forward looking” care să permită efectelor politicii care apar relativ mai târziu să fie luate în considerare, așa cum rezultă din teoria ortodoxă bazată pe anticipații raționale.

Pentru că structura economiei este complexă și adaptivă, mecanismul de transmisie al politicii monetare, care este doar o secvență în procesul neliniar și continuu al adaptării, este la rândul lui complex și variabil. Este imposibil ca modelele matematice să surprindă complexitatea respectivă și variațiile ei. În această structură complexă, banii, creditul, datoriile și alte cantități sunt variabile care sunt luate în calcul de actorii economici (elementele adaptive ale structurii economiei), chiar dacă

variabilele respective nu sunt prezente în modelele folosite la ghidarea activă a ratei dobânzii.

Gândirea care predomină în prezent în marile bănci centrale este aceea că perioadele în care inflația realizată a fost sub țintă să fie compensate de perioade în care inflația este peste țintă, astfel încât, în medie inflația să fie cea dorită. Dar această gândire nu este compatibilă cu caracterul complex al structurii economiei și nu știm dacă prin aplicarea acestei reguli nu generăm dezechilibre și nu interferăm neadecvat cu factorii care influențează inflația. Această regulă nu este nici pe departe similară cu practica din epoca de glorie a etalonului-aur, când perioadele de creșteri ale inflației erau urmate de perioade de dezinflație sau deflație, iar băncile centrale acționau din necesitatea de a prezerva acoperirea statutară cu aur a monedelor și a parității dintre monede. În acel caz, necesitatea acțiunii băncilor centrale era aceea de a reflecta evoluțiile din balanța de plăți, care la rândul ei este în principal un rezultat sintetic al deciziilor individuale. Ideea din prezent, ca băncile centrale să permită ca perioadele în care inflația este sub țintă să fie compensate prin perioade în care inflația să fie peste țintă nu răspunde niciunei necesități obiective și nu conține niciun principiu care să arate când „mai mult” este „prea mult”.

Cap. VII

Dragă Augustin, așa cum am agreat, în această secțiune reiau expunerea argumentelor care dau suport ideii că ordinea spontană este permanent covârșitor preponderentă în ordinea socială din societățile occidentale[119]. Astfel, al doilea argument referitor la tendința de creștere a caracterului de piață al economiilor occidentale, privește *necesitatea constantă* a elementelor structurii complexe de a acționa pentru a diminua sau înlătura efectele negative ale intervențiilor în ordinea socială a pieței.

Acest argument este total diferit de acel argument menționat de Hayek și amintit de mine într-o altă secțiune, și anume că circumstanțele în care își produc efectele regulile proiectate sunt cunoscute doar persoanelor care aplică acele reguli, astfel că ordinea care apare este spontană, chiar dacă este generată de reguli proiectate. În cuvintele lui Hayek: „That even an order which rests on made rules may be spontaneous in character is shown by the fact that its particular manifestation will always depend on many circumstances which the designer of these rules did not and could not know. The particular content of the order will depend on the concrete circumstances known only to the individuals who obey the rules and apply them to facts known only to them. It will be through the knowledge of these individuals both of the rules and of the particular facts that both will determine the resulting order”[120].

În esență, argumentul necesității constante se referă la *coexistența conflictuală dintre tradiția de reguli învățate și acele reguli inventate care vin în contradicție cu principiile care operează în economie și societate*. În condițiile în care guvernele proiectează reguli cu scop pentru a *corecta* ordinea pieței și a atinge obiective prin definiție nerealizabile, ele vor crea un conflict permanent între regulile cu scop și regulile generale de bună conduită ale tradiției. Exact acest conflict este motorul care generează necesități constante de adaptare a elementelor structurii complexe a economiei, ceea ce in final are ca rezultat menținerea ponderii covârșitoare a ordinii spontane în ordinea socială a occidentului[121].

Mai mult, nu numai că intervențiile cresc numărul de reguli inventate și aflate în conflict cu principiile pe care le reflectă tradiția, dar în interiorul stratului de reguli proiectate, crește ponderea regulilor ce vizează atingerea unor *scopuri* la nivelul societății, în detrimentul celor privind *mijloacele*. De exemplu, ca regulă generală, planurile fiscale în general, dar poate cu atât mai mult cele vizând mai multă egalitate economică, se fac pornind de la cheltuieli, adică de la *scopuri*, iar *mijloacele* (veniturile sau datoriile) sunt cele care trebuie să se adapteze pentru ca planurile să se realizeze. Spre deosebire de această stare de fapt, în sectorul privat și în interiorul tradiției de reguli de bună conduită, stratul de reguli ce privesc atingerea directă a unor scopuri individuale tind să se reducă relativ la stratul de reguli ce vizează mijloacele care ne permit să facem față unor provocări virtuale ale mediului. De exemplu, un număr crescând de reguli se referă la practici de asigurări; un alt set de reguli se referă la economisire, care este un mod de adaptare în prezent a cererii la schimbări imprevizibile în oferta de bunuri viitoare.

Faptul că în sectorul public regulile se proiectează mai mult pentru a atinge scopuri particulare pentru grupuri bine definite, decât pentru a produce mijloace, și că planurile se fac mai mult pornind de la scopuri, decât pornind de la mijloace, dă naștere la tensiuni în sectorul privat, creând pentru acesta necesitatea de a utiliza o parte însemnată din resursele sale pentru a găsi, în final, un mod de a se comporta conform regulilor de bună conduită. Un exemplu ușor de înțeles, referitor la modul în care creșterea impozitelor peste un nivel considerat normal alterează acțiunea ghidată de tradiția de reguli și credințe morale, este evaziunea fiscală. Lăsând la o parte intenția frauduloasă, evaziunea fiscală nu ar apărea din alte motive dacă ratele de impozitare nu ar crește peste un nivel considerat corect în virtutea unei experiențe referitoare pe de o parte la influența impozitelor asupra muncii, economisirilor, consumului, iar pe de altă parte la cantitatea și calitatea bunurilor și serviciile primite în schimb. Creșterea ratelor de impozitare peste nivelurile considerate corecte și generarea, în acest fel, a stimulentelor pentru inițierea

practicilor de ocolire a plăţii impozitelor, este o acţiune ce trădează orientarea proiectantului de reguli fiscale spre *scopuri*, nu spre *mijloace*; în final, el pierde, prin evaziune, capacitatea de a avea mijloacele dorite.

Faptul că în societate operează foarte multe reguli de bună conduită (de obicei nescrise, dar adesea mai puternice decât cele scrise) referitoare la prezervarea de mijloace este o cauză puternică pentru care guvernele nu au cum să-şi atingă, cel puţin nu pe cât ar dori, prin reguli proiectate cu scop, obiectivele care intră în contradicţie cu aceste norme. Similar, sitemele politice, executive şi juridice nu s-ar putea menţine şi nu ar putea funcţiona optim dacă s-ar baza doar pe regulile generale scrise, care în mod necesar nu pot cuprinde toate situaţiile şi circumstanţele la care sistemele respective trebuie să se adapteze. De aceea, în practică, ele sunt sprijinite de regulile de bună conduită nescrise. Două scurte exemple pot ajuta la înţelegerea mai bună a acestor două idei.

Primul exemplu se referă la acea regulă nescrisă a tradiţiei de reguli de bună conduită care a luat forma unei zicători ce formulează înţelepciunea de a pune deoparte „bani albi pentru zile negre”. Orice regulă cu scop pe care guvernul ar adopta-o pentru a finanţa o creştere de cheltuieli fie prin mărirea impozitelor, fie prin emiterea de datorie, în anumite circumstanţe ar putea da naştere unor economisiri în sectorul privat, conform zicătorii menţionate. Acest rezultat apare prin reducerea consumului privat, ceea ce înseamnă o anumită compensare a creşterii cheltuielilor guvernamentale. Nu ne interesează în mod particular dacă şi în ce condiţii aceste reduceri ale consumului privat compensează exact creşterea cheltuielilor guvernamentale şi introduc echivalenţă între finanţarea prin creşterea impozitelor curente sau prin creşterea impozitelor mai târziu, pentru a rambursa datoria publică. Când eşti interesat de acest lucru, aşa cum au făcut Ricardo (care era conştient că ipoteza referitoare la îndeplinirea concomitentă a acelor condiţii era nerealistă) şi Barro[122], descoperi doar că o neutralizare completă a creşterii cheltuielilor guvernelor prin reducerea activităţii în sectorul privat este posibilă doar atunci când un număr de condiţii, mai degrabă nerealiste, sunt concomitent îndeplinite, ceea ce este improbabil, dată fiind structura complexă evolutivă a economiei.

Ceea ce ne interesează este că o neutralizare parţială este, totuşi, probabilă, pentru că regula „bani albi pentru zile negre” ghidează comportamentele individuale. Aceasta înseamnă că regulile referitoare la prezervarea mijloacelor ghidează acţiunea unui număr mare de persoane sau firme, astfel încât acestă acţiune va contracara total (dacă anumite condiţii nerealiste se îndeplinesc) sau, mai probabil, parţial acţiunea guvernului, de exemplu prin creşterea economisirii şi, astfel, va reduce mijlocele guvernului de a atinge unele rezultate (de exemplu creşterea

producției sau a ocupării). *Astfel, chiar dacă o parte largă a publicului susține unele reguli ce au ca scop creșterea cheltuielilor pentru alocarea de resurse unor grupuri defavorizate, tot o parte largă a publicului acționează pentru a-și prezerva mijloacele de acțiune în viitor, ceea ce va face ca regula proiectată să nu-și atingă scopul, cel puțin nu în întregime*.

Celălalt exemplu se referă la sistemul politic al democrației și la rolul regulilor nescrise de bună conduită la menținerea acestuia. Levitsky și Ziblatt[123] au arătat că nu constituția SUA singură este cea care a asigurat democrația pentru o perioadă așa de îndelungată, ci mai mulți factori, ca imensa avuție, extinderea clasei de mijloc și o societate civilă vibrantă. Totuși, ei cred că un rol cheie l-a avut dezvoltarea unor norme democratice informale (recunoaștem aici ordine spontană), care deși nu sunt scrise în constituție sau în alte legi, sunt foarte respectate. În termenii adoptați în acest eseu, este vorba de regulile nescrise de bună conduită achiziționate cultural, referitoare la democrație.

Nu numai referitor la democrație, ci referitor la orice domeniu și la orice problemă morală, numărul acestor reguli nescrise este foarte mare. O însemnată parte a lor este cunoaștere tacită. În viziunea mea, ele sunt mijloace prin care fiecare se poate exprima în privința foarte multor aspecte, din orice domeniu (economie, democrație, justiție). În mod obiectiv, aceste reguli nescrise nu ar putea fi transpuse în reguli scrise fără a denatura sensul lor. Aceasta le garantează existența perpetuă. Aceste reguli nu numai că nu sunt scrise, și din această cauză sunt greu de văzut, dar sunt cu atât mai greu de văzut cu cât practicarea lor produce efectele scontate. Referitor la democrație și politică, Levitsky și Ziblatt spun că aceste reguli sunt larg răspândite în politica americană și merg „de la modul de operare a Senatului și a Colegiului Electoral până la formatul conferințelor de presă prezidențiale”.

Ideea pe care o susțin este aceea că aceste reguli nescrise de bună conduită sunt, indiferent de domeniu, o modalitate prin care în societate sunt prezervate mijloace de a asigura buna funcționare a regulilor generale scrise și de a sancționa regulile proiectate cu scop. Aceste reguli nescrise acționează acolo unde regulile scrise lasă loc de interpretare și discreționarism și acționează ca o necesitate constantă de a se acționa atât în litera, cât și în spiritul legii. Oamenii sancționează, uneori lent, alteori prompt, în aria oricărei puteri (executive, juridice și politice) acele comportamente și decizii care deși nu încalcă expres regulile generale scrise, sunt totuși împotriva normelor pe care cei mai mulți le-au achiziționat cultural și le respectă. Aceste reguli nescrise din tradiție contribuie, așa cum fac toate regulile tradiției, la definirea „domeniilor rezervate” în care fiecare, ghidat de regulile de bună conduită, poate acționa liber pentru a-și atinge scopurile personale. În domeniul

particular al celor trei puteri, această ghidare care vine de la regulile nescrise are o semnificație specială atunci când legile generale scrise lasă loc la interpretări care sunt peramanent scrutate de public. Regulile respective le arată decidenților din sferele celor trei puteri limitele în care au libertatea de a inova fără a încălca spiritul legii și fără a fi sancționați pe baza normelor pe care le au oamenii referitor la domeniile respective. În practică, aceste reguli nescrise arată, ca majoritatea regulilor de bună conduită, mai ales ce nu trebuie să faci, chiar dacă legea scrisă îți permite. Regulile nescrise de bună conduită acționează ca o necesitate constantă pentru ca sistemele respective să acționeze în spiritul legii. Dacă ținem cont că legile generale scrise sunt în general reflectarea regulilor de bună conduită ale tradiției, acest spirit al legii este spiritul tradiției obținută prin ordine spontană.

În afaceri, aproape nimeni nu-și execută debitorul care a întârziat o plată înainte de a negocia cu el, deși legea scrisă permite. Acest mod de a acționa este prezent și în interiorul puterilor statului și am convingerea că regulile nescrise de bună conduită creează, pentru motive temeinice, o necesitate constantă ca unele acțiuni permise de legi scrise să nu fie utilizate. În democrația din UK, monarhul are dreptul să numească în funcția de prim-ministru orice persoană, dar îl numește pe președintele partidului care a câștigat alegerile, pentru a nu încălca tradiția la care cei mai mulți au aderat. În România, președintele a apelat în decembrie 2004 la așa numita „soluție imorală” pentru a forma o majoritate prin care să evite nominalizarea unui premier de la partidul care câștigase cele mai multe voturi, deși legea nu interzicea numirea oricărei persoane; președintele României a fost suspendat de două ori în perioada 2005-2014, dar votanții au respins la referendum decizia parlamentului, indicând că deși parlamentul a identificat legal criteriile pe care motivau suspendarea președintelui, a făcut-o totuși prin interpretări abuzive. În România, în domeniul executiv, președintele are dreptul de a conduce ședințele de guvern, dar evită să o facă dacă nu există un motiv serios pentru aceasta, deoarece normele democratice nescrise ar sancționa acest comportament.

Este adevărat că, mai recent, așa cum am sugerat deja într-o altă secțiune a acestui studiu, într-un alt domeniu decât cel al finanțelor publice sau al democrației, și anume în domeniul financiar, a crescut numărul de reguli care vizează (macro)prudențialitatea, adică reguli care nu vizează scopuri imediate, ci mijloace de a menține deschise posibilitățile de adaptare a sistemului bancar la schimbări bruște și dramatice ale circumstanțelor. Problema acestor reguli (macro)prudențiale este aceea că deși au intenții bune, ele nu-și vor atinge scopul decât în măsura (foarte mică, în opinia mea) în care sunt compatibile cu tradiția de reguli și credințe morale. În

măsura în care nu sunt compatibile, ele vor genera acțiuni care, până la urmă, vor duce la eliminarea sau ocolirea lor.

Dar, pentru a oferi o perspectivă generală asupra argumentului în discuție, putem spune că indiferent în ce raport se află mijloacele cu scopurile în setul de reguli proiectate (financiare, fiscale etc.), ceea ce face să apară conflictul cu tradiția de reguli și, astfel, *necesitatea constantă* de adaptare a elementelor structurii complexe a societății sau, altfel spus, de rezolvare a unor probleme create exogen de o agenție, este interferența cu ordinea spontană când se eludează principii. Când vorbim de politici economice bazate pe reguli cu scop, noi menționăm interferența cu ordinea pieței și eludarea principiilor economice, dar regulile proiectate cu scop nu sunt niciodată numai economice sau izolate de alte domenii. Tradiția de reguli de bună conduită este caracterizată de coerență, astfel că o regulă proiectată cu scop într-un anumit domeniu are implicații asupra coerenței interne a tradiției pentru că modifică mediul la care tradiția, în întregime, este adaptată.

Creșterea impozitelor pentru finanțarea unor scopuri care nu aparțin în mod natural guvernului, ca și cele mai multe dintre noile reglementări financiare sau din alte domenii, sunt intervenții în ordinea pieței. Ele *schimbă tipul de mediu la care tradiția de reguli învățate s-a adaptat* și astfel introduc distorsiuni în interiorul tradiției, deoarece coerența regulilor învățate depinde, așa cum am reamintit în prima secțiune, când am menționat unele propoziții hayekiene, de „condițiile factuale ale mediului economic”, care dacă se schimbă pot face ca regulile tradiției să creeze conflicte între cei care le urmează și să nu mai susțină același tip de ordine. Indiferent unde apar inițial, conflictele nu pot rămâne fără urmări în toate domeniile.

Punctul principal aici este că cu cât sunt mai mult menținute în serviciu și mai schimbătoare, regulile inventate (proiectate) creează acea *necesitate constantă* pentru ca elementele adaptive ale ordinii pieței să găsească o soluție pentru a reinstaura coerența internă a tradiției de reguli învățate. Astfel, chiar regulile inventate se constituie ca factor determinant nenecesar care generează căutarea de soluții de către fiecare element al structurii adaptive care este piața pentru refacerea ordinii. În acest fel, în societățile occidentale, ordinea spontană rămâne permanent covârșitor preponderentă relativ la ordinea proiectată.

Cu alte cuvinte, intervențiile produc ordine spontană și contribuie la menținerea preponderenței acesteia în societate nu numai din cauză că regulile proiectate sunt *instabile*, dar și din cauza necesității constante de a ocoli sau elimina *conflictul* care operează între regulile proiectate cu scop și cele ale tradiției. Referitor la instabilitatea regulilor cu scop, am văzut deja într-o altă secțiune că setul de reguli proiectate este mai

degrabă modificat prin înlocuirea unor reguli cu altele (scopul rămânând în principiu același), decât este extins prin adăugarea de noi reguli de către proiectant. Acest tip de dinamică a regulilor proiectate apare în căutarea nesustenabilă a proiectantului (agenției) de a elimina sau atenua în acest fel, adică prin găsirea de noi modalități de a atinge un scop dat, anumite aspecte nesatisfăcătoare din societate, ceea ce generează consecințe necunoscute proiectantului, dar care ajung să fie cunoascute de elementele individuale. Fiecare element al structurii acționează în noile circumstanțe create de regulile proiectate, ceea ce face ca ordinea proiectantă să rămână preponderentă.

Dar, în plus, ordinea spontană rămâne covârșitor preponderentă din cauza necesității constante pe care orice regula cu scop o generează pentru fiecare element individual al structurii complexe de a acționa fie pentru ocolirea sau eliminarea interferenței, pentru a evita anumite ineficiențe, fie pentru a compensa direct pierderile pe care regulile proiectate le produc. Aceste acțiuni duc la creșterea ordinii spontane. De exemplu, toate regulile care sunt elaborate cu diverse scopuri particulare pentru a realiza justiția socială generează *necesitatea constantă* de ocolire sau eliminare a acelor reguli, deoarece *justiția socială este nerealizabilă*, ceea ce înseamnă că *încercările de a o realiza cu reguli proiectate pot fi în număr virtual nelimitat, adică generează necesitate constantă de acțiune împotriva ei*. Orice scop ne-am imagina pentru ordinea spontană, el ar rămâne nerealizabil, pentru că ordinea complexă nu poate avea scopuri.

După Primul Război Mondial, intervenția guvernamentală măsurată prin ponderea cheltuielilor bugetare în PIB a crescut constant. Parte din această creștere reflectă necesitatea ca guvernele să-și îndeplinească sarcinile în aria lor legitimă referitoare la apărare, ordine publică și câteva domenii în care piața nu a produs stimulentele necesare pentru inițiativa privată. Dar cea mai mare parte reflectă cheltuieli publice generate de reguli ce au diferite scopuri relativ la anumite grupuri din societate. Între acestea, regulile ce au dus la cheltuieli făcute în numele justiției sociale ocupă un loc special. Aceste cheltuieli sunt aproape imposibil de retras, chiar dacă regulile proiectate care au dus la acest rezultat au fost mereu schimbate. Dar, necesitatea constantă de a suplini ineficiențele astfel create pentru piață a dus la găsirea de soluții pentru ca ordinea pieței să fie servită în continuare de către tradiția de reguli, iar conflictele apărute ca urmare a intervențiilor între cei ce urmează regulile învățate să se rezolve permanent. Toate acele soluții au extins ordinea spontană a pieței în așa fel încât aceasta a rămas covârșitor preponderentă în ansamblul ordinii sociale.

Al treilea argument, se referă la un aspect pe care deja l-am atins tangențial, și anume *nevoia și forța tradiției de reguli învățate de a rămâne recognoscibilă*. Într-o anumită măsură, acest argument este o prelungire a celui precedent: pentru a reface ordinea pieței în urma unui șoc perturbator, elementele constitutive ale ordinii complexe și adaptive a pieței au nevoie să recunoască tradiția de reguli, cu precădere acele reguli ale tradiției care, date fiind șocurile ce au perturbat ordinea, trebuie urmate pentru a reface ordinea în noile condiții. Cu alte cuvinte, elementele adaptive au nevoie să recunoască precis care reguli sunt necesare pentru ca ordinea să fie restaurată. În acest proces se generează ordine spontană. Deoarece regulile învățate sunt compatibile între ele în funcție de mediul la care s-au adaptat, restaurarea ordinii înseamnă și o modificare a structurii regulilor învățate, adaptată la noile circumstanțe, pentru a servi în continuare ordinea pieței în noile condiții.

Recunoașterea tradiției de reguli este o sarcină relativ ușoară, așa cum voi explica imediat, dar recunoașterea anumitor reguli, care au fost alterate în practică, este mult mai dificilă. Relativa ușurință cu care se recunoaște tradiția de reguli care servește ordinea pieței este datorată minții noastre, care fiind parte din tradiția de reguli, acționează ca un standard, întotdeauna adaptat la noile circumstanțe. Această minte știe că ordinea pieței se bazează pe libertatea economică la baza căreia stă proprietatea privată, pe un anumit limbaj, pe schimburi intermediate de bani etc., precum și pe toate credințele morale ce aparțin tradiției. Mintea aceasta acționează ca un standard la care putem face apel oricând. Intervențiile guvernamentale nu o pot deteriora (Croitoru, 2023), chiar dacă ele deteriorează libertatea de acțiune, făcând ordinea pieței să producă bunăstare și solidaritate sub potențialul dat de tradiția de reguli învățate.

Dificultatea apare, așadar, la recunoașterea anumitor reguli specifice, care deși se referă la elemente cunoscute ale ordinii, au fost deteriorate în așa fel încât nu mai pot servi ordinea pieței și nu mai pot evita conflictul între cei care le aplică. Nu mulți pot recunoaște cu ușurință alterarea unor reguli din cauza „zgomotului” care acompaniază discursul referitor la unele practici economice. De exemplu, unele noi practici făcute posibile de progresul tehnic cresc în mod cert eficiența economică (aceasta este informația), dar zgomotul din discursurile referitoare la acele practici îi falsifică înțelesul și induce neîncrederea în alte instituții ale pieței. De exemplu, *car sharing*-ul este promovat de unii ca fiind o practică ce indică angajarea pe o pantă ce va duce la dispariția proprietății private (acesta este zgomotul). Absurditatea unei astfel de afirmații este însă imediat scoasă la iveală de coerența internă a tradiției de reguli. În acest caz, absurditatea rezultă imediat dacă ținem cont că diviziunea muncii (un aspect particular de ordine a pieței) a apărut pe

baza existenței practicilor referitoare la contracte și la proprietatea privată. Nu ar fi posibilă existența în continuare a diviziunii muncii ca set de relații abstracte libere dacă ar dispărea proprietatea privată.

Poate și mai plină de semnificație este deteriorarea accentuată a limbajului prin falsificarea lui *în numele corectitudinii politice* sau prin *dispariția argumentului* din discursul public. De exemplu, diminuarea rolului argumentului în procesul de comunicare și susținere a ideilor, care în opinia mea e un proces în creștere în societatea occidentală, la care extinderea concepțiilor progresiste joacă un rol important, ar duce la dispariția limbajului comun cu ajutorul căruia descriem realitatea. La limită, dacă argumentul și-ar pierde total rolul reglator în dezbaterea publică, oamenii nu vor mai înțelege problemele reale cu care se confruntă societatea și le vor nega, acceptând doar ceea ce este facil sau convenabil temporar. Același lucru se întâmplă și în domeniul științelor sociale atunci când sunt propuse și acceptate teorii care abandonează principii pentru a explica mai ușor unele evoluții sau pentru a facilita intervenții guvernamentale în economie.

Dar exact această acceptare a facilului și a convenabilului imediat ar însemna renunțarea la ghidajul pe care îl oferă tradiția, din moment ce tradiția acționează și are sens doar pe termen lung. Astfel, dacă regula de a ne baza pe adevăr și principii ar fi cumva eludată în dezbateri prin renunțarea la argumente, atunci ordinea pieței nu ar putea fi servită adecvat și ar duce la conflicte între oameni. Piața a început să caute soluții de adaptare pentru a face față unor astfel de probleme prin includerea de reguli de depistare a fake-news-ului, prin extinderea de alternative la media tradițională etc. Probabil că un salt major în extinderea extraordinară a pieței ca structură de oferire de informații va avea loc și ne va surprinde prin dimensiune și complexitate când piața va descoperi posibilitățile de a separa știrile false produse cu inteligența artificială de cele adevărate.

Ambele exemple pe care le-am dat – cel referitor la proprietate și cel referitor la argument – servesc ideea că elementele constitutive ale ordinii pieței au la dispoziție mecanismul de a descoperi ce reguli sau ce principii generale sunt încălcate de noi idei sau practici. Acest mecanism se referă la permanenta verificare a compatibilității dintre tradiție și noi practici; îl voi exemplifica imediat. Dar implicațiile nu se opresc la constatări, ci merg inevitabil la acțiuni de reconstrucție. Acestea din urmă derivă din faptul că fiecare element al tradiției are interesul să opereze într-un mediu care îi asigură *cele mai bune condiții* pentru a-și realiza obiectivele individuale. Aceste condiții sunt asigurate de ordinea care rezultă atunci când fiecare este liber să-și utilizeze cunoașterea pentru atingerea scopurilor individuale în interiorul spațiului definit de

urmarea regulilor generale de conduită. Interesul fiecărui element pentru refacerea ordinii, când aceasta este alterată prin introducerea de reguli proiectate, este dat exact de faptul că regulile incompatibile cu cele ale tradiției rezultă în *înlocuirea celor mai bune condiții cu condiții mai puțin bune*.

Atât timp cât tradiția de reguli învățate și credințe morale guvernează opinia publică[124], ea se află sub un constant atac din partea raționalist-constructiviștilor, care cred că pot construi o societate mai bună negând principiul universal al ignoranței. Atacul acesta a fost intensificat după cel de-al Doilea Război Mondial în valuri cu intensități diferite. Valul care a început imediat după 2008 are o intensitate neașteptat de mare, exercitându-se asupra unui mare număr de grupuri de reguli învățate, privind genul, rasa, limba, proprietatea, banii, justiția, educația, religia etc. Standardul pe care îl reprezintă mintea noastră referitor la această tradiție de reguli este singurul ghid solid pe care îl avem pentru a înțelege care este cursul normal pe care trebuie să-l păstrăm pentru a ne păstra *libertatea* de care avem nevoie pentru a continua să fim prosperi și solidari. Oamenii au în prezent mai mult ca oricând după al Doilea Război Mondial nevoie de tradiția de reguli pentru a se ghida în acțiunile lor, dacă vor ca ceea ce fac să fie un progres, nu o întoarcere spre valori ce au fost promovate în perioada feudalismului.

Acest ghid operează prin acel mecanism de verificare pe care l-am menționat mai sus și care constă în permanenta verificare dacă practicile noi sunt în contradicție cu tradiția de reguli învățate. Această verificare nu o face vreo instituție centralizată, ci ordinea pieței. O nouă practică va fi adoptată de un număr tot mai mare de participanții la ordinea pieței doar dacă noua practică îi va servi mai bine, iar aces lucru se vede prin aceea că ordinea însăși este servită. Ghidați de tradiție vom ști ce să facem într-o lume în care ritmul schimbărilor în mediul în care acționăm pare să se accelereze. Avem reguli clare pentru a decide dacă anumite produse digitale sunt bani sau sunt doar alte active alături de cele clasice; avem reguli pentru a decide dacă limbajul nostru progresează pentru a servi și mai bine ordinea pieței sau doar face loc unui limbaj compatibil cu o societate inventată, pentru care, evident, nu a avut cum să „crească” un limbaj compatibil cu respectiva inginerie socială; știm dacă noi practici economice sprijină celelalte componente ale ordinii pieței sau sunt artificial adoptate, din rațiuni care derivă din obiective asumate de guverne în numele societății, cum ar fi înverzirea accelerată a economiei sau reducerea inegalității economice; știm dacă sistemul juridic progresează sau dacă doar se extinde pozitivismul juridic; știm dacă noile metode de a implementa politica monetară, cum ar fi relaxările cantitative, urmează reguli care servesc ordinea pieței în timp ce ghidează anticipațiile referitoare la inflație, sau nu; în fine, știm dacă

regulile fiscale sprijină, urmând principii, realizarea unor obiective legitime ale guvernelor, sau sunt concepute pentru a realiza obiective la nivelul societății, fiind în profundă contradicție cu ordinea pieței.

În fine, ultimul argument, dar probabil cel mai dificil de înțeles, pe care îl menționez în sprijinul afirmației mele că ordinea pieței se întărește și rămâne covârșitor preponderentă în ordinea socială în Occident chiar și atunci când intervențiile guvernamentale cresc și îi reduc sub potențial capacitatea extraordinară de a produce bunăstare și solidaritate se referă la faptul că *cei care doresc abolirea în întregime a ordinii pieței sunt relativ puțini*. Sau, altfel spus, cei care fac din menținerea ordinii spontane a pieței un scop al lor sunt cu mult mai mulți decât cei care îi doresc abolirea, chiar dacă există grupuri care solicită și obțin anumite reguli cu scopul de a orienta anumite resurse, în afara pieței, către membrii lor.

Această afirmație este probabil de natură să ridice imediat întrebări, mai ales în lumina a două afirmații foarte tranșante ale lui Hayek, care par să o contrazică. În primul rând, Hayek[125] este foarte clar în avertismentul că „*încercări de a 'corecta' ordinea pieței conduc la distrugerea sa*" (sublinierea autorului), dar și că încercarea de a urma idealurile unei societăți deschise (bazate pe reguli abstracte) în care toți sunt egali în fața legii, în același timp cu păstrarea unor idealuri ale unei societăți închise (bazate pe reguli cu scop) „conduce la *distrugerea* (subl. n.) Marii Societăți...Nu numai că este imposibil pentru Marea Societate *să se mențină pe sine* (subl. n.) în timp ce aplică reguli ale justiției 'sociale' sau distributive; pentru prezervarea sa este de asemenea necesar ca niciunui grup particular având viziuni comune referitor la ce li se cuvine să nu i se permită să aplice (*enforce*) acele viziuni prin împiedicarea altora să ofere serviciile lor în termeni mai favorabili"[126]. În al doilea rând, Hayek[127] este clar referitor la faptul că în democrație nu este posibil să atenuezi suferința celor mai puțin norocoși „prin acte izolate de intervenții și să lași ordinea spontană să determine poziția celorlalți". Aceasta deoarece „...o democrație nu va fi capabilă să restrângă astfel de încercări de a suplini piața la ameliorarea lotului celor mai săraci...prin măsurile pe care le ia, ea va produce opinii și va stabili standarde care o vor forța *să continue pe cursul pe care l-a început*" (subl. n.).

Hayek are în mod cert dreptate în ambele privințe pe care le-am menționat. Totuși, trebuie clarificat ce conținut concret au expresii ca „distrugerea" Marii Societăți, ca „*imposibil...să se mențină pe sine*" sau ca „*să continue pe cursul pe care l-a început*". Sensul în care sunt utilizați acești termeni nu este, așa cum înțeleg eu lucrurile, al unei distrugeri echivalente cu dispariția ordinii pieței decât în măsura în care „încercări(le) de a 'corecta' ordinea pieței" reușesc în totalitate. Mai

degrabă, este vorba despre distrugerea posibilității ca într-o ordine socială în care există și ordine proiectată cu scop, chiar dacă ponderea acesteia din urmă este mereu relativ mică, toți să fie egali în fața legii, cu toate costurile ce rezultă de aici. Este vorba despre ceea ce am menționat în mod repetat în acest eseu, și anume că intervențiile prin proiectarea de reguli cu scop reduc libertatea piețelor și capacitatea ordinii spontane de a produce bunăstare și solidaritate la potențial; dar, în plus, este vorba și de calitatea justiției în sens general, deoarece, chiar dacă este legal să ai reguli cu scop, aceasta nu înseamnă că este și just.

Din moment ce alături de reguli generale abstracte există reguli cu scopul de a crea unele ameliorări ale segmentului celor săraci sau cu scopul de a crea unele avantaje pentru unele grupuri de interese, aceasta înseamnă că există două legi diferite și, implicit, două morale diferite. Aceasta va face ca în societate să existe două viziuni referitoare la justețea societății, chiar dacă ambele tipuri de reguli sunt încorporate în legi, adică sunt *rule of law*. Dificultatea în realizarea scopului societății deschise de a avea egalitatea în fața legii vine de la faptul că nu este posibil să împarți ordinea socială în două – o parte produsă de reguli cu scop și o parte produsă de ordinea spontană a regulilor abstracte – și totuși societatea să fie justă din ambele perspective, chiar dacă ordinea este legală din ambele perspective. De asemenea, este vorba de faptul că existența regulilor cu scop înseamnă reducerea potențialului de a avea deplină libertate în utilizarea mijloacelor de care fiecare dispune, ceea ce este injust din perspectiva regulilor generale/abstracte care stau la baza societății deschise.

O societate cu *viziuni diferite referitoare la justiție* și cu *libertăți economice reduse* va fi predispusă la mai multe conflicte și va descoperi că este imposibil să atingă și să mențină acea capacitate de a produce maximum de prosperitate și de solidaritate în sensul utilizat în acest eseu. Toate acestea reflectă separarea încă incompletă și nedefinitivă a ordinii abstracte de ordinea tribală. Hayek se alătură lui Popper și spune că societatea bazată pe ordinea abstractă încearcă de două mii de ani să se elibereze de ordinea tribală în care a trăit câteva sute de mii de ani, ceea ce înseamnă să realizeze sarcina dificilă de a renunța într-o perioadă relativ scurtă de timp (cele două milenii) la impulsurile și sentimentele pe care le-a experimentat și le-a considerat juste pentru o perioadă relativ mult mai lungă (sute de mii de ani).

Acest insucces referitor la eliberarea totală de concepțiile tribale înseamnă că posibilitatea de revenire la totalitarism, care a fost o formă de conducere specifică societății tribale, există și că, în anumite circumstanțe, se poate materializa, așa cum s-a întâmplat în Germania nazistă sau în blocul comunist și cum se întâmplă în prezent în alte părți

ale lumii, iar războaiele devin aproape inevitabile. Dar dacă avem în vedere că societatea deschisă a apărut ca soluție de supraviețuire și progres atunci când numărul de membri ai unui grup a fost prea mare pentru a mai supraviețui după reguli cu scop, cel mai firesc pare să gândim că suntem, așa cum și Popper și Hayek ne atrag atenția, abia la începutul celei mai mari descoperiri pe care a făcut-o omul, și anume societatea abstractă, adică acea societate a cărei ordine se bazează pe reguli abstracte (generale, fără scopuri). Așa cum oamenilor le-a trebuit mai mult de un mileniu și jumătate să-și dea seama că beneficiau de o ordine pe care ei o produseseră, dar pe care nu o proiectaseră și, pentru atât de mult tip, nici măcar nu o conștientizaseră, tot așa este posibil ca acceptarea de către toți a ordinii abstracte, adică fără ca unele grupuri să încerce să introducă o parte a ordinii operațiilor sub comanda unor reguli cu scop, conform unei morale incompatibile cu morala regulilor abstracte, să aibă nevoie de mult timp de acum încolo.

Deși pericolele evidențiate mai sus referitor la „distrugerea” societății deschise există, faptul că în societatea democratică există multe regulile cu scop referitoare la aspecte nefavorabile ale ordinii spontane și că uneori numărul acestor reguli este chiar în creștere, dar că nici una dintre aceste reguli nu vizează schimbarea ordinii sociale decât în anumite privințe, nu în totalitate, este un *semn clar că menținerea ordinii abstracte este un scop* al constituenților politice din țările occidentale; constituențele respective au acest scop în primul rând pentru că ele au nevoie să reflecte cu suficientă acuratețe opinia publică din societatea occidentală. În acest fel știm că marea majoritate a oamenilor are ca scop menținerea ordinii abstracte. De asemenea, faptul că aceste constituențe politice nu promovează lideri care să aibă pe agendă schimbarea ordinii abstracte, dându-i astfel puterea de a o face,[128] este o dovadă că societățile occidentale sunt politic orientate spre a exersa un anumit sistem de presiuni pentru a urma marea majoritate a regulilor de comportament ale tradiției care asigură ordinea abstractă.

Ceea ce determină ca cei mai mulți oameni să susțină ordinea abstractă și să formeze opinia generală în favoarea ei este aderarea la tradiția de reguli generale de bună conduită. Aceasta reflectă o ierarhie de valori formate în timp și reflectă necesitățile pe care oamenii nu le pot ocoli. Tradiția ne formulează, traducând pentru noi într-un limbaj simplu, o serie de cerințe derivate din acele necesități ce nu pot fi ocolite fără costuri. Cu alte cuvinte, ne cere fiecăruia în parte, dar și autorității politice, să fim devotați unor principii generale. *Pentru că aceste principii generale sunt aprobate de opinia generală, ele sunt suficient de puternice pentru a acționa ca restricții asupra voinței particulare, indiferent că este vorba de individ sau de o autoritate.* Efectul pe care urmarea acestor reguli ce constituie tradiția (inclusiv acele reguli care sunt preluate ca

legi generale ale sistemului juridic) îl produc împreună cu acțiunea individuală, este ordinea socială abstractă.

Deși nu gândesc în acești termeni, cei mai mulți oameni iubesc în foarte multe privințe ordinea abstractă, chiar dacă sunt vocali doar în ceea ce privește aspectele nefavorabile, dar perfectibile. Este firesc ca dacă aprobi și susții în general rezultatul (ordinea abstractă a pieței) să aprobi și să susții și mecanismul care îl produce (acțiunea individuală liberă ghidată de reguli abstracte). Probabil că Hayek are dreptate că regulile descoperite ce aparțin tradiției de reguli abstracte pot fi urmate pentru că oamenii nu știu alte reguli sau pentru că societatea le impune și că este important ca societatea să aibă un aparat, mereu perfecționabil, dar întotdeauna funcțional, de a impune urmarea sistemului de reguli universale de conduită care asigură ordinea pieței. Această atitudine derivă din morala care a dus la formarea societății deschise în care trăim, și anume acceptarea regulilor abstracte de bună conduită ca precondiție a unei cooperări pașnice și mutual benefice pentru toți membrii societății.

Ceea ce s-a înțeles de către o mare parte a oamenilor este că regulile abstracte ne scutesc de sarcina dificilă și costisitoare de a agrea asupra unor scopuri intermediare. Fiecare este liber să aleagă scopurile. În practica de zi cu zi, aceste scopuri sunt producția de servicii și bunuri pe care fiecare o oferă în schimbul altor servicii și bunuri pentru a putea realiza o serie de scopuri ultime. Cu alte cuvinte, scopurile noastre particulare sunt mijloace de a ne realiza scopurile ultime. Chiar dacă marea majoritate a oamenilor nu știe acest lucru, printre aceste scopuri ultime, cel mai important, dar la care probabil nimeni nu se gândește în mod clar în acest fel, sunt chiar regulile abstracte de bună conduită, pentru că ele servesc scopurile particulare necunoscute[129]. Libertatea de a ne alege scopurile individuale și de a utiliza cunoașterea personală, ghidați de regulile abstracte (reguli de bună conduită) este un mare confort pentru oameni și un mod de a economisi resurse. Această libertate a generat morala specifică societății abstracte conform căreia toți trebuie să fim egali în fața legii. Sau, cu alte cuvinte, societatea este justă dacă aceeași regulă se aplică tuturor. Hayek are în mod cert dreptate când afirmă că morala derivă în principal din faptul că noi beneficiem de această ordine, și este moral să prezervăm ceea ce o produce, și anume tradiția de reguli abstracte și disciplina pe care aceste reguli o produc[130].

Totuși, disciplina libertății nu este ușoară, iar unora li se pare prea dificilă și nedreaptă. Unii oameni sunt direct afectați de unele aspecte nefavorabile ale acestei discipline și a ordinii abstracte pe care o întemeiază, prin aceea că statutul lor economic se deteriorează. Ordinea socială bazată pe reguli abstracte este policentrică; aceasta înseamnă că

o astfel de ordine nu prezervă ierarhii, ci doar posibilitatea ca ierarhiile să se schimbe. Cei ce pierd tind de obicei să formeze grupuri care să beneficieze de reguli care au ca scop ameliorarea statutului lor. Hayek arată că și în cazurile în care nu sunt suficient de numeroși pentru a exercita presiuni asupra guvernelor, în democrații, cei care pierd capătă sprijinul oamenilor care deși nu sunt direct afectați și nu sunt membri expliciți ai grupului afectat, doresc o alinare a sentimentelor lor rănite de acele evoluții. Ei vor fi înclinați să voteze partide și politicieni care promit sprijin pentru grupurile respective. Astfel, se deschid uși pentru ca în societate să se mențină sau să reintre o morală total diferită de cea a regulilor abstracte și în contradicție cu ea, și anume una care consideră justă adoptarea de reguli destinate să atingă rezultate specifice pentru unele grupuri pe care cei ce acordă voturi le consideră defavorizate social sau economic.

Probabil că, la data scrierii acestui eseu, nu există un exemplu mai bun și mai actual pentru a ilustra această idee decât protestele agricultorilor din Uniunea Europeană din perioada alegerilor europarlamentare din 2024. Aceștia doresc o protecție împotriva importurilor din afara Uniunii, dar și o protecție a grupurilor dintr-o țară a Uniunii față grupurile dintr-o altă țară din aceeași Uniune. În esență, este vorba de o cerere a agricultorilor pentru ca guvernele să-i protejeze împotriva concurenței externe și interne Uniunii, fie că ea vine de la producători similari, fie că vine de la marii comercianți. În acest proces, guvernele preferă, din perspectiva alegerilor să intervină și să decidă ce grup să fie mai protejat, fie prin plafonări de prețuri, fie prin restricții de import, fie prin ajutoare de stat. Toate acestea sunt presiuni pentru ca relațiile abstracte, care utilizează metrica ratei profitului pentru a informa producătorii și distribuitorii despre cererile consumatorilor, să fie înlocuite prin relații foarte particulare, identificate și impuse de grupuri ghidate de o morală veche și străină societății deschise.

Trecerea la societatea deschisă și adoptarea acestei societăți ca scop în practică, datorită confortului de a nu fi nevoiți să negociem fiecare scop, sau cu alte cuvinte datorită libertății de a ne alege scopurile individuale (adică mijloacele către scopuri ultime), nu înseamnă că rezultatul constă în eradicarea vechii morale. Chiar dacă această morală învechită din perspectiva moralei regulilor abstracte va fi eliminată cândva, probabil că va mai trece mult timp până atunci, mai ales că există evoluții contemporane care dacă nu sunt corect înțelese, generează o optică ce favorizează regulile cu scop. Între aceste evoluții, Hayek menționează în mod expres „renașterea gândirii organizaționale (*organizational thinking*) și un declin în înțelegerea modului în care operează ordinea pieței”. Acest efect apare pe de o parte din cauză că „apariția marilor întreprinderi și a marilor birocrații” a făcut ca „o parte mereu crescătoare a oamenilor să-și

petreacă întreaga lor perioadă de viaţă în care muncesc ca membri ai unor largi organizaţii şi sunt conduşi să gândească în totalitate în termenii cerinţelor formelor de viaţă organizaţională". Pe de altă parte, efectul menţionat apare, spune Hayek, din cauza succesului pe care regulile create deliberat pentru organizaţii, care prin definiţie au scopuri particulare, oamenii au ajuns să nu mai înţeleagă că ordinea în interiorul căreia organizaţiile operează se bazează pe regulile abstracte ale tradiţiei.[131]

Totuşi, este dificil ca vechea morală să revină în proporţie semnificativă astfel încât să pună în pericol ordinea abstractă şi morala asociată ei; aceasta ar însemna crearea cererii din partea unei majorităţi votante pentru o regulă care să ţintească la schimbarea ordinii sau apariţia unui lider care să dorească şi să poată schimba ordinea. Dar, marea majoritate a oamenilor ştie din experienţă că cele mai multe planuri individuale s-au realizat şi au produs rezultate benefice pentru că au urmat regulile generale de bună conduită pentru a-şi utiliza în mod specific calificările şi talentele cu care au realizat scopurile persoanele. În consecinţă, deşi, aşa cum am menţionat mai sus, marea majoritate a oamenilor nu îşi propune explicit ca scop să prezerve regulile abstracte, ea, de asemenea, nu-şi propune explicit să schimbe tradiţia de reguli abstracte care serveşte atingerea scopurilor particulare fără să fie nevoie ca aceste scopuri particulare să fie cunoscute de vreo autoritate. Aceasta înseamnă că, *de facto*, cei mai mulţi oameni au ca scop dovedit menţinerea societăţii deschise şi a regulilor abstracte de bună conduită pe care aceasta se bazează.

Cu alte cuvinte, ordinea proiectată nu va ajunge să reprezinte o parte importantă a ordinii sociale, chiar dacă factorii pe care Hayek îi menţionează ca surse moderne care inspiră adoptarea regulilor cu scop persistă. Ceea ce contează aici este că într-o societate bazată pe ordinea abstractă, cele mai multe anticipaţii se realizează pentru că sunt informate de tradiţia de reguli învăţate (abstracte). Astfel, cei ce sunt interesaţi să susţină acea morală care este asociată cu regulile cu scop sunt în permanenţă o minoritate, chiar dacă pot fi politic influenţi.

Cei ce sunt în majoritate, chiar dacă nu realizează că aparţin acestei majorităţi, sunt cei care, practicându-şi meseriile, au înţeles că indivizii şi grupurile care au progresat cel mai mult au fost cele care au adoptat cele mai bune reguli; oamenii au înţeles că în general sunt mai bine serviţi de regulile abstracte care li se aplică tuturor, decât de reguli care pun grupurile în conflict. Astfel, atât timp cât nu apare un şoc care să ducă la o schimbare prin forţă a ordinii sociale, alegerile politice din ţările occidentale vor duce la mai multă sau mai puţină ordine socială proiectată, dar oricare ar fi această parte, ea va fi întotdeauna minoră în

raport cu ordinea abstractă. Totuși, la nivel global, societățile occidentale care se bazează mai puțin pe ordinea proiectată vor fi mai prospere și mai solidare decât cele care se bazează mai mult pe intervenţii economice ale guvernelor.

Cele două tipuri de reguli coexistă, chiar dacă regulile cu scop ocupă o mică parte din total. Faptul că regulile cu scop se menţin în societate nu înseamnă că relaţiile abstracte ale pieţei și morala disciplinei care rezultă de aici sunt penetrabile de către impulsuri ne-raționale în același fel în care este penetrabilă raţiunea înțeleasă în sensul omniscient, care creează reguli cu scop exact pentru că asumă că nu poate ceda impulsurilor ne-raționale. Pentru partea în care operează, disciplina abstractă rămâne impenetrabilă la impulsurile iraţionale pentru că cei care aderă la ea o practică consecvent și o susţin făcând din ea un scop. Din fericire, cei mai mulţi oameni aderă la această practică și susţin în general ordinea abstractă a pieței, chiar dacă uneori, sub impulsul sentimentelor, tolerează și reguli proiectate (cu scop). Chiar și unii economiștii care îmbrățișează socialismul au recunoscut meritul ordinii pieței în a produce creștere economică în mod eficient. Un exemplu reprezentativ este Joseph Stiglitz, care a acceptat că proprietatea privată a mijloacelor de producţie și, astfel, piața liberă a acestora, sunt instituţii necesare pentru ca societatea să poată fi tot mai productivă. Cu toate acestea, nici măcar acești economiști, cu atitudini mai puțin radicale împotriva pieței, nu au putut vedea că aspectele nesatisfăcătoare ale pieței sunt amplificate de intervenţii și au cerut un rol mai mare pentru stat în reglementarea avuției și în corectarea unor aspecte nesatisfăcătoare ale ordinii abstracte, pe care ei le numesc „eșecurile” pieței referitor la structura stimulentelor și la diseminarea cunoașterii. Dar, așa cum am arătat în acest eseu, intervențiile nu pot crea o ordine socială care să fie semnificativă în raport cu ordinea spontană, ci doar îi reduc acesteia din urmă capacitatea extraordinară de a produce bunăstare și solidaritate.

Cap. VIII

Dragă Augustin, am ajuns la finalul excursului nostru. Cred că ești de acord că am introdus și argumentat ideea că acceptarea ordinii spontane ca scop este dovedită atât timp cât nicio regulă proiectată nu vizează înlocuirea acestui tip de ordine sau nu există un om care să aibă puterea și dorința de a înlocui această ordine. În astfel de condiții, ordinea spontană este permanent covârșitor preponderentă în ordinea socială occidentală. Fără a fi conștienți de acest lucru, în general, oamenii au acceptat ordinea spontană ca scop încă de la început, odată ce au adoptat practicile mai eficiente ale primilor inovatori[132] ai ordinii spontane, adică a celor ce au încălcat în mod necesar regulile cu scop ale tribului și și-au

luat libertatea de a-și alege, individual, scopurile și de a deschide calea spre cooperarea cu alte triburi.

Libertatea nu este o descoperire întâmplătoare de care ne-am putea lipsi. Hayek a arătat că libertatea este soluția pe care am descoperit-o pentru a face față ignoranței noastre referitoare la aspectele particulare din societate. Această ignoranță s-a manifestat abia atunci când societatea a devenit complexă; putem spune că, pentru mult timp, fie nu am observat această trăsătură a noastră, fie nu i-am dat suficientă atenție, până când Hayek i-a pus în lumină rolul reglator în societate. Dar, indiferent de acest fapt, este important să subliniez că ceea ce a contat a fost că ignoranța noastră a creat *necesitatea constantă* pentru descoperirea libertății ca soluție de a face față acestei trăsături.

Nu putem spune că trăsătura aceasta este un neajuns al nostru, din moment ce ei îi datorăm libertatea. Putem spune însă că este un principiu universal care se relevă permanent. El face ca evoluția să fie cu necesitate selectivă, adică să aibă loc prin descoperirea și învățarea regulilor care ne servesc mai bine. Ignoranța referitoare la faptele particulare din societate creează necesitatea constantă de a renunța la regulile cu scop, care limitează libertatea, și de a descoperi reguli generale, care să arate fiecăruia ce necesități trebuie să satisfacă pentru a acționa liber fără a încălca libertatea altora. Cu alte cuvinte, în esență, preponderența covârșitoare a ordinii spontane în ordinea socială, pe care am argumentat-o în acest eseu, este un răspuns necesar la ignoranța noastră. Acest principiu al ignoranței garantează că societățile numeroase nu ar putea funcționa pe termen lung cu o ordine socială în care partea preponderentă a ordinii să fie proiectată și, totuși, să rămână prospere și solidare.

Probabil că înainte ca tot mai mulți să accepte și să practice noua descoperire – libertatea schimburilor și a altor libertăți –, primii practicanți ai unor reguli generale au fost văzuți ca inventatori de reguli ce contribuie la degradarea morală a societății. Cei mai mulți oameni au ajuns însă să înțeleagă că este moral ceea ce în mod necesar servește ordinea pe care toți ne bazăm. Iar această ordine este cea a societății deschise, a cărei esență, așa de inspirat formulată de Hayek, este aceea că îl face pe om să conteze în societate ca individ, nu ca membru al unui grup. În plan conceptual, concluzia aceasta a fost pregătită în Occident, de o îndelungată tradiție ce pornește de la morala individualistă a stoicilor, de la orientarea către individ a creștinismului, de la rolul dat proprietății private în dreptul roman și până la concepțiile moderne laice conform cărora instituțiile sunt rezultat al acțiunii umane, dar nu al proiectării umane, adică sunt formațiuni ivite spontan.

În acest eseu, am argumentat că, *odată ce am acceptat-o ca scop*, ordinea spontană se extinde permanent, în așa fel încât ordinea proiectată prin reguli cu scop rămâne mereu o parte minoră a ordinii sociale. Ordinea spontană a pieței se extinde și rămâne covârșitor preponderentă pentru că este determinată de *creșterea cunoașterii firmelor și consumatorilor*, de *consecințele neintenționate* ale regulilor cu scop, cunoscute persoanelor particulare, nu agenției care le-a proiectat, de *necesitatea constantă* atât de a rezolva unele conflicte între valori morale, cât și de a ocoli sau elimina regulile proiectate cu scopuri nerealizabile în ordinea spontană, cum ar fi justiția socială (distributivă, economică), dar care reduc eficiența elementelor constitutive ale ordinii complexe a pieței; și, în fine, de *necesitatea și forța tradiției de a rămâne recognoscibilă*, pentru că în structura impersonală de reguli ale tradiției este localizată mintea noastră și pentru că de la această structură de reguli învățate vine esența acestei minți.

În același timp, societate deschisă, în care ordinea spontană se dovedește a fi mereu covârșitor preponderentă, făcând posibilă existența noastră prosperă și solidară, este superioară moralmente altora, așa cum spune Hayek, doar dacă este acceptată ca scop; afirmația mea, pe care am argumentat-o în acest eseu, și anume că ordinea spontană este cu adevărat un scop al celor mai mulți oameni din societățile occidentale, chiar dacă, repet, acest scop nu este întotdeauna explicit asumat, constituie, de asemenea, o afirmație și un argument că ordinea bazată pe tradițiile occidentale este moral superioară altor ordini. Aceasta înseamnă că *cei mai mulți oameni din societățile occidentale consideră morală ordinea spontană*, ceea ce înseamnă că *cei mai mulți respectă și apără tradiția*, chiar dacă există momente în evoluția noastră când aroganța scientistă, impulsurile, emoțiile și sentimentele par să domine anumite grupuri, ce se întorc impotriva tradiției la fel cum un animal mușcă mâna care l-a hrănit.

Faptul că, așa cum am argumentat în acest eseu, încercările de a crește ordinea proiectată nu reduc, ci pot chiar crește ponderea covârșitoare pe care o are ordinea spontană în interiorul ordinii sociale din țările occidentale, constituie un argument solid pe baza căruia să reafirmăm sau să nuanțăm unele propoziții ale teoriei economice. Cred că ar trebui să începem cu ideea lui Hayek conform căreia piața a fost mijlocul prin care omul a ajuns să participe într-un proces pe care nu-l înțelege pe deplin și pe care nu l-ar fi putut proiecta. Din moment ce încercările de a proiecta ordinea socială nu duc la extinderea ordinii sociale proiectate relativ la ordinea socială spontană peste o limită relativ joasă, atunci apare mai clar consecința că *intervențiile* pot cel mult să atenueze temporar unele aspecte nefavorabile ale pieței, dar pe termen lung

adaugă la complexitatea procesului în care omul participă fără a-l putea înțelege pe deplin.

Din această cauză, *șansele de a proiecta o ordine socială mai bună scad pe măsură ce încercările de a proiecta se adaugă altor factori ce determină extinderea ordinii spontane și a complexității ei*, mult mai puternici, cum ar fi creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor. În ciuda acestei realități, oamenii acționează exact invers: încearcă să proiecteze cât mai mult, fără a avea vreun succes în acest sens. Credința noastră omniscientă că putem proiecta o ordine socială mai bună decât cea spontană constituie cauza eșecului nostru în încercarea de a reduce, pe cât am vrea, aspectele nefavorabile din societate.

Faptul că ordinea proiectată este întotdeauna o mică fracție a ordinii sociale comparativ cu ordinea spontană ne ajută să înțelegem mai profund afirmația lui Hayek că deciziile luate în lumina viziunii „realiste", adică „pragmatismul" rezultat prin renunțarea la unele principii în elaborarea măsurilor de politică economică, ne-au plasat pe o pantă pe care nu noi am ales-o, dar pe care suntem nevoiți să o urmăm pentru că produce consecințe care generează „necesitatea inevitabilă" pentru noi decizii pe care nu le-am intenționat și pe care, altfel, nu le-am fi luat.

Scopul pentru care ne-am angajat pe această pantă în domeniul politicilor publice a fost acela de a înlocui cu ordine proiectată acele părți ale ordinii spontane despre care am bănuit că duc la apariția aspectelor nefavorabile. A fost implicit că această abordare va rezulta în scăderea ponderii ordinii spontane. În acest eseu am arătat însă că această ipoteză implicită nu este validă, astfel că putem afirma că *renunțând la abordarea liberală bazată pe principii în domeniul politicilor publice ne-am angajat pe o pantă care duce exact în direcția opusă scopului pentru care ne-am angajat pe ea*: nu numai că nu duce la scăderea ponderii covârșitoare a ordinii spontane, dar, în plus, contribuie la creșterea complexității acesteia, cu particularitatea că *panta aceasta reduce eficiența ordinii spontane și devine din ce în ce mai greu de părăsit*.

Aceasta înseamnă că *în societatea occidentală, ordinea proiectată, deși va avea întotdeauna o pondere mică, are șanse bune să fie mereu prezentă*, deși ordinea spontană se va extinde tot mai mult. În termeni de politică economică, *ceea ce va face diferența dintre țările occidentale va fi liberalismul*, care acolo unde va fi (re)adoptat va minimiza impactul negativ al ordinii proiectate asupra libertății economice. Țările mai liberale vor avea un succes economic mai mare.

În schimb, acolo unde se vor baza mai mult pe „inginerii sociale„ care reduc libertatea economică individuală, *țările vor avea același eșec dublu pe care îl au și ideologii pe care se bazează atunci când elaborează politici economice*: din perspectiva lor, acești ideologi nici nu pot părăsi

panta pe care au crezut că o pot controla prin impunerea de reguli cu scop, nici nu pot reduce, așa cum își doresc, ponderea covârșitoare a ordinii spontane, care se extinde nu numai sub influența creșterii cunoașterii firmelor și consumatorilor, pe care ei nu o pot controla, ci și sub influența regulilor pe care ei înșiși le concep, reguli care deși sunt concepute să creeze ordine proiectată, creează, cel puțin în aceeași măsură, și ordine spontană. Numai că *ordinea spontană astfel creată se deosebește de ordinea spontană ce nu are ca sursă regulile proiectate cu scop prin aceea că este foarte probabil să fie acompaniată, pentru o perioadă, de o scădere a eficienței, scădere ce apare pentru faptul că elementele constitutive ale ordinii complexe a pieței dedică în mod necesar resurse pentru adaptarea la noile condiții sau pentru ocolirea sau eliminarea lor*[133].

Pentru că ordinea pieței va rămâne covârșitor preponderentă în raport cu ordinea proiectată, iar efectele ei pozitive pot să întreacă ineficiența în alocarea resurselor pe care o produce redistribuirea și alte intervenții, *chiar și țările cu mai puțin liberalism vor continua să progreseze economic*. Totuși, succesul lor economic, măsurat ca prosperitate și solidaritate, va fi mereu mai mic decât al țărilor cu politici liberale, deoarece țintesc reducerea libertății economice. *În aceste țări, inegalitatea economică se va accentua odată ce politicile economice vor face din reducerea inegalității un obiectiv central*. Aceste politici, așa cum am arătat în acest eseu, pe de o parte nu vor duce la scăderea ponderii ordinii spontane relativ la cea a ordinii proiectate, ci mai degrabă la creșterea ei. Pe de altă parte, ordinea spontană a pieței va continua să producă prosperitate, deși la un ritm relativ mai mic. În acest proces, *este foarte probabil ca, pe termen lung, creșterea veniturilor și avuției celor care se bazează pe redistribuirea făcută de guverne să rămână în urma creșterii veniturilor și avuției celor care se bazează pe distribuirea făcută de ordinea spontană*. Cu cât guvernele vor dori să compenseze acest gap al ritmurilor de creștere a veniturilor și avuției, cu atât mai mult ele se vor afunda pe o panta pe care nu o controlează și vor genera alte măsuri cu care să-și atingă obiectivul reducerii inegalității, ceea ce va duce la efectul contrar.

Nu există o contradicție între faptul că, pe de o parte, ordinea spontană, bazată pe libertatea de acțiune, este covârșitor preponderentă în raport cu ordinea proiectată, iar pe de altă parte, în anumite perioade, *clasa conducătoare* (*elita conducătoare*) are idei liberale și se opune utopiilor. Ordinea spontană a pieței este activ determinată în principal de creșterea cunoașterii firmelor și consumatorilor. Utilizarea liberă a acestei cunoașteri este ghidată de tradiția de reguli învățate/descoperite în îndelungatul proces de evoluție culturală, care s-a accelerat foarte mult în ultimul secol. Cunoașterea și concepția clasei conducătoare referitoare la

ordinea socială are sens să fie comparată doar cu tradiția de reguli, nu cu cunoașterea de tip cauză-efect a firmelor și a consumatorilor. Astfel, *ideile liberale ale clasei (elitei) conducătoare și ale elitelor profesionale sunt bune dacă sunt în armonie cu tradiția de reguli*. Pot exista multe idei care par liberale, dar dacă sunt în contradicție cu tradiția de reguli nu duc la progres. *Nu orice idee referitoare la libertate este liberală*.

Apare însă o contradicție atunci când, deși ordinea spontană este mereu covârșitor preponderentă, în anumite perioade, societatea este guvernată de o clasa conducătoare (elita conducătoare) care are idei constructiviste și susține utopii. Rezultatele ce apar din această contradicție depind de *elitele profesionale*. Dacă acestea sunt liberale, ele apără tradiția de reguli, astfel că șansele elitei conducătoare să impună cele mai rele reglementări scad. Totuși, *dacă elitele profesionale sunt, la rândul lor, adeptele raționalism-constructivismului și, eventual, se confundă cu clasa conducătoare*[134], *atunci este foarte probabil ca tradiția de reguli să fie atacată, chiar dacă opina publică este, în cele mai multe aspecte, guvernată de tradiție*. Este exact ceea ce se întâmplă în prezent în multe țări occidentale.

În viziunea raționalismului constructivist, atât stabilirea scopurilor pentru întreaga societate (nu numai a scopurilor legitime pentru organizația numită guvern), cât și realizarea lor depinde în bună măsură de cunoașterea unor elite profesionale, sau de cunoașterea neintermediată a clasei conducătoare, dacă elita se confundă cu clasa conducătoare. Raționalismul acesta este dominant în științele sociale, inclusiv în știința economică, precum și în filozofia și modurile de operare ale multor instituții importante cum sunt guvernele, băncile centrale, instituții financiare internaționale sau conferințe globale sau regionale dedicate viziunilor asupra lumii și identificării de soluții pentru tratarea aspectelor nedorite din societate.

Acest raționalism este incapabil să vadă că *ordinea pieței nu poate evita unele aspecte nefavorabile, dar că aceste aspecte sunt amplificate pe termen lung exact de măsurile destinate să le elimine sau să le atenueze*, pe care chiar raționalismul respectiv le inspiră. Acest raționalism este parte din problemă exact pentru că, cel puțin în anumite privințe, cere ca oamenii să acționeze în concordanță cu cunoașterea, cu scopurile și cu regulile de comportament proiectate de autorități, și nu neapărat în concordanță cu propria lor cunoaștere despre societate, cu scopurile lor și cu regulile de bună conduită descoperite. În zona în care acționează, el este opusul înțelepciunii tradiției de reguli descoperite.

Așa cum am detaliat în altă parte a acestui eseu, tradiție nu conține numai reguli economice, ci și alte reguli, foarte diverse, ce privesc toate aspectele vieții omului. De aceea, *atacul care s-a declanșat după criza*

economică din 2008 asupra acestei tradiții de reguli învățate și credințe morale este cel mai serios atac asupra minții occidentale de după Al Doilea Război Mondial, pentru că are loc în foarte multe țări în același timp, referitor la foarte multe reguli din această tradiție în care mintea noastră este localizată. Pentru că principala funcție a tradiției de reguli generale învățate este prezervarea libertății, a cărei esență este libertatea de a utiliza cunoașterea individuală pentru a atinge scopuri personale, și pentru că a apăra această esență este parte din esența domniei legii, înseamnă că atacul asupra acestei tradiții occidentale este atac asupra libertății și asupra domniei legii în Occident. Știm că societatea occidentală bazată pe această tradiție are capacitatea de a depăși obstacolele dificile. Ea ne-a demonstrat asta cel mai bine când a înlăturat nazismul și comunismul. Societatea noastră va elimina și atacul ce se desfășoară în prezent, care este, pentru a păstra proporțiile, incomparabil mai mic, atât în mijloace, cât și în magnitudine. Dar aceasta nu înseamnă că la rezultatele dorite se va ajunge fără costuri mari.

Ordinea spontană a pieței are o largă acceptate și, conștient sau nu, este, așa cum am arătat într-o altă secțiune, un scop pentru cei mai mulți oameni. Exact această largă acceptare și transformarea ei explicită sau implicită în scop este unul dintre factorii pe care i-am evidențiat că acționează pentru ca ordinea spontană să fie mereu covârșitor preponderentă în raport cu ordinea spontană. În același timp, trebuie menționat explicit că exact acceptarea ca scop a ordinii spontane este factorul principal care determină ca ordinea societății occidentale să fie moral superioară altor civilizații. Am readus în discuție această afirmație pentru a sublinia că ea trebuie înțeleasă prin prisma faptului că ordinea spontană rămâne mereu covârșitor preponderentă în ordinea occidentală, și că exact acest fapt este garanția că tradiția de reguli care ghidează acțiunile individuale prin care apare această ordine se perfecționează prin (i) respingerea unor reguli care ajung să nu contribuie la menținerea ordinii și prin (ii) păstrarea acelor reguli și descoperirea altora care slujesc ordinea.

Această tradiție mereu „revăzută la defecte și adăugită la calități”[135] i-a permis omului să descopere că ordinea spontană a pieței este un mecanism pe care deși nu-l înțelege pe deplin și pe care nu l-ar fi putut proiecta, este totuși singurul care i-a permis „*să conteze*” în cel mai demn mod posibil, și anume ca persoană, „*și nu numai ca membru al unui grup*” (subl. n.)[136]. Am menționat deja, urmând ideile lui Popper și Hayek că ordinea spontană a pieței (societate deschisă/abstractă) i-a permis omului să poată prospera odată ce societatea s-a extins dincolo de numărul de oameni relativ mic până la care organizarea organismică a societății era posibilă. Faptul că ordinea spontană este mereu covârșitoare în raport cu ordinea proiectată îi oferă omului garanția că, atât timp cât cele două

condiții extreme la care m-am referit în acest eseu nu apar, adică atât timp cât noi avem ca scop menținerea societății deschise, el nu ajunge din nou să depindă de un grup, indiferent în câte grupuri ar deveni membru voluntar sau involuntar, ca urmare a unor reguli proiectate. Aceasta înseamnă că omul a descoperit cum poate *rămâne* liber de constrângerile vreunui grup: *să lupte pentru ca regulile proiectate să nu țintească la schimbarea acestei ordini și/sau să nu apară un „leader" care să aibă puterea să schimbe această ordine*.

Foarte mulți oameni s-ar putea gândi că această luptă ar putea fi necesară la un moment dat, când ar deveni evident că ordinea spontană ar fi în pericol. Deși s-ar putea ca un astfel de moment să apară, el este totuși improbabil pentru că, așa cum am subliniat, orice regulă cu scop creează necesitatea pentru cei mai mulți de a o ocoli sau de a o aboli, făcând ca lupta împotriva unei ordini proiectate prin reguli cu scop să fie permanentă și să împiedice acumularea condițiilor pentru schimbarea radicală a ordinii sociale. Voi reveni imediat asupra acestei lupte permanente, pentru a arăta mai detaliat cum același om este cu necesitate un apărător al ordinii spontane a pieței atunci când *acționează* ghidat de regulile generale de bună conduită pentru a-și realiza scopurile personale, dar nu este în mod necesar un apărător al tradiției și al ordinii sociale a pieței atunci când este în poziția de a *concepe* corecții ale ordinii spontane pentru a reduce sau elimina aspecte nesatisfăcătoare ce, corect sau incorect, sunt atribuite acesteia.

Mai înainte de a dezvolta această idee, este necesar însă să clarific două aspecte referitoare la faptul că, începând cu anii 1960, în fiecare an, guvernele din țările occidentale au luat prin impozite și redistribuit în unele cazuri până la 55 la sută din PIB. Faptul că ordinea spontană este mereu covârșitoare în raport cu ordinea proiectată ne permite să explicăm mai bine de ce creșterea ponderii veniturilor bugetare în PIB la niveluri ce se apropie de 50 la sută în unele țări occidentale nu este o cauză a bunăstării,nu reflectă o extindere a ordinii proiectate în detrimentul ordinii spontane și, în consecință, nu este un pas în direcția unei schimbări în caracterul de piață al ordinii sociale în țările occidentale.

În prezent, cei mai mulți economiști, sociologi, politicieni cred că orice rezultat pozitiv din societate este rodul unui proiect uman vizând îmbunătățirea societății. Pe acest fundal și pe baza faptului că ponderea veniturilor din impozite în PIB a crescut în paralel cu producția și mai repede decât aceasta, unii dintre ei au concluzionat că redistribuția (ordine proiectată) influențează semnificativ, direct și pozitiv creșterea economică, neglijând că măcar prin intermediul preferințelor beneficiarilor redistribuirii, redistribuirea perturbă alocarea resurselor de

către piață și schimburile comerciale[137]. Pe această bază, cei mai mulți dintre adepții creșterii rolului redistribuirii cred că progresul economic care s-a înregistrat în paralel cu creșterea ponderii veniturilor bugetare în PIB este asociat cu extinderea ordinii proiectate. Astfel, ei au susținut practica de a lua prin impozite o parte tot mai mare din valoarea nou creată în economie pentru a extinde ordinea proiectată și a rezolva aspectele nesatisfăcătoare ale pieței. Este implicit în acest tip de raționament că dacă aceste aspecte nesatisfăcătoare sunt produse de ordinea spontană a pieței, dar reușim să le atenuăm prin intervenții finanțate cu tot mai multe impozite, atunci înseamnă că și ponderea ordinii spontane se reduce.

Așa cum am arătat în acest eseu, acest raționament este eronat. Lucrurile stau exact invers: ordinea spontană rămâne covârșitor preponderentă sau chiar crește relativ la ordinea proiectată mai ales datorită accesului exclusiv al sectorului privat la o nouă cunoaștere descoperită în procesul concurenței. În conformitate cu argumentele pe care lea-m prezentat în acest eseu, intervențiile în economie pe care le reprezintă o pondere crescută a veniturilor bugetare în PIB afectează și ele ordinea spontană, dar într-un fel care lasă ordinea spontană în poziția de a fi preponderent copleșitoare în raport cu ordinea proiectată. Pe de o parte, intervențiile contribuie la extinderea ordinii spontane prin consecințe neintenționate[138], extindere ce poate egala sau chiar depăși cu mult creșterea ordinii proiectate.

Pe de altă parte, intervențiile reduc concurența, ceea ce înseamnă că reduc *ritmul de creștere* a cunoașterii firmelor, care este principalul factor de extindere a ordinii spontane. În consecință, *intervențiile pot reduce, pe această cale, ritmul de extindere, dar nu pot opri extinderea ordinii spontane*. Intervențiile pot însă reduce potențialul ordinii spontane de a genera prosperitate și solidaritate. Aceasta rezultă imediat dacă avem în vedere că o ordine a pieței mai extinsă este mai favorabilă adâncirii diviziunii muncii și creșterii specializării, ceea ce înseamnă că este mai eficientă decât este o ordine mai puțin extinsă[139]. Cu alte cuvinte, intervențiile reduc ritmul de creștere a eficienței cu care ordinea spontană a pieței continuă să producă bunăstare.

Ceea ce pare dificil de înțeles este că intervențiile care iau forma unor impozite care reprezintă o parte mai mică sau mai mare ca procent din PIB nu influențează semnificativ ponderea ordinii proiectate în ordinea socială. Astfel, un raport mai mare între veniturile bugetare și PIB nu reflectă o pondere proporțional mai mare a ordinii proiectate în ordinea socială, în detrimentul ordinii spontane, așa cum probabil cred mulți oameni. Creșterea ponderii veniturilor bugetare în PIB peste ceea ce este necesar pentru ca guvernul să asigure menținerea libertății pieței

(acțiune înțeleasă ca având scopul de a proteja regulile generale învățate ale tradiției,și a libertăților ce rezultă) și securitatea fiecăruia, reflectă doar o scădere a eficienței cu care ordinea spontană a pieței produce bunăstare.

În țările în care ponderea veniturilor bugetare în PIB este relativ redusă, cum a fost cazul în medie în perioada 1995-2020 în SUA, Japonia, Elveția și România[140], pentru a da câteva exemple, ritmul de extindere a ordinii spontane a pieței sub influența creșterii cunoașterii firmelor și gospodăriilor a fost mai puțin frânat de impozite comparativ cu situația în care ponderea impozitelor ar fi fost la un nivel mai mare, de exemplu la nivelul mediu din UE (40-42 la sută din PIB). Aceasta a favorizat extinderea ordinii spontane în aceste țări, adică extinderea pieței. Iar această extindere relativ mai rapidă a pieței comparativ cu situația în care ponderea impozitelor ar fi fost mai mare a a favorizat adâncirea relativ mai rapidă a diviziunii muncii și a specializării, cu efecte mai bune asupra producției și productivității. Extinderea relativ mai rapidă a ordinii spontane este explicația pentru ceea ce pentru unii economiști pare o enigmă, și anume, cum este posibil ca o economie cu o pondere mică a veniturilor în PIB să prospere în ritmuri relativ mari, cum a prosperat economia României în ultimele decenii.

În țările cu ponderi relativ mari ale impozitelor în PIB, mai ales acolo unde cheltuielile publice au vizat mai puțin dezvoltarea infrastructurilor, eforturile de a ocoli ineficiențele provocate de impozitele relativ mari au fost comparativ mai mari decât în țările cu o pondere mai mică a veniturilor bugetare în PIB. Aceasta a accelerat inovarea pentru a compensa ineficiențele, ceea ce, de asemenea, înseamnă că ordinea spontană s-a extins, dar procesul a fost mai costisitor. Astfel, deoarece progresul economic este generat de extinderea cunoașterii și a ordinii spontane a pieței, nu există nicio necesitate, așa cum cred unii economiști, ca ponderea veniturilor din impozite în PIB, să fie în toate țările la nivelurile atinse în prezent în multe țări dezvoltate pentru a extinde partea proiectată a ordinii sociale și, astfel, să crească bunăstarea. Dar, în mod cert, dacă țările care în prezent iau prin impozite o mare parte din PIB pentru redistribuire s-ar îmbarca pe o pantă de reducere a ponderii veniturilor bugetare în PIB, eficiența cu care ordinea spontană produce bunăstare ar crește.

În fine, este important să înțelegem ce impact are faptul că ordinea spontană este mereu covârșitor preponderentă în ordinea socială occidentală asupra științei economice și asupra politicilor economice pe care le susține teoria economică ortodoxă. Contradicția dintre faptul că ordinea socială este preponderent spontană și faptul că cei mai mulți înțeleg societatea noastră în special ca pe o comunitate cu conștiință, cu

capacitate de acțiune și cu voință similară celei individuale, se transpune într-o contradicție între cerințele obiective referitor la cum ar trebui să cercetăm economia și societatea, dacă aceasta este mereu covârșitor preponderent ordine spontană, și cum cercetăm efectiv. Ar trebui să cercetăm ținând cont că economia este ordine spontană ce rezultă din interacțiunea ghidată de tradiția de reguli generale de bună conduită dintre organizații, nu o organizație care se conduce după reguli proiectate pentru atingerea scopurilor organizației; dar noi cercetăm exact invers, considerând economia ca pe o mare organizație pentru care stabilim obiective, care nu pot fi atinse exact pentru că economia nu este o organizație. Contradicția aceasta ne apare și mai clar dacă avem în vedere că în acest eseu am arătat că cei mai mulți oameni sprijină ordinea spontană.

Cred că această contradicție reflectă, la un nivel mai profund, separareape care am menționat-o mai sus și la care revin, și anume cea dintre *acțiunile noastre practice* orientate spre atingerea unor scopuri personale și *credințele noastre referitor la ce ar trebui să ne ofere sistemul economic și la cum ar trebui el modificat în acest scop*. Cele două aspecte sunt total diferite. Atunci când acționăm, suntem ghidați de tradiția de regulile învățate și de cunoașterea individuală de care dispunem. De fiecare dată, noi ne alegem regulile învățate relevante pentru a ne ghida acțiunile și aplicăm cunoașterea de tip cauzal care ne conferă specializarea în virtutea căreia putem produce un bun sau oferi un serviciu. Din interacțiunile noastre ghidate în acest fel apare spontan ordinea de ansamblu, adică ordinea abstractă a pieței. Cu alte cuvinte, când spunem „acțiunile noastre practice” spunem acțiunile noastre *în interiorul ordinii pieței*, pe care, în fapt și în cea mai mare parte, o creăm continuu când ne comportăm conform regulilor de bună conduită pe care le-am descoperit/învățat.

Această ordine ne face să rămânem raționali referitor la atingerea obiectivelor personale. În acest proces *suntem obligați să apelăm la inteligența noastră* de a urma *rațiunea care există în sistemul economic pentru a ne atinge scopurile*. Iar acea rațiune este mereu cu noi (ne asistă) prin regulile de comportament învățate ce alcătuiesc tradiția și prin relațiile complexe și abstracte (relații structurale ale pieței) care apar când acționăm urmând acele reguli, care nu ne permit să introducem sentimente sau instincte în deciziile noastre dacă vrem ca planurile individuale să se coordoneze. Cu alte cuvinte, noi ascultăm de sistemul economic atunci când acționăm pentru a ne atinge scopurile.

Totuși, când vine vorba de a înțelege sistemul economic cu scopul de a-l face prin politici publice să ne asculte și el pe noi, cum s-a exprimat cineva, procedeul pe care îl utilizăm este diferit de cel menționat mai sus.

În acest caz, așa cum am subliniat încă din prima parte a acestui eseu, *nu există nicio necesitate care să ne oblige pe fiecare dintre noi să apelăm la inteligența noastră pentru a înțelege rațiunea sistemului.* Simpla identificare a aspectelor nefavorabile ale funcționării economiei ne face, inevitabil, să avem sentimente și emoții. Aceste sentimente și emoții negative trebuie să primească o rezolvare. Fie le înlocuim cu rațiune, fie le alinăm, permițându-le să interfereze cu rațiunea noastră.

Oferta pentru a satisface această cerere de rezolvare a emoțiilor și sentimentelor negative poate veni în plan teoretic de la mediul academic și în plan practic de la cel politic. În ambele cazuri, această ofertă poate fi formulată, fie din perspectiva raționalismului constructivist, fie din perspectiva rațiunii reprezentată de ordinea spontană. Ideea cheie în legătură cu această ofertă este aceea că doar soluția oferită de raționalitatea ordinii spontane este impermeabilă referitor la sentimente și emoții. Cu alte cuvinte, la problema formulată mai sus – fie înlocuim emoțiile și sentimentele cu rațiune, fie le alinăm – soluția sprijinită de raționalitatea ordinii spontane, care ține cont de principiul universal al ignoranței, este cea a înlocuirii sentimentelor cu rațiunea în ceea ce privește înțelegerea ordinii în care acționăm. Această raționalitate ne propune fie să lăsăm tradiția de reguli să fie cea care ne ghidează, fără ca noi să adăugăm reguli ce sunt incompatibile cu ea, fie adăugând politici despre care ne dăm seama că sunt în armonie cu tradiția, adică politici care sprijină ordinea spontană a pieței.

Pentru aceasta, cu atât mai mult cu cât se suprapun, elita academică ce îmbrățișează această raționalitate și elita politică liberală așează în centrul explicațiilor și al politicilor ideea că există un mecanism complex care coordonează planurile și acțiunile individuale și că, în practică, atunci când acționăm pentru atingerea scopurilor personale fiecare urmează cu necesitatea creată de ignoranța noastră rațiunea acelui mecanism care este ordinea pieței. Un aspect important, pe care de obicei omitem să-l precizăm, este acela că ordinea socială se constituie în partea ei covârșitoare ca ordine spontană doar pentru că noi acționăm ghidați de tradiția de regulile învățate, ceea ce înseamnă că ea domină opinia publică. Pe acest fond, elitele liberale arată că și politicile care ar putea să reducă aspectele nesatisfăcătoare trebuie să fie compatibile cu tradiția de reguli care, în mod concomitent, definește limitele libertății și o prezervă, cât și cu ordinea spontană a pieței.

Pentru aceasta, este necesar ca nu numai elita academică și cea politică, dar și publicul larg să înțeleagă relațiile abstracte ale pieței, la formarea cărora fiecare dintre noi contribuie când urmăm tradiția de reguli învățate, pentru a putea decide care politici sunt compatibile cu ordinea pieței și care dintre acestea sunt cele mai bune. Cu alte cuvinte se cere să

înțelegem că avem succes cu planurile noastre individuale *pentru că nu ne putem abate de la rațiunea pieței* atunci când acționăm; dacă vrem ca acest demers să producă maximum de bunăstare, atunci trebuie să tratăm efectele nesatisfăcătoare cu politici care nu reduc libertatea de acțiune sub limita pe care o prezervă tradiția de reguli învățate, chiar dacă instinctele și emoțiile ne dictează altfel.

Ceea ce se întâmplă în esență este că elitele liberale cer publicului să înlocuiască sentimente și emoții cu rațiune. În acest punct *poate interveni o ruptură între elitele cu adevărat liberale și public*. Publicul are diverse preferințe referitor la substituția dintre sentimente și emoții, pe de o parte, și rațiune pe de alta. Dacă această rată de substituție favorizează rațiunea, atunci elitele profesionale, care formează o mare parte a publicului, și publicul în general vor avea inteligența de a da sprijin politicienilor liberali. În acest caz, nu este nicio contradicție între faptul că ordinea spontană este covârșitor preponderentă în ordinea socială occidentală și faptul că cei mai mulți oameni au un scop în a sprijini ordinea spontană.

Dar dacă sentimentele și instinctele vor domina, atunci lucrurile vor fi total diferite. În acest caz, oamenii vor neglija faptul esențial că ei își realizează planurile exact pentru că se supun cu necesitate rațiunii ce rezultă din relațiile abstracte ale pieței pe care chiar ei le creează atunci când acționează pentru realizarea scopurilor personale. În consecință, referitor la soluțiile ce le-ar alina sentimentele și emoțiile, cei mai mulți oameni se vor concentra în procesul democratic al alegerilor pe acele oferte (propuneri) care duc pe termen scurt la eliminarea aspectelor nesatisfăcătoare, chiar dacă aceasta va duce la reducerea libertății economice a fiecăruia și, în consecință, a gradului în care planurile noastre rămân compatibile pentru a produce bunăstare și solidaritatea în sensul adoptat în acest eseu.

Oferta de soluții *directe* pentru alinarea sentimentelor și emoțiilor este dată de elitele academice și politice care neagă ignoranța inevitabilă a oamenilor și concep societatea ca pe un organism dat, ca pe un întreg care are reguli de comportament specifice, după modelul în care fiecare individ urmează reguli de comportament. Abordarea este eronată din start pentru că neagă un principiu universal: cel al ignoranței. Totuși, pentru public ea poate fi atractivă deoarece structura socială nu mai trebuie „construită” prin descoperirea de relații între cei ce acționează. În acestă concepție, societatea (întregul) este o construcție deliberată, la care au contribuit nenumărate generații, dar care poate fi schimbată odată ce elitele descoperă regulile de mișcare ale întregului. Aceste legi pot fi utilizate pentru a orienta societatea spre o stare mai bună. Tot ce trebuie făcut este să modificăm societatea astfel încât să se comporte în

așa fel încât să producă rezultate nesatisfăcătoare fie mai puține, fie mai puțin intense.

În realitate, întregul astfel descris nu există. Cu toate acestea, o astfel de teorie produce efecte. Cel mai important este că reduce libertatea economică a sistemului prin justificarea creării unui set de reguli proiectate, care se adaugă setului de reguli ce formează tradiția și setului de reguli înnăscute, care reflectă emoțiile și instinctele noastre. Așa cum am arătat în acest eseu, ele (regulile proiectate) nu reușesc să reducă partea covârșitor preponderentă a ordinii spontane în Occident, dar reduce eficiența cu care aceasta crește prosperitatea și solidaritatea noastră. Modul în care aceste reguli proiectate reduc eficiența este că permit ca emoțiile și sentimentele să devină factori importanți în parametrizarea politicilor economice. În final, regulile proiectate cu scop sunt determinate de conflictul permanent dintre rațiunea reflectată de tradiția de reguli învățate și regulile înnăscute[141], care dau naștere emoțiilor, impulsurilor și sentimentelor noastre. Este lupta dintre ce se poate pe termen lung și ce se dorește pe termen scurt. Este lupta dintre forțele care luptă să mențină societatea deschisă și forțele care luptă să o închidă. În timp ce tradiția de reguli învățate produce sistematic comportamente raționale, regulile proiectate cu scop dislocă comportamente raționale.

În practica teoriei economice și în general a științelor sociale, pentru a reveni pe cursul corect trebuie să ne întoarcem la cărțile care au cercetat ordinea socială a pieței fără preconcepția scientistă. Acest efort ne va permite să vedem cum au fost formulate inițial problemele referitoare la aspectele nefavorabile ale ordinii pieței, cum au evoluat conceptele și dacă și în ce măsură am deviat, în legătură cu fiecare problemă sau concept în parte, de la cursul normal de investigație economică prin adoptarea raționalismului constructivist.

Astfel, foarte mulți economiști își vor da seama că efortul de a înțelege modul de funcționare a pieței nu a înaintat suficient. O dovadă în acest sens, dar invizibilă din cauza paradigmei scientiste a raționalismului constructivist, este chiar aceea că cele mai multe obiective propuse pentru a fi atinse la nivelul economiei au avut rezultate foarte modeste, ca să folosesc un eufemism, în ciuda măsurilor propuse.

Concluzia că rezultatele nu s-au obținut pentru că reguli proiectate pentru atingerea acelor scopuri și extinderea ordinii care rezultă în acest fel nu au fost suficiente numeric sau calitativ nu poate fi o explicație; acest eseu a întărit această concluzie clarificând că ordinea proiectată rămâne mereu o mică parte a ordinii sociale a occidentului.

De exemplu, în ciuda faptului că justiția socială a fost adoptată ca valoare centrală a multor proiecte guvernamentale în țările occidentale începând

mai ales în anii 1960, inegalitatea economică a rămas relativ înaltă sau chiar a crescut. Acest rezultat nu a fost înțeles ca o consecință negativă a asumării unui obiectiv intangibil și a unor măsuri inadecvate, ci a continuat să fie văzut ca un aspect nesatisfăcător al pieței. Și, aproape paradoxal, între economiștii care cred că economia înțeleasă ca organism economic (ordine spontană) poate avea ca obiectiv justiția socială, a apărut o diviziune referitoare la mijloacele de atingere a scopului. Pentru radicali, mijloacele sunt centralismul și redistribuirea, pentru ceilalți sunt piața însuși, atunci când vine vorba de producție, și reglementarea de către stat a avuției, atunci când vine vorba de distribuția „injustă" a veniturilor pe care o face piața.

Modalitatea în care cei mai mulți economiști au ajuns să nu adâncească procesul de înțelegere a ordinii pieței și să accepte un rol crescut pentru guverne în alocarea resurselor în economie a fost să renunțe la a lua în considerare toate principiile care operează în mod obiectiv în societate, și cărora nu ne putem sustrage decât pe termen scurt. De obicei s-a renunțat la acele principii care făceau teoriile fie greu de înțeles, fie greu de dovedit.

Renunțarea la unele principii s-a făcut pe două căi. Una dintre ele este cea a oportunismului, în care situațiile dificile au trebuit explicate rapid, iar explicația, deși nu era corectă, era ușor de înțeles și de sprijinit cu date. Dar rezultatul astfel produs, adică teoria economică elaborată prin abandonarea de principii, nu poate fi onest. Referindu-se la „Teoria Generală", Mises a spus despre Keynes că i-a învățat pe politicieni cum să-i înșele pe muncitori.

Cealaltă cale, care a dus la același rezultat, a fost o separare între corpul academic și oamenii de afaceri. În trecut, cei ce scriau despre fenomenele economice din perspectiva ordinii pieței erau chiar mari oameni de afaceri foarte educați, cum a fost, de exemplu, Richard Cantillon, sau oameni care erau în strict contact cu oamenii de afaceri și care le înțelegeau argumentele[142]. Mecanismele de gândire economică rațională au fost dezvoltate în competiția care a apărut între diverse afaceri libere pentru a produce mai benefic pentru individ. În acest fel, societatea a dobândit capacitatea de a rămâne rațională atât în acțiunea fiecăruia în procesul pieței, cât și în procesul de concepere a politicilor economice. Când a avut loc separarea, argumentele ce țineau de modul de funcționare a pieței, în special ideea de libertate economică, nu au mai fost înțelese, cu consecințe negative pentru teorie și pentru politicile economice bazate pe ea.În prefața la „Trend of Economic Thinking", Stephen Kresge scrie că „ipoteza că *economiștii* pot găsi soluții predictibile la problemele economice este fără îndoială cea mai inhibantă forță în curicula prezentă pentru studenții economiști. Ea a dus la o

izolarea în creștere a economiștilor teoreticieni de practicienii de zi cu zi ai subiectului – participanții actuali în economie, consumatorii și producătorii. Creșterea cunoașterii *lor* este cea mai importantă atât pentru succesul economiei, cât și pentru validitatea oricărei teorii economice”[143](sublinierile autorului).

Deși ordinea spontană este covârșitor preponderentă în ordinea socială occidentală, ea nu este o garanție că oamenii vor renunța să sprijine politicile economice care țintesc iluzoriu la eliminarea ei. Mai mult, și într-o anumită măsură ca o consecință a acestei din urmă posibilități, ea nu este o garanție că știința economică și științele sociale în general vor renunța la ambiția nerealistă de a descoperi legi de tipul celor din fizică. În consecință, ponderea covârșitor preponderentă a ordinii spontane în ordinea socială occidentală nu este o garanție că științele sociale, inclusiv știința economică, nu vor fi dominate, cel puțin în anumite epoci, de teorii alimentate de superstiția ce stă la baza tuturor superstițiilor din economie și societate, și anume, credința că mintea noastră poate ști mai mult decât a făcut sau, altfel spus, că poate fi mai complexă decât structura de reguli impersonale din care face parte[144].

Dragă Augustin, poate exista multă dezamăgire referitor la concluzia că deși ordinea spontană a pieței rămâne mereu covârșitor preponderentă în societatea occidentală, ea nu oferă garanții în privințele pe care tocmai le-am menționat. Dar cred că există o imensă satisfacție referitor la faptul că, așa cum am arătat în acest eseu, preponderența mereu covârșitoare a ordinii spontane constituie, în limitele în care ceva poate fi garantat în societatea umană, o garanție mult mai importantă, și anume garanția că omul va continua să conteze în societate ca individ, independent de grupuri.

Aceasta îi va oferi fiecăruia libertatea necesară pentru a putea continua să-și aleagă mijloacele (producția de bunuri și oferirea de servicii) prin care să-și atingă scopurile ultime. Fiind permanent copleșitor spontană, ordinea noastră socială ne garantează că *vom urma întotdeauna rațiunea care există în sistemul economic*, chiar dacă vor exista și reguli care fac loc emoțiilor și sentimentelor noastre în politicile economice și sociale ghidate de credința că noi putem proiecta societatea. În fața acestei abordări centrată pe proiectarea de reguli cu scop, tradiția de reguli generale de bună conduită, care dă esența minții noastre, va asigura stabilitatea și predictibilitatea mediului social, iar ordinea abstractă a operațiilor pe care o generăm atunci când acționăm ghidați de regulile generale ale tradiției ne va asigura raționalitatea abstractă, impenetrabilă de către emoții, sentimente, sau impulsuri. Atât stabilitatea și predictibilitatea mediului, cât și raționalitatea abstractă sunt necesare pentru a progresa. Pentru a progresa vom avea nevoie de mintea noastră

a cărei esență este dată de regulile tradiției, cât și de raționalitatea abstractă a pieței.

Bibliografie și note

1 Vezi www.economist.com/leaders/2024/05/09/the-liberal-international-order-is-slowly-coming-apart, 9 mai 2024.

2 În ultimii ani am încercat să explic prin articole, prelegeri și cursuri de ce este foarte important să avem în minte filozofia socio-economică a lui Hayek atunci când dorim să înțelegem sociatatea și schimbările care au loc și care, nu de puține ori, ni se par excepționale, dificil de înțeles sau cu totul neașteptate. Astfel mi-am dat seama că unul dintre conceptele hayekiene în legătură cu care cei care citesc sau ascultă, chiar și cei mai instruiți, au dificultăți în a le înțelege în profunzime este conceptul de „ignoranță necesară și iremediabilă". Este greu de înțeles în special de ce ignoranța noastră este necesară. Ea e necesară pentru ca noi să rămânem liberi și să putem evolua. La Hayek, ignoranța iremediabilă este fundație a libertății. Cred că este util să acompaniez fraza din text cu câteva citate relevante din Hayek, care susțin idea referitoare la necesitatea ignoranței din această perspectivă. *Primul citat*: „What we must ask the reader to keep constantly in mind throughout this book, then, is the fact of the necessary and irremediable ignorance on everyone's part of most of the particular facts which determine the actions of all the several members of human society. This may at first seem to be a fact so obvious and incontestable as hardly to deserve mention, and still less to require proof. Yet the result of not constantly stressing it is that it is only too readily forgotten. This is so mainly because it is a very inconvenient fact which makes both our attempts to explain and our attempts to influence intelligently the processes of society very much more difficult, and which places severe limits on what we can say or do about them. There exists therefore a great temptation, as a first approximation, to begin with the assumption that we know everything needed for full explanation or control. This provisional assumption is often treated as something of little consequence which can later be dropped without much effect on the conclusions. Yet this necessary ignorance of most of the particulars which enter the order of a Great Society is the source of the central problem of all social order and the false assumption by which it is provisionally put aside is mostly never explicitly abandoned but merely conveniently forgotten. The argument then proceeds as if that ignorance did not matter" (Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", vol. 1, p. 12). *Al doilea citat*: „ The very division of knowledge increases the necessary ignorance of the individual of most of this knowledge" (Hayek, 1960 [2011] „The constitution of Liberty", în The Collected Works of F.A. Hayek, Vol. XVII, University of Chicago Press, p. 78). De aici se deduce că diviziunea cunoașterii, care este necesară pentru progress, naște necesitatea ignoranței referitoare la faptele particulare care determină și acompaniază deciziile individuale ale fiecăruia. Utilizarea unei cât mai mari cantități de cunoaștere face necesară coordonarea acestei cunoașterii dispersate în procesul pieței, care înseamnă acțiunea *liberă* a fiecăruia pentru a utiliza cunoașterea de care dispune. Cu alte cuvinte (*al treilea citat*), „civilization rests on the conquest of ignorance... civilization rests on the fact that we all benefit from knowledge which we do *not* possess... conquering ignorance, not by the acquisition of more knowledge, but by the utilization of knowledge which is and remains widely dispersed among individuals" (Hayek, 1993, p. 15). În fine, *al partulea citat*, în care avem concluzia: „We have now reached the point at which the main contention...will be readily intelligible. It is that the case for individual freedom rests chiefly on the recognition of the inevitable ignorance of all of us concerning a great many of the factors on which the achievement of our ends and welfare depends" (Hayek, 2011, p. 80).

3 Cf. Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", vol. 3, p. 89-93. Hayek spune: „ is not

the selfish action of individual firms but the selfishness of organized groups. These have gained their power largely through the assistance government has given them to suppress those manifestations of individual selfishness which would have kept their action in check. The extent to which the functioning of the market order has already been impeded, and threatens to become progressively more inoperative, is a result not so much of the rise of large productive units as of the deliberately furthered organization of the units for collective interests" (p. 89).

4 Hayek notează că atunci când veniturile fiecăruia sunt derivate din contribuția marginală pe care fiecare o aduce celorlalți membrii ai societății, rămâne cât mai mult pentru ceilalți. În schimb, pentru că grupurile obțin importanță și venituri nu corespunzător contribuției marginale, ci corespunzător importanței pe care publicul o alocă în general unui produs în societate, ele pot să limiteze producția de servicii pe care le oferă, pentru a avea un preț mai mare. În opinia mea, aceasta este dovada că sprijinul guvernamental pentru formarea de grupuri înseamnă, în final, mai puțină prosperitate și inflație mai mare (vezi *Law, Legislation and Liberty*, vol. 3, pp. 89-93). În literatura relativ recentă, neokeynesistă, există de asemenea o distincție între ceea ce s-ar obține în condițiile în care economia ar funcționa fără intervenții în ordinea pieței și ceea ce se obține când există monopoluri care concurează și prețurile și salariile nu sunt flexibile. În această viziune, producția care s-ar obține în condiții de piață liberă, în care salariile și prețurile sunt perfect flexibile este „first best", adică maximul posibil dată fiind tehnologia. Totuși, dacă există concurență de monopol (ceea ce înseamă că prețurile sunt mai mari din cauza marjelor ce rezultă din puterea de monopol) și există rigidități nominale (prețurile și salariile sunt rigide la scădere), nivelul producției este cel natural, adică „second best" în sensul că este mai mică decât nivelul „first best". În fine, în viziunea neokeynesistă, nivelul actual al producției este cel în care există competiția monopolistă, rigidități nominale și politică monetară. În viziunea neokeynesistă, politica monetară poate elimina rigiditățile nominale, permițând producției să fie la potențial, dar o stimulare a producției pentru a ajunge la „first best" ar fi hiperinflaționistă (vezi de exemplu Blanchard și Gali (2008), „"). Față de această abordare neokeynesistă vreau doar să precizez că atât atât concurența monopolistă, cât și rigiditățile nominale sunt determinate de intervenții guveramentale în favoarea organizării intereselor prin grupuri.

5 Prin solidaritate înțeleg o solidaritate impersonală care apare datorită faptului că fiecare dintre noi, urmărindu-ne realizarea propriilor scopuri, îi ajutăm pe ceilalți să-și realizeze scopurile. Atunci când solidaritatea este definită, așa cum o definesc guvernele, ca un efort de a egaliza veniturile prin redistribuire sau alte reglementări, solidaritatea produsă de piață se reduce. Aceasta înseamnă că scade însăși capacitatea noastră de a produce valoarea nou creată pe care se bazează orice măsură guvernamentală de reducere a inegalității, ceea ce explică încercările mereu eșuate de a realiza o reducere sustenabilă a inegalității prin intervenții guvernamentale.

6 Adam Ferguson spune: „ar trebui să privim cu multă prudență relatările obișnuite legate de vechii legiuitori și fondatori de state. Numele lor au fost preamărite vreme îndelungată. Presupusele lor planuri au fost admirate, iar ceea ce era probabil efectul unei situații inițiale este considerat, în fiecare caz în parte, un efect al proiectării umane" („An Essay of the History of Civil Society", 1767, reprinted in India in 2018 by Facsimile Publisher, p. 188). Această precauție a lui Ferguson nu intră în contradicție cu faptul că, de exemplu, unii împărații romani, mai ales cei cu educație istorică, erau conștienți că multe dintre legile pe care le propuneau spre aprobare erau doar reflectarea juridică a unor practici validate de timp din perspectiva beneficiilor pentru Roma. Împăratul Caludius, când susține în fața Senatului o lege care permite străinilor să fie mebri ai

senatului dacă au averi și merite care să onoreze această funcție, spune că „și această lege se va învechi și ceea ce apărăm astăzi, invocând alte exemple, va fi învocat mai târziu ca exemplu” (Am folosit traducerea lui Eugen Lovinescu din limba latină (op. cit., p. 87), din Tacit, Anale, XI, cap. XXVI).

7 O caracterizare excelentă face Eugen Lovinescu în 1924 dialecticii hegeliene și dialecticii cuprinse în materialismul istoric, care susțin istoricismul: „pentru Hegel, Ideea este creatoarea realităților...pe când pentru Hegel istoria înseamnă realizarea Ideii în formațiuni din ce în ce mai înalte, pentru Marx, istoria este expresia jocului factorilor de producție. Formele sociale nu reprezintă realizarea unor idealuri apriorice (în consecință destinații istorice – n.n.), ci sunt rezultanta unor forțe economice; *omul e scos, așadar, din evoluția omenirii* (subl. n.); pe deasupra lui lucrează legile producției cu un implacabil determinism; lui nu-i rămâne decât să constate normele acestui proces natural al societăților omenești, în jocul căruia nu i se rezervă nicio inițiativă” (Eugen Lovinescu, „Istoria Civilizației române moderne”, ediție critică de Nicolae Mecu și Oana Soare, Academia Română; Fundația Națională pentru Știință și Artă; Muzeul Național al Literaturii Române, 2016, pp. 32-33).

8 Cele două noțiuni se exclud, dacă avem în vedere că una implică o credință excesivă în cunoașterea științifică, până la negarea altor forme de cunoaștere, iar cealaltă se referă la asemănarea cu omul, ale cărui comportamente sunt rareori științifice, din moment ce are și rațiune și sentimente. Aici, cele două trăsături pot „lucra” împreună pentru că o societate inventată exclusiv pe baze științifice nu există, iar a cere unei societăți să se comporte ca un om (o cerință irealizabilă), reflectă ideea de a concepe societatea după chipul și asemănarea omului. Nu poți cere unei societăți, cu atât mai mult uneia „științific„ create, să se comporte ca un om.

9 Pentru o explicație amplă a modului în care a luat-o știința economică pe această cale vezi Frierdrich Hayek „The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History”, în W.W. Bartley III and Stephen Kserge (Eds), The Collected Works of F.A. Hayek, Volume III, pp. 13-30.

10 Hayek îl citează pe Lord Acton, care vorbește de „the authority of tradition on the progress of thought” referitor la rolul tradiției în determinarea progresului. Este de notat că Hayek începe cea mai importantă carte a sa, și anume „The Law, Legislation and Liberty” cu un citat din Lordul Acton pe care îl utilizează ca motto la primul capitol al cătii, motto care conține și expresia pe care am citat-o.

11 Adam Smith, „The Theory of Moral Sentiments”, sixth edition (1790), MetaLibri, 2005, p. 212.

12 Friedrich Hayek, „The Fatal Conceit: Errors of Socialism”, The University of Chicago Press, The University of Chicago Press, p. 63.

13 Friedrich Hayek (1993), “Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, vol. 2, p. 66-67 și p. 68.

14 Este clar că schimbarea ordinii nu poate fi făcută de o persoană în sensul de a elimina în întregime tradiția de reguli de bună conduită sau reguli abstracte (Hayek numește aceste reguli mai întâi „de bună conduită”, iar mai târziu, influențat de Popper, „abstracte”, pentru a fi mai ușor de asociat cu ideea lui Popper de societate deschisă sau abstractă). Oricât de mult ar vrea să transforme societatea conform unui proiect, un dictator nu ar putea să-i convingă pe toți membrii societății să renunțe la regulile tradiționale.

15 Milton Friedman (2002), „Capitalism and Freedom”, University of Chicago Pess.

16 La mijlocul secolului al XVI-lea, Philip al II-lea a primit propunerea de înființare a unei corporații de agenți de asigurări oficiali care să remedieze fraudele și abuzurile prevalente din domeniul asigurărilor. Propunerea a fost întâmpinată cu dezaprobare de comercianţii de astfel de produse de asigurare, argumentând că „dacă libertatea comerţului nu ar rămâne *în întregime* (sublinierea mea), acest oraș (e vorba de Bergen—*nota mea*) și comerțul său ar deveni ca un corp infectat cu o boală contagioasă, care atacând mai întâi un membru al corpului, puțin câte puțin ar ajunge să infecteze întregul” (citat după H. M. Robertson, „Aspects of the Rise of Economic Individualism: A Criticism of Max Weber and his School” [1933] 1959 pp. 75-76). Am dat acest citat pentru a sublinia încă o dată că oamenii fac ipoteza că odată ce apare, o intervenție are capacitatea de a afecta întreaga economie, până la dispariția ordinii pieței, deși, așa cum arăt în acest eseu, dacă cele două condiţii extreme nu se materializează, ordinea proiectată nu poate rămâne decât infimă relativ la ordinea spontană.

17 Foarte mulți analiști au înțeles greșit avertismentele lui Hayek referitoare la eroarea gânditorilor socialiști care, dezamăgiți de contradicțiile din propria ideologie, au concluzionat că toate ideologiile sunt eronate și că a fi rațional înseamnă a acționa neghidat de un sistem de valori generale sau de principii care alcătuiesc ideologia, chiar dacă acest sistem de valori este intern coerent, cum este cazul ideologiei liberale. Dar, spune Hayek, „a fi ghidat *doar* (sublinierea mea)...de scopuri particulare explicite...și a respinge toate valorile generale ale căror contribuţii la rezultate particulare dezirabile nu poate fi demonstrată (sau a fi ghidat de ceea ce Max Webber numește ‘raționalitate cu scop’) este o imposibilitate”. Și, mai mult, „deși, într-adevăr, o ideologie este ceva ce nu poate fi ‘dovedit’ (sau demonstrat a fi adevărat) ea poate foarte bine să fie ceva a cărei largă acceptare este condiția indispensabilă pentru cele mai multe dintre lucrurile particulare pentru care ne străduim” (Law, Legislation and Liberty, vol. 1, p. 58).

18 Friedrich Hayek (1993), “Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, vol. 1, p. 58.

19 Ibidem, p. 59.

20 Hayek spune: „Numai dacă acceptăm o astfel de ordine universală ca scop, adică dacă vrem să continuăm pe panta, care de la vechii stoici și de la creștinătate a fost caracteristică civilizaţiei occidentale, putem defini acest sistem moral ca superior altora – și în același timp ne străduim să-l îmbunătățim în continuare prin critică imanentă continuă” (Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Libery: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol. 2, p. 27).

21 Vezi Friedrich Hayek, „Economics and Knowledge”, 1937; „Individualism: True and False”, 1945 (ambele incluse în „Individualism and Economic Order”, University of Chicago Press, 1948).

22 Hayek spune: „The fact of our irremediable ignorance of most of the particular facts which determine the processes of society is, however, the reason why most social institutions have taken the form they actually have...most of the rules of conduct which govern our actions, and most of the institutions which arise out of this regularity, are adaptations to the impossibility of anyone taking conscious account of all the particular facts which enter into the order of society. We shall see, in particular, that the possibility of justice rests on this necessary limitation of our factual knowledge, and that insight into the nature of justice is therefore denied to all those constructivists who habitually argue

on the assumption of omniscience." (Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Libery: A Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 1, p. 13).

23 Friedrich Hayek (1978) „Dr. Bertrand Mandeville", în *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge, p. 250.

24 Stefano Moroni (2014), „Two Different Theories of Two Distinct Spontaneous Phenomena: Orders of Actions and Evolution of Institutions in Hayek", în Cosmos +Taxis: Studies in Emergent Order and Organizations, Volume I, issue 2.

25 *Ibidem*.

26 Friedrich Hayek (1967), „Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct", în Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas p.67.

27 Friedrich Hayek (1978) „The Errors of Constructivism", în „New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas", Routledge", p. 10.

28 Friedrich Hayek, "The Fatal Conceit: Errors of Socialism", The University of Chicago Press, 1988, p. 75.

29 Friedrich Hayek (1978) „The Errors of Constructivism", în „New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas", Routledge", p. 10. Lucrarea citată a apărut în mai întâi în germana în 1970. În 1973, în „Rules and Order", care a devenit primul volum din „Law Legislation and Libery", Hayek reformulează această idee astfel: „...our environment does not consist only, and perhaps not even chiefly, in an insight into the relations between cause and effect, but also in our actions being governed by rules adapted to the kind of world in which we live, that is, to circumstances which we are not aware of and which yet determine the pattern of our successful actions" (Hayek, 1993, „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Routlege, Vol. 1, p. 12).

30 Friedrich Hayek (1967), „Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct", în Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas p.67.

31 Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Routlege, Vol. 3, p. 190.

32 Creșterea cunoașterii și schimbarea continua a universului cunoașterii sunt clar explicate în articolul lui Hayek „The Use of Knowledge in Society" (*The American Economic Review*, Vol. 35, No. 4, Sep. 1945, pp. 519-530). Înțelegerea cunoașterii ca rezultat al unui proces concurențial de descoperire este clar explicat în „The Meaning of Competition" (în Friedrich Hayek, „Individualism and Economic Order", University of Chicago Press, 1948). Vezi și textul pe care îl explicitează nota de subsol 125 din secțiunea a VIII-a.

33 Într-adevăr, există un număr relativ mare de oameni care aderă la raționalismul constructivist. De aici apare întrebarea dacă există un număr mare de oameni care se opun ordinii spontane. Voi răspunde la această întrebare în penultima secțiune a acestui eseu. Aici vreau doar să precizez că în general oamanii pot adopta această viziune referitor la câte o problemă explicită. Dar aceasta nu înseamnă că ei au aceeași abordare referitor la multe alte probleme care nu sunt explicit aduse în discuție sau că atunci când aderă la o regulă proiectată aderă în principiu la reguli proiectate. Ei pot foarte bine să adere la reguli descoperite fără a conștientiza acest lucru, fiind, în mare parte, suporteri

ai ordinii spontane.

34 Friedrich Hayek (1988), “The Fatal Conceit: Errors of Socialism”, The University of Chicago Press, p. 143-144.

35 *Ibidem*, p. 143.

36 Friedrich Hayek (1993), *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal principles of Justice and Political Economy*, vol.3. p. 162.

37 Friedrich Hayek (1988), *The Fatal Conceit: Errors of Socialism*, The University of Chicago Press, p. 143. Aici Hayek urmează aceeași abordare introdusă de David Hume, pe care îl citează în această privință în diverse ocazii. Până la publicarea acestei cărți, Hayek a explicat în multe alte lucrări cum dihotomia „natural”- „artificial” a împiedicat identificarea unui teritoriu intermediar definit de rezultatele apărute ca rod al acțiunii umane, dar nu ca rod al proiectării umane, care nu e nici natural, nici artificial. Dar în lucrarea citată, Hayek este cel mai clar referitor la ideea că regulile tradiționale „sunt perfect naturale”.

38 Hayek spune: „No society which has not first developed a commercial group (citiți relații abstaracte ale pieței-n.n) within which the improvement of the tools of thought has brought advantage to the individual has ever gained the capacity of systematic rational thinking.” (în Friedrich Hayek (1993), “Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal principles of Justice and Political Economy”, vol.3. p. 76.

39 Vezi Arthur Herman, „The Cave and the Light: Plato versus Aristotle and the Struggle for the Soul of Western Civilization”, p. 371-372

40 Shaftesbury, citat de Herman, op. cit.

41 Există și explicația că eleganța exprimării vine de la mișcarea culturală reprezentată de umanismul modern care a stat la baza Renașterii, mișcare ce a apărut în Florența, și a avut la bază operele lui Petrarca și Boccaccio, extinzându-se în întreaga Europă. Istoricul Brian Jeffrey Maxson este explicit referitor la această influență a umanismului asupra stilului vorbirii în cartea sa „Florența: istorie și strălucire”, traducere de Simina Bălășoiu, editura Baroque Boooks and ARTS, 2024. Totuși, răspândirea pe scară largă în Europa a acestei practici nu ar fi fost posibilă fără dezvoltarea schimburilor comerciale, pe care politețea le-a servit, schimburi care au înflorit pe măsură ce libertatea individuală a crescut.

42 Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol. I, pp. 45-46.

43 Pentru detalii vezi Friedrich Hayek (1978), „New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas”, Routledge, p. 75.

44 Acest proces se extinde nu numai în interiorul economiilor occidentale, dar și în alte economii, care au preluat în interiorul lor în bună măsură tradiția de reguli descoperite în Occident și continuă să se dezvolte ca ordini spontane rezultate în mare măsură din același tip de reguli descoperite.

45 Este util să amintesc, în plus față de argumentele lui Hayek referitoare la eficiența regulilor tradiției, dovedită într-un proces evolutiv și competitiv, observația lui Edward Shils că „Transmiterea tradițională a credințelor și cunoașterii nu este o tranmitere care este căutată. Căutarea activă a unui obiect trecut căruia să-i atașezi selful cuiva – ‘the search for a useful past’ – este ceva diferit. Atașamentul tradițional implică afirmare

receptivă, nici acceptare fără afirmare, nici afirmare fără acceptare” (Edward Shils, „Tradition and Liberty: Antinomy and Interdependence”, în *Ethics*, Vol. 68, No. 3 (Apr., 1958), pp. 153-165, The University of Chicago Press, http://www.jstor.org/stable/2379670). În consecință, în viziunea lui Shils, urmarea unor tradiții care nu mai sunt receptate în general, nu este tradiție, așa cum nici executarea unei acțiuni care este adusă în prezent numai pentru că nu există un mod alternativ de acțiune, nu este tradiție în sensul propriu al cuvântului sau, așa cum spune Shils, este la „marginea tradiției”.

46 Shils spune că „Traditions are beliefs, standards, and rules, of varying but never exhaustive explicitness which have been received from the preceding generation, through a process of continuous transmission from generation to generation. They recommend themselves by their appropriateness to the present situation confronted by their recipients and especially by a certain measure of authoritativeness which they possess by virtue of their provenience from the past...Traditions possess authority by virtue of the quality which they acquire in the minds of the persons of one generation when they believe these traditions were accepted by a succession of ancestors coming up to the immediate past” (Edward Shils, *op. cit*).

47 Precizarea aceasta este necesară pentru a sublinia că „înțelepciunea” tradiției de reguli descoperite nu privește vreun aspect particular care face parte din ordinea socială și care, ca orice fapt, o influențează.

48 Dacă libertatea de a utiliza cunoașterea individuală pentru atingerea scopurilor personale este „esența libertății”, atunci protejarea sa prin legi generale este parte din esența domniei legii. Ignoranța noastră inevitabilă este bază pentru amândouă: pentru că suntem ignoranți este necesar să fim liberi pentru a putea prospera, iar pentru că este necesar să fim liberi, este posibil și necesar să avem justiție.

49 În opinia mea, aspectele nesatisfăcătoare au dus la progres, pentru că știința economică a apărut în încercarea de a găsi rezolvări referitor la aceste aspecte, nu neapărat dintr-o dispută referitoare la sursele originare ale cunoașterii. Totuși, aceasta nu înseamnă că nu a existat o influență izvorâtă din disputa referitoare la cunoaștere. Edward Shils spune că tradiția a fost înțeleasă ca sursă de cunoaștere și experiență, dar a fost negată de protestantism, care a invocat revelația ca fiind cunoașterea autentică. Apoi și tradiția și revelația au fost respinse pe baza ideii că, referitor la cunoaștere, au determinări externe omului. Abordarea endosomatică le-a respins pe ambele, argumentul fiind acela că sursa cunoașterii se află în interiorul omului, mai precis în mintea și spiritul individului, astfel că o cunoaștere autentică este bazată pe percepții și rațiune (Edward Shils, *op. cit*). Abordarea endosomatică, așa cum am amintit în secțiunea precedentă, a dus la scientism, conform căreia societatea poate fi proiectată rațional utilizând cunoașterea științifică, fără a ține cont de cunoașterea depozitată în regulile învățate ale tradiției, ceea ce este o eroare.

50 Este corect că libertatea pe care se bazează societatea deschisă a creat și creează stres pentru mulți oameni pentru care *disciplina libertății* și *răspunderea individuală* sunt sarcini dificile.

51 Există o relație specială între *înțelepciunea* din tradiția de reguli abstracte învățate și *cunoașterea* individuală. Cunoașterea noastră individuală ne califică pentru o anumită specializare și ne permite să utilizăm reguli cu scop exclusiv în domeniile noastre private. Înțelepciunea cuprinsă în tradiția de reguli generale învățate îndeplinește funcția de a modela libertatea individuală de acțiune în așa fel încât să se nască relații abstracte între

diverșii paritcipanți la piață care să permită fiecăruia să stabilească scopuri personale, fără ca acestea să fie în conflict. Legătura dintre înțelepciunea tradiției și cunoașterea individuală este întotdeauna intermediată de relațiile abstracte ale pieței, care pun la dispoziția fiecărui participant la piață cunoașterea celorlalți și le permite să utilizeze din aceasta o cantitate optimă pentru atingerea obiectivelor personale. Această legătură este slăbită de înlocuirea unor regulile abstarcte de comportament cu reguli cu scop, ceea ce rezultă în reducerea libertății și, astfel, a cantității de cunoaștere ce poate fi mobilizată.

52 Friedrich Hayek (1993) , "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 2, p. 27.

53 Friedrich Hayek (1993) , "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 3, p. 157.

54 Friedrich Hayek (1993) , "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 2, p. 27.

55 *Ibidem*, p. 24.

56 *Ibidem*, pp. 24-25

57 Friedrich Hayek (1993) , "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 1, p. 18.

58 Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 3, p. 166-167).

59 Aici trebuie subliniat pericolul ca tradiția să fie ideologizată atunci când o regulă nu mai face parte din tradiție, dar este totuși invocată de anumite grupuri pentru a reintroduce o morală. Shils (op. cit.) spune că „...urmarea cerințelor unei tradiții care nu mai sunt în general primite reprezintă o transfigurare ideologică a tradiției. Este chiar departe de procesul de transmisie tradițional". În schimb, dacă transmisia este vie, „Disponibilitatea unei reguli tradiționale or standard de judecată ghidează și stimulează o tendință morală spontană în om, o nevoie de a fi în contact cu ceea ce în ultimă instanță este adevărat și corect, o sensibilitate la sacru, care răzbate și caută ghidarea și disciplina tradiției. Mulțe ființe umane nu sunt destul de creative pentru a da naștere unei experiențe total originale a sacrului, pentru a crea propria lor imagine a justiției și a adevărului".

60 Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol.1, p. 33.

61 Hayek spune că „ *Abstract rules operate as ultimate values because they serve unknown particular ends*". Pentru că ignoranța referitoare la aspectele particulare care determină ordinea spontană este o trăsătură universală și iremediabilă, regulile abstracte de bună conduită sunt singurele disponibile pentru a ne ghida în realiza scopurile particulare. Noi nu numai că nu putem renunța la ele, dar este necesar să înțelegem că sunt valori pe care le avem împreună. Ordinea pieței pe care regulile o servesc produc împreună efecte neintenționate, care în cea mai mare parte iau forma de oportunități pentru persoane necunoscute. Esența societății deschise este aceea că regulile generale și abstracte contribuie la formarea unei ordini care produce o diversitate de oportunități pe care oricine este liber să le identifice și să le utilizeze în acord cu cunoașterea personală. Spre deosebire de aceasta, ordinea bazată pe reguli cu scop instituie beneficii garantate pentru grupuri dinainte stabilite (vezi Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political

Economy", Vol.2, pp. 1-17).

62 Adam Smith, (1994) [ediția a cincea din 1789, ultima din viața lui Smith], „ An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations" (Edited, with an introduction, notes, marginal summary, and enlarged index by Edwin Cannan), The Modern Library, Random House, Inc.

63 Buchanen și Yoon (2000), referindu-se la faptul că această relaţie implică idea de randamente crescătoare, spun că ideea ar fi avut altă istorie, implicând că poate ar fi fost în miezul stiinței economice neoclasice dacă explicația lui Adam Smith referitoare la originile comerțului nu ar fi fost înlocuite de explicația lui David Ricardo. „To Adam Smith, mutually beneficial exchange emerges because of specialization, which, in its turn, implies the presence of *increasing returns to the size of the exchange nexus* (sublinierea mea). Even in a world of equals, trade offers mutuality of gain. There is no need for participants in the economic nexus to differ one from another. In the Ricardian logic, by contrast, trade presumably emerges because productive resources differ in their capacities to create economic value, at least among separate „goods". Specialization is a „natural" feature of resource endowment – a feature that is exploited by trade. Comparative advantage ensures the mutuality of gain. But, in this explanation, there is no direct linkage between the size of the exchange network and the degree of specialization that is viable. There is no need to introduce increasing returns. Comparative advantage may be present even if there are constant returns to scale, both for the economy and for its separate productive sectors" (vezi vezi James M. Buchanan și Yong J. Yoon, „A Smithean Perspective on Increasing Returns", în Journal of the History of Economic Thought, Volume 22, Issue 1, March, pp. 43-48).

64 Hayek (1993), Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 1, p. 14.

65 *Ibidem*, p. 13.

66 Există câteva moduri de a privi tradițiade reguli învățate. Ea este o *cunoaștere („înțelepciune") pe care o avem în comun*, foarte distinctă de cunoașterea individuală a circumstanțelor și faptelor particulare pe care se bazează societatea. Ea este *ghidul acțiunilor* noastre. Este un *sistem de restricții generale* cărora trebuie să ne supunem pentru ca ordinea pe care ne bazăm să persiste. Ea reflectă *trăsături generale și foarte abstracte ale mediului social*, din moment ce ordinea care rezultă din acțiunile noastre ghidate de tradiția de reguli este chiar ordinea socială. Ea este chiar *mintea* noastră, din moment ce mintea noastră „constă în reguli de acțiune" mai mult decât în elaborarea de reguli. Ea ne delimitează zonele noastre private în care putem decide liber. În concluzie, ignoranța noastră face necesar ca în locul unor obiective concrete să avem în comun reguli generale și abstracte.

67 Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", Vol. 3, p. 190.

68 Friedrich Hayek (1993), "Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy", vol. 2., p. 24.

69 Pierre Chaunu (1986), „Civilizația Europei în secolul luminilor", Editura Meridiane, Vol. 2.

70 *Ibidem*, p. 22.

71 (Hercule M. Robertson, 1949,), „European economic Developments in The 16th Century”, p. 37, studiu citit la University of Cape Town Principal Seminar, 18th May, 1949 și publicat în Hercule M. Robertson (1959), „Aspects of the Rise of Economic Individualism: a Criticism of Max Weber and its School”, Kelley &Millman, Inc. (prima ediție 1933).

72 Robertson, 1959, pp. 44-45, sublinierile mele.

73 *Ibidem,* p. 55.

74 Pierre Chaunu, 1986, „Civilizația Europei în secolul luminilor”, Editura Meridiane, Vol. 2, pp. 14-16.

75 Noțiunea i-o datorăm lui Adam Smith. Edwin Cannan sugerează că este probabil ca ideea de *diviziune a muncii* să fi fost inspirată de Bernard Mandeville, în ediția din 1729 a lucrării „The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits”, Vol. 2, Dialogue vi (vezi Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (The modern Library, Random House, Inc., nota 1, p. 3).

76 Vezi Rudolf Schussler, 2014, „The Economic Thought of Luis de Molina”, în A. Aichele and M. Kaufmann (eds.), *A Companion to Luis de Molina, Brill 2014, 257-288*.

77 Oliver Volckart, „Early Beginnings of the Quantity Theory of Money and Their Context in Polish and Prussian Monetary Policies, c. 1520-1550”, în The Economic History Review , Aug., 1997, New Series, Vol. 50, No. 3 (Aug., 1997), pp. 430-449.

78 Murray Rothbard, „An Austrian Perspective on the History of Economic Thought”, vol. 1, Economic Thought Before Adam Smith.

79 Vezi și Timothy J. Reiss and Roger H. Hinderliter, „Money and Value in the Sixteenth Century: The Monete Cudende Ratio of Nicholas Copernicus”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 40, No. 2 (Apr. – Jun., 1979), pp. 293-313.

80 Oliver Volckart, op. cit.

81 Friedrich Hayek (1933), „The Trend of Economic Thought”, Routledge, pp. 124-150.

82 Robertson (1949), p. 48; Raymond Roover (1958), „The Concept of the Just Price: Theory and Economic Policy”, în *The Journal of Economic History*, Vol. 18, No. 4 (Dec.), pp. 418-434.

83 Fernand Braudel (1985), „Jocurile Schimbului”, vol. 1, p. 17.

84 Fernand Braudel (1986), capitolul „Trădarea Burgheziei” în „Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea”, Editura Meridiane, pp. 43-57.

85 Fernand Braudel (1985), „Jocurile Schimbului”, vol. 1, p. 43.

86 *Ibidem,* p. 17.

87 Robertson (1959), p. 57.

88 Robertson (1949), p. 48.

89 Robertson (1959), p. 57-58.

90 Robertson (1959) notează că „Machiavelli a formulat principiul ‘regat sărac, rege sărac’ (pauvre royaume, pauvre roi) și a apărat idea că politica statului ar trebui bazată pe recunoașterea și încurajarea spiritului capitalist printre supuși spre beneficiul tuturor”

(p. 59).

91 Pentru detalii referitor la ideea că la baza statului renascentist și a statului secolului al XVII a stat filozofia individualismului hobbesian vezi Robertson (1959), pp. 57-66.

92 Friedrich Hayek (1988), „The Fatal Conceit: Errors of Socialism", The University of Chicago Press, p. 12.

93 Robertson (1949), p. 49.

94 Adam Smith (1994) [ediția a cincea din 1789, ultima din viața lui Smith], „ An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations" (Edited, with an introduction, notes, marginal summary, and enlarged index by Edwin Cannan), The Modern Library, p. 581.

95 Adam Smith (1994) [ediția a cincea din 1789, ultima din viața lui Smith], „ An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations" (Edited, with an introduction, notes, marginal summary, and enlarged index by Edwin Cannan), The Modern Library, p. 581.

96 Michael H. Addler (1973), „The Writing Machine: A History of the Typewriter", Routledge, Kindle Edition, 2023.

97 Vezi de exemplu Pam A. Mueller și Daniel P. Oppenheimer, „The Pen Is Mightier Than the Keyboard: Advantages of Longhand Over Laptop Note Taking", în *Psychological Science*, volume 25, issue 6, https://doi.org/10.1177/0956797614524581; F. R. (Ruud) Van der Weel and Audrey L. H. Van der Meer, „Handwriting but not type writing leads to widespread brain connectivity: a high-density EEG study with implications for the classroom", în *Front. Psychol.* 14:1219945. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1219945, January 2024.

98 Principiul apare clar în secolul al XVII-lea în Marea Britanie, dar el este prezent încă din secolul al XVI-lea, menționat de Machiavelli în „Principele", încă din 1513 (publicat abia în 1536).

99 Independența se referă, *sticto sensu* la independența instrumentului/instrumentelor de politică monetară. Literatura recentă care a contribuit mult la câștigarea independenței politicii monetare (Lucas Jr., Kidland și Prescott, Walsh, Rogof etc.) se referă la instrument, nu la organizație. Totuși, în practică, independența se referă la mult mai multe acțiuni ale băncii centrale, care pot afecta indirect independența referitoare strict la instrumente. Pe de altă parte, independența modernă a băncilor centrale nu înseamnă că acestea nu răspund în fața forurilor legislative pentru modul cum își îndeplinesc misiunea.

100 Este relevant pentru prezentarea de aici să menționez concepția explicit-scientistă a lui Milton Friedman că în economie evem nevoie de reguli ca în fizică: „Una dintre principalele critici îndreptate împotriva teoriei economice ca știință chipurile empirică este că ea poate oferi atât de puține 'constante', că a izolat atât de puține regularități. Domeniul banilor este principalul exemplu pe care cineva îl poate oferi în apărare (contra-argument/in rebutal). Nu există probabil nici o altă relație empirică în știința economică care a fost observată a apărea așa de uniform într-o așa largă varietate de circumstanțe ca relația dintre schimbările substanțiale pe termen scurt în stocul de bani și prețuri; una este invariabil legată de cealaltă și este în aceeași direcție; această uniformitate este, suspectez, de același ordin ca multe dintre uniformitățile care formează baza științelor fizicii" (Friedman, 1956, „The Quantity Theory of Money: A

Restatement", în Friedman (ed.), Studies in the Quantity Theory of Money, Chicago University Press, pp. 3-21). Cred că este, de asemenea, relevant să amintesc că această tendință are rădăcini mai adânci, în teoria lui Irving Fisher, care i-a fost profesor lui Milton Friedman. Hayek spune despre această tendință de a înlocui analiza calitativă cu cea cantitativă, concepută special pentru a fi verificată statistic, este eronată. Specific, în cazul „ecuației schimbului" a lui Fisher, este eronat „dacă noi încercăm să stabilim relații cauzale *directe* între cantitatea *totală* de bani, *nivelul general* al tuturor prețurilor și, probabil, cantitatea *totală* de producție". O astfel de abordare, spune Hayek, este eronată „pentru că niciuna dintre aceste magnitudini *ca atare* nu exercită vreodată o influență asupra deciziilor indivizilor" (Hayek, „Prices and Production", 1935, p. 4; sublinierea autorului).

101 Richard Clarida, Jordi Galí, *and* Mark Gertler, „The Science of Monetary Policy: A New Keynesian Perspective" *Journal of Economic Literature Vol. XXXVII* (*December 1999*), *pp. 1661–1707.*

102 Frederic S. Mishkin „Will monetary policy become more of a science?", Working Paper 13566 http://www.nber.org/papers/w13566.

103 Această concepție că am putea atinge în știința monetară un stadiu de dezvoltare în care cu greu s-ar mai putea face progrese contravine flagrant cu concepția pe care o susțin în acest eseu, și anume că politica monetară progresează prin expunere constantă la necesitatea de a menține ancore. De asemenea, se poate nota că ideea de automulțumire și că progresele în politica monetară pot fi lente exact pentru faptul că știința politicii monetare a avansat până la pragul de la care prea puțin a rămas de descoperit a existat și în trecut. De exemplu, Hayek spune în 1931: „This may seem paradoxical, but I think anyone who has studied the monetary literature of the first half of the nineteenth century will agree that there is hardly any idea in contemporary monetary theory which was not known to one or more writers of that period. Probably the majority of present-day economists would contend that the reason why progress has been so slight is that monetary theory has already reached such a state of perfection that further progress must of necessity be slow. But I confess that to me it still seems that some of the most fundamental problems in this field remain unsolved, that some of the accepted doctrines are of a very doubtful validity, and that we have even failed to develop the suggestions for improvement which can be found in the works of these early writers."

104 În fapt este vorba de o clasă foarte largă de modele care se diferențiază prin ipotezele pe care le fac referitor la diferite rigidități nominale și reale, în salarii, în prețurile bunurilor și serviciilor, în ratele dobânzilor, în rata de schimb etc. În funcție de acestea, obțin diverse forme ale ecuațiilor ofertei și cererii. Dacă modelul este construit pentru a minimiza o funcție de pierdere a băncii centrale, atunci se obțin reguli optime de politică monetară.

105 Gerald O'Driscoll susține că această tendință a fost generală pentru multe teorii economice începând din anii 1930 (vezi „Economics as a Coordination Problem: The Contributions of Friedrich A. Hayek", Foreword by F.A. Hayek, Sheed Andrews and McMeel, Inc., Kansas City, 1977).

106 Marvin Goodfriend (2007, p. 18) dă o foarte clară expresie viziunii curente a economiștilor referitor la încrederea în capacitatea lor de a crea modele bune ale structurii complexe și adaptive a economiei. El recunoaște că trecerea de la o regulă descoperită la un model pe baza căruia să conduci activ politica monetară este plină de provocări referitor la cunoaștere, dar simpatizează cu idea că o regulă de politică

monetară descoperită este asociată cu mai puțină cunoaștere decât o regulă de politică monetară derivată dintr-un model și că această din urmă regulă poate produce cunoașterea necesară referitor la structura economiei, la comportamentul ei din trecut și la schimbările ce ar putea apărea. În fapt, cu alte cuvinte, el compară defavorabil „înțelepciunea" din regula de politică monetară descoperită și rafinată de mulți oameni pentru foarte mult timp în practica sistemului aur care s-a confruntat cu circumstanțe atât de diverse că nimeni nu le-ar putea imagina, cu „consensul teoretic modern" pe care îl încorporează modelele structurale: „Yet the shift to inflation targeting has not been free of challenges. A central bank could follow mechanically the rules of the gold standard or a money growth rule *with relatively little knowledge of the economy* (sublinierea mea). Under a fixed exchange rate, a central bank simply follows the interest rate policy of a trading partner. In contrast, for inflation targeting to work well, countries must build credible domestic institutions. Moreover, central banks must pursue an *activist interest rate policy* to sustain low inflation. Structural monetary models based on the modern theoretical consensus...play an increasingly important role in this. In fact, a robust international exchange of ideas, practices, and experiences *has grown up to disseminate the required knowledge*" (sublinierea mea).

107 Cel mai recent, în noiembrie 2023, The Group of Thirty a publicat raportul „Central banking and Monetary Policy: Principles and the Way Forward", Washington DC, care are ca recomandare centrală pentru politica monetară revenirea la valoarea numită modestie, păstrarea spațiului de manevră și alte valori care sunt discutate și în aceast eseu.

108 Pentru o descriere detaliată a acestei idei în contextul în care standardul aur fusese abandonat în Regatul Unit și urma să fie abandonat de iure în SUA în 1933, vezi Friedrich Hayek (1932), „The Fate of the Gold Standard", în F.A. Hayek (1984), „Money, Capital & Fluctuations: Early Essays", editata de Roy McCloughry, Routledge & Kegan Paul.

109 Vezi pentru detalii și date în perioada 1800-2017, Vlieghe, Speech, 15 septembrie 2017; Goodfriend, 2007, „How The World Achieved Consensus On Monetary Policy", NBER Working Paper 13580, November.

110 Am ales perioada începând cu 1950 deoarece cea mai mare bancă centrală din lume, și anume Fed-ul, a devenit independentă față de influența politică abia în 1951 (vezi pentru scurte detalii Stephen Slivinski, „The Evolution of Fed Independence: How Monetary Policy and Central Bnak Autonomy Came of Age", Federal rserve Bank of Richmond, Fall, 2009.

111 Propunere ce datează din anul 1928. Vezi Hayek, [1928] 1984, „Money, Capital and Fluctuations", R. McCloughry (ed.) Chicago: University of Chicago Press.

112 Friedrich Hayek, [1931] second edition 1935), „Prices and production", Augustus M. Kelly.

113 Aceste reguli erau constructiviste. Propunerea datează din 1943. Vezi Hayek, „A Commodity Reserve Currency", publicat în Sthephen Kresge (ed), *Good Money*, Part II, pp. 106-114, Routledge, 1999.

114 Evident, această regulă este pe deplin compatibilă cu ordinea spontană.

115 Vezi și nota 110.

116 Lanyi, A., „The Case for Floating Exchange Rates Reconsidered", Essayes in International Finance nr. 72/1969.

117 Friedrich Hayek (1935), „Prices and Production” (second edition, revised and enlarged), Augustus M. Kelly, New York.

118 Acest principiu poate fi mai ușor înțeles dacă ne referim la „inflation scare”, la timpul de reacție al băncii centrale și la anticipațiile inflaționiste. Conform lui Marvin Goodfriend (vezi „Interest Rate Policy and the Inflation Scare Problem: 1979–1992”, Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly Vol. 79, no. 1, Winter 1993), „inflation scare” înseamnă o creștere a ratelor dobânzilor pe termen lung, ceea ce reflectă anticipații conform cărora banca centrală ar putea lăsa inflația să crească. În cuvintele lui Goodfriend (vezi articolul din 2007, citat în nota de subsol 112), principiul la care mă refer are forma: „a *well-timed aggressive* interest rate tightening can reduce inflation expectations and preempt a resurgence of inflation without creating a recession” (subl. n.). Astfel, dacă banca centrală acționează din timp și suficient de agresiv, atunci anticipațiile inflaționiste pe termen lung se reduc și inflația nu crește, dovedind credibilitatea băncii centrale. Aici ideea cheie este că banca centrală crește *la timp* și *agresiv* rata dobânzii de politică monetară. Astgfel, o posibilă explicație pentru acel principiu este aceea că dacă publicul interpretează că acțiunea băncii centrale a fost inițiată la timp și în cantitatea necesară, atunci probabil că anticipațiile se ancorează mai puternic și creșterea totală necesară a ratei dobânzii pentru ca inflația să rămână joasă este relativ mică și, din acest motiv, reducerea producției sau creșterea ratei șomajului sunt relativ mai mici. Aceasta înseamă, de asemenea, că dacă banca centrală este credibilă, atunci când crește rata dobânzii de politică monetară din motivul „inflation scare”, ratele dobânzilor pe termen lung la bonduri nu va crește. Astfel, principiul ar putea însemna că o credibilitate înaltă a băncii centrale face necesară o creștere relativ mai mică a ratei dobânzii de politică monetară și, pe această cale, rezultă un cost mai mic în termeni de scădere a producției și de crșetere a șomajului. Aici trebuie adăugat că începând din 2005, pentru o anumită perioadă, creșterea ratelor dobânzilor pe termen scurt au fost acompaniate de o scădere a ratelor dobânzilor pe termen scurt (Greenspan Conundrum), determinând o rotație a curbei randamentelor. Una dintre explicațiile pentru care există o alterare a corelației dintre rata dobânzii pe termen scurt și ratele dobânzilor pe termen lung, interesantă din perspectiva acestui eseu, este aceea care afirmă că alterarea vine de la schimbarea în procedurile de operare ale băncii centrale, încă din anii 1980, când s-a trecut de la targetarea bazei monetare la schimbările în rata dobânzii de politică monetară. În timp ce aceasta din urmă se modifică la decizia băncii centrale, rata dobânzii la bonduri pe 10 ani sau mai mult continuă să răspundă la toate semnalelel din economie (vezi Cletus C. Coughlin și Daniel L. Thornton „Further Evidence on Greenspan’s Conundrum”, Federal Reserve Bank of St. Louis *Review*, First Quarter 2022, 104(1), pp. 70-77.https://doi.org/10.20955/r.104.70-77).

119 Primul argument, pe care l-am prezentat în secțiunea a IV-a, este creșterea cunoașterii firmelor și gospodăriilor.

120 Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol. I, p. 46.

121 Este util să reamintesc de la început că necesitatea constantă nu este produsă doar de conflictul dintre regulile proiectate cu scop particular și regulile generale ale tradiției. Hayek subliniază că necesitatea constantă apare în chiar interiorul tradiției de reguli de bună conduită atunci când nu este clară ierarhia de reguli referitor la un aspect moral. În acest caz, necesitatea constantă de a rezolva problema de morală va duce, în timp, la identificarea acelei reguli care se află mai sus în ierarhie și care va permite clarificări referitor la valoarea respectivă. În acest fel, așa cum am amintit într-o secțiune

anterioară, se rafinează ierarhia de valori (vezi „Law, Legislation and Liberty, Vol. 2, pp. 24-25).

122 Mă refer la ideea de „echivalență ricardiană” între finanțarea cheltuielilor cu impozite curente și impozite viitoare și la consecința acestei echivalnțe, și anume menținerea constantă a cheltuielilor din economie. Vezi Roberto Barro (1974), „Are government bonds net wealth?”, în Journal of Political Economy 82(6): 1095-1117, doi:10.1086/260266.

123 Steven Levitsky și Daniel Ziblatt (2019), „How democracies Die: What History Reveals About Our Future”, Penguin Random House UK.

124 Este foarte probabil ca tradiția să guverneze opinia publică deoarece în interiorul tradiției există multe reguli pe care oamenii le urmează ca răspuns la modificările în circumstanțe fără ca ei să fie „capabili să le exprime în cuvinte” sau pe care „nici măcar nu le știu în mod explicit” (Hayek, 1993, Vol. 1, pp. 11-12).

125 Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, vol.2, p. 142.

126 *Ibidem*, p. 136-137.

127 *Ibidem*, p. 142-143.

128 Niciodată în totalitate, pentru că multe reguli ale tradiției sunt urmate de oameni fie pentru că nu știu alte reguli, fie involuntar.

129 Aici, sensul adjectivului „necunoscute” este acela că realizarea scopurilor personale nu necesită intervenția unei autorități pentru a crea reguli particulare care să garanteze atingerea scopurilor respective. Vezi și nota de subsol 64 din secțiunea precedentă.

130 Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol. 2, p. 27).

131 *Ibidem,* p. 134.

132 Vezi, în legătură cu acest aspect, capitolul „The Tree Sources of Human Values”, în Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol.3, pp. 153-176; vezi de asemenea capitolul „Between Instinct and Reason”, în Friedrich Hayek (1988), „The Fatal Conceit: The errors of Socialsm”, edited by W.W. Bartley III, The University of Chicago Press.

133 Cred că este util să reamintesc aici idea că libertatea este necesară nu numai pentru perpetuarea și creșterea complexității ordinii spontane a pieței, dar si pentru ca fiecare să contribuie la această ordine cu întregul său potențial. Dacă, pe o cale sau alta, libertatea individuală de a acționa se reduce, de exemplu din cauză că o parte tot mai mare a resurselor este preluată de guverne și deviată spre alte utilizări decât cele pentru care ar fi fost utilizată de entitatea de la care resursele au fost extrase, atunci scade capacitatea de utilizare a cunoașterii individuale și de atingere a scopurilor particulare în conformitate cu ce este capabil fiecare. La nivelul ansamblului, reducerea libertății de acțiune a fiecărei entități face ca, deși în general rezultatele referitoare la producție și solidaritate ale pieței să fie excepționale, să fie totuși sub potențial pentru că totalul cunoașterii mobilizate va fi mai mic.

134 De exemplu, în Secolul Luminilor, în Anglia gândirea nu-și propunea să urmeze utopiile exact pentru că elita se confunda cu clasa conducătoare. În aceeași perioadă,

cazul francez este diferit, deoarece elita nu se confunda cu clasa conducătoare (vezi Pierre Chaunu, Civilizația Europei în Secolul Luminilor, vol. II, pp. 49-50, Editura Meridiane, București, 1986).

135 Expresia îi aparţine lui Tudor Mușatescu, unul dintre cei mai mari dramaturgi români, care la întrebarea „Cine v-ar fi plăcut să fiți?”, primită într-un interviu difuzat de televiziunea română (TVR), a răspuns: „Tot eu, dar într-o ediție nouă, revăzută la defecte și adăugită la calități”.

136 Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol.2, p. 27.

137 Unii economiști post keynesiști au preluat ideea lui Adam Smith că mărimea pieței limitează diviziunea muncii și au făcut din aceasta un motiv pentru intervenţii în favoarea stimulării permanente a cererii agregate. De exemplu, Kaldor a preluat această idee de la Smith și de Allyn Young („Increasing Returns and Economic Progress”, în *The Economic Journal*, Dec., 1928, Vol. 38, No. 152, pp. 527-542, 1928), dar având viziuni dirijiste a susținut pe baza ei politicile de stimulare permanentă a cererii și pentru a susține politicile industriale, considerând că industria trebuie stimulată pentru că are randamente crescătoare, spre deosebire de agricultură, care nu are.

138 Ordinea spontană rezultată în urma consecinţelor neintenţionate ale intervenţiilor este asociată cu distorsiuni în alocarea resurselor, care nu apar dacă ordinea spontană este generată fără intervenții.

139 În acest caz, când mă refer la eficienţa ordinii spontane am în vedere că o ordine a pieței extinsă este mai favorabilă specializării decât este o ordine mai puțin extinsă, astfel că este mai favorabilă producției și productivității pe toate căile menționate de Adam Smith, adică prin economia de timp, prin creșterea dexterității și prin accelerarea investițiilor în progresul tehnic. Vezi și nota de subsol 63 din secțiunea a IV-a,referitoare la observația lui Buchanan și Yoon privitor la creșterea randamentelor determiantă de creșterea dimensiunii pieței.

140 În fiecare din aceste ţări, raportul dintre veniturile bugetare și PIB în perioada menţionată a fost de aproximativ 27 la sută.

141 Lucian Croitoru (2023), „Capcana intervenţiilor în ordinea Pieței”, pe Luciancroitoru.ro.

142 Robertson (1959, p. 79) spune: „Această apărare viguroasă a libertății economice...a fost făcută de comercianții care au înțeles unde stau interesele lor și s-au opus ca acestea să fie respinse de către cei ce nu au înțeles”. Mai departe Robertson (1959, pp. 85-86) spune: „Din păcate, a rămas prea puțin din gândirea economico-politică a comercianţilor secolelor șaisprezece și șaptesprezece. Puțin, probabil, a fost scris, din moment ce ei erau prea ocupați cu activitățile lor specifice. Dar acea gândire care a fost transmisă este în principal lucrarea unor comercianți sau oameni influenţaţi de punctul de vedere al comercianţilor. Astfel de oameni au furnizat cea mai mare parte din literatura economică între secolele șaisprezece și sfârșitul secolului optsprezece, scrieri (de regulă) pe probleme practice (și îl citează pe Brentano ca sursă bibliografică—n.n.). Și am văzut că interesele lor au ajuns să fie luate în considerare de juriști și oameni de stat. Este evident că cea mai efectivă gândire economică a acestei perioade a venit de la comercianţi; gândire care în linii generale a reprezentat o mișcare către o politică economică mai liberală și a fost această gândire cea care a prevalat.”

143 Stephen Kresge, „Introduction” la Frierdrich Hayek „The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History”, în W.W. Bartley III and Stephen Kresge (Eds), The Collected Works of F.A. Hayek, Volume III, p. 6.

144 Vezi, pentru detalii, Friedrich Hayek (1993), „Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy”, Vol. 3, pp. 153-177.

© Lucian Croitoru